

veerkracht monitor

ontwikkeling van een meetinstrument
voor psychosociale veerkracht

Drs. Leonie Hoijtink
Dr. Hans te Brake
Dr. Michel Dückers

colofon

uitgave

Impact

auteurs

Drs. L.M. Hoijtink

Dr. J.H.M. te Brake

Dr. M.L.A. Dückers

vormgeving

Burobraak, Arjan Braaksma & Kim Seijmonsbergen

© 2011 Impact

Het gebruik van de inhoud als toelichting of ondersteuning in artikelen, boeken en scripties is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Deze uitgave is te bestellen bij Impact, Landelijk kennis & adviescentrum psychosociale zorg na rampen.

Deze uitgave is ook beschikbaar op de website van Impact:
www.impact-kenniscentrum.nl

dankwoord

Aan de totstandkoming van dit onderzoek hebben diverse mensen hun medewerking verleend, waaraan wij een woord van dank verschuldigd zijn.

In het bijzonder de leden van de klankbordgroep onder voorzitterschap van Prof. Dr. I. Helsloot, voor het delen van hun kennis en ervaring.

Daarnaast danken wij de diverse experts die bereid waren tot een interview in de verkennende fase van dit onderzoek.

inhoudsopgave

Management Samenvatting	7
1 Inleiding	15
1.1 Achtergrond	16
1.2 Onderzoeksofzet	17
1.3 Leeswijzer	18
2 Literatuuronderzoek	19
2.1 Inleiding	20
2.2 Wat is psychosociale veerkracht?	20
2.3 Factoren die psychosociale veerkracht beïnvloeden	21
2.4 Conceptueel kader	23
3 Vragenlijst Veerkracht Monitor: constructie en opzet	25
3.1 Inleiding	26
3.2 Klankbordgroep	26
3.3 Operationalisering van het conceptuele model	27
3.4 Bruikbaarheidstest	33
3.5 Internet-enquête	34
3.6 Methodologie met betrekking tot hoofdstuk 4 en 5	35
4 Beschrijving meetgegevens	39
4.1 Respons en steekproefverdeling	40
4.1.1 Inleiding	40
4.1.2 Steekproef en respons	40
4.1.3 Sociaal economische kenmerken van respondenten	40
4.1.4 Conclusie	43
4.2 Psychologische veerkracht	43
4.2.1 Inleiding	43
4.2.2 RS-nl	44
4.2.3 Exploratieve componentenanalyse	50
4.2.4 Conclusie	52
4.3 Sociale context	53
4.3.1 Inleiding	53
4.3.2 Subschaal Sociaal Optimisme	54
4.3.3 Schaal Betrokkenheid bij Buurtgenoten	55
4.3.4 Plaatsverbondenheid	57
4.3.5 Exploratieve componentenanalyse	58
4.3.6 Conclusie	60
4.4 Vertrouwen in overheid en informatie	61
4.4.1 Inleiding	61
4.4.2 Vertrouwen in informatie	61
4.4.3 Overheidscapaciteiten	69
4.4.4 Vertrouwen Overheid en Informatie	74
4.4.5 Conclusie	75
4.5 Impact en Gedrag naar aanleiding van scenario's	76
4.5.1 Inleiding	76
4.5.2 Griep	77
4.5.3 Terroristische bomaanslag	78
4.5.4 Instorting Nieuwe IJsselbrug	80
4.5.5 Aangrijpendheid van de drie verschillende scenario's	81

4.5.6	Exploratieve componentenanalyse	82
4.5.7	Conclusie	83
4.6	Feitelijke Kennis	84
4.6.1	Inleiding	84
4.6.2	Kennisniveau van respondenten	84
4.6.3	Conclusie	86
4.7	Samenvatting resultaten Hoofdstuk 4	87
5	Toetsen van onderlinge samenhang tussen concepten	89
5.1	Inleiding	90
5.2.	Psychologische veerkracht vs. Psychosociale veerkracht	90
5.3.	Vertrouwen in Overheid en Informatie, Impact en Gedrag, Feitelijke Kennis	94
5.4	Vergelijking van uitkomsten	99
5.5	Conclusie	100
6.	Samenvatting en conclusies	101
6.1	Inleiding	102
6.2	Processtappen in het onderzoek	102
6.3	Beperkingen en bruikbaarheid	103
6.4	Conclusies	105
6.5	Implicaties	109
6.6	Aanbevelingen	110
	Literatuurlijst	113
	Bijlagen	119
Bijlage 1	Vragenlijst & Uitvoeringsprotocol Veerkracht Monitor	120
Bijlage 2	Model psychosociale veerkracht na rampen	127
Bijlage 3	Methoden literatuuronderzoek	129
Bijlage 4	Overzicht Definities	130

management samenvatting

---

doel

Doelstelling van het project Veerkracht Monitor is te komen tot een meetinstrument dat herhaaldelijk ingezet kan worden om te achterhalen in welke mate Nederlanders in staat zijn een ramp of schokkende gebeurtenis te boven te komen. Het meetinstrument wordt individueel afgenomen. (§1.2)

te onderzoeken factoren

Naar aanleiding van het literatuuronderzoek en in overleg met de klankbordgroep is gekomen tot zes te onderzoeken factoren: (hoofdstuk 2; § 3.3)

- (i) Psychologische Veerkracht: dit heeft betrekking op karaktereigenschappen van de respondent die veerkracht beïnvloeden waaronder zelfvertrouwen, discipline en vastberadenheid;
- (ii) Sociale Context: dit heeft betrekking op de perceptie die respondenten hebben van hun sociale context waaronder de mate waarin zij daarop denken te kunnen terugvallen en de activiteiten die zij ontplooiën met hun (leef)omgeving;
- (iii) Relatie met de Overheid: dit heeft betrekking op het vertrouwen dat burgers hebben in informatie en capaciteiten;
- (iv) Sociaal economische Positie: dit heeft betrekking op sociaal economische factoren waaronder geslacht, leeftijd, opleiding en inkomen;
- (v) Impact en Gedrag: dit heeft betrekking op het verwachte gedrag van respondenten na een ramp en hoe aangrijpend zij deze zullen vinden;
- (vi) Feitelijke Kennis; er worden diverse feitelijke kennis vragen over rampen in binnen- en buitenland aan de respondent gesteld.

Conclusies algemene trends van psychosociale veerkracht onder Nederlanders

Psychologische veerkracht

Nederlanders schatten hun eigen veerkracht hoog in. Zij denken dat zij na een ramp of crisis in staat zullen zijn deze te boven te komen. (§4.2.4)

Sociale Context

Nederlanders zijn tevreden over hun sociale context. Over het algemeen menen zij voldoende sociale contacten te hebben om op te kunnen terugvallen in moeilijke tijden. Ook het eigen functioneren in sociale contacten wordt als goed beschouwd. (§4.3.6)

Relatie met de overheid

Nederlanders vinden informatie van de overheid betrouwbaar, duidelijk en volledig. De landelijke overheid scoort hierbij beter dan gemeenten. Het meeste vertrouwen krijgen echter de klassieke informatiebronnen: kranten, radio en tv. Informatie vrijgegeven via sociale media wordt minder betrouwbaar, minder duidelijk en minder volledig beschouwd. Hierbij lijken relatief jongere Nederlanders (tot 36 jaar) wel een positiever beeld te hebben, vooral wat betreft duidelijkheid en volledigheid. Nederlanders hebben vertrouwen in de capaciteiten van de lokale en nationale overheden om een ramp te voorkomen, dan wel te beheersen. (§4.4.5)

Impact en Gedrag

Over het algemeen zijn Nederlanders geneigd het advies van de overheid op te volgen en veel informatie te verzamelen. (§4.5.7)

Feitelijke kennis

Nederlanders beschikken over een behoorlijk feitelijk kennisniveau van rampen en crises; vooral met betrekking tot binnenlandse gebeurtenissen en buitenlandse gebeurtenissen waaraan relatief vaak wordt gerefereerd (Katrina, 9/11). Vragen over omstandigheden worden vaker goed beantwoord dan vragen over cijfermatige informatie als jaartallen of aantallen slachtoffers. (§4.6.3)

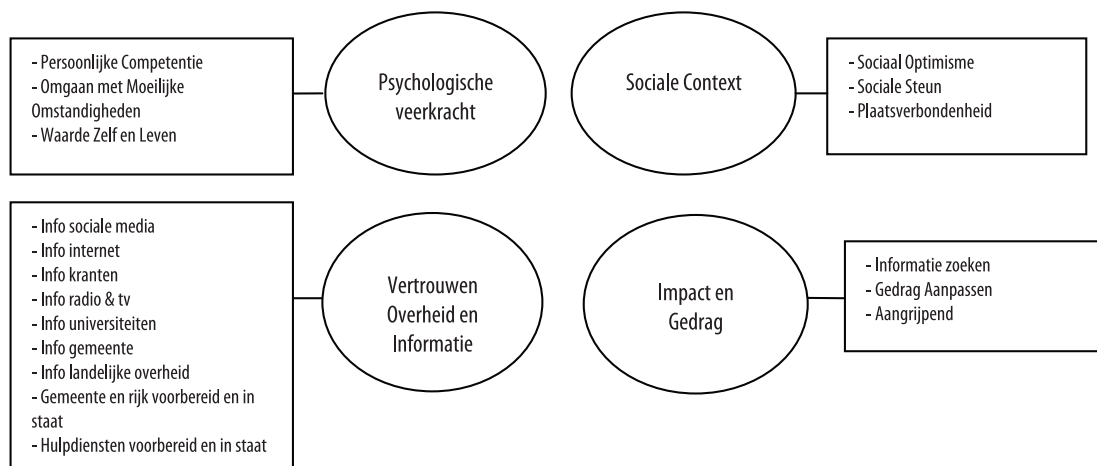
Sociaal economische Positie

Er zijn geen (sterke) statistische verbanden gevonden tussen sociaal economische factoren en de overige veerkracht factoren.

samenhang tussen factoren

De onderlinge relaties tussen factoren van invloed op psychosociale veerkracht zijn in kaart gebracht. Iedere factor is opgebouwd uit verschillende delen. Psychologische Veerkracht, bijvoorbeeld, bestaat uit 3 onderdelen: Persoonlijke Competentie, Omgaan met Moeilijke Omstandigheden, en Waarde Zelf en Leven. Elk van deze onderdelen omvat een set vragen uit de vragenlijst (hoofdstuk 4; §5.2; §5.3). In figuur 1 is de opbouw van de factoren weergegeven.

1. Opbouw Factoren

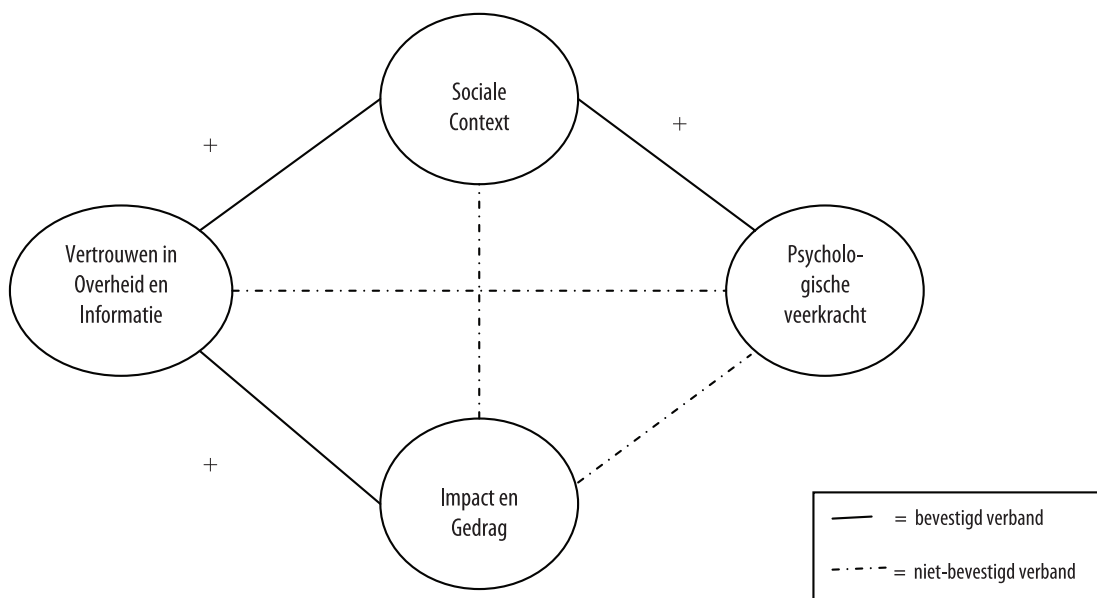
In bovenstaande figuur ontbreken de factoren Feitelijke Kennis en Sociaal Economische Positie:

- » Uit de analyses in hoofdstuk 5 is gebleken dat Feitelijke Kennis slechts een zwak verband met Impact en Gedrag heeft, maar geen relaties vertoont met de andere factoren. Op basis

- hiervan lijkt het hebben van feitelijke kennis over rampen en crises geen directe bijdrage te leveren aan de mate van psychosociale veerkracht;
- » Verwacht wordt dat sociaal economische factoren op de achtergrond van invloed zijn op elk van de verbanden tussen de factoren. Om de modellering van de samenhang niet nodeloos ingewikkeld te maken, is er voor gekozen Sociaal economische Positie vooralsnog niet als aparte factor op te nemen.

De onderzochte verbanden zijn schematisch weergegeven in figuur 2.

2. Factoren in psychosociale veerkracht en (niet) bevestigde verbanden

Daarbij is het volgende gevonden:

- » Een direct positief verband is bevestigd tussen (doorgetrokken streep):
  - (i) Psychologische Veerkracht en Sociale Context;
  - (ii) Vertrouwen in Overheid en Informatie en Sociale Context;
  - (iii) Impact en Gedrag en Vertrouwen in Overheid en Informatie.
- » Directe verbanden zijn niet bevestigd tussen (punt-streep):
  - (i) Psychologische Veerkracht en Vertrouwen in Overheid en Informatie;
  - (ii) Psychologische Veerkracht en Impact en Gedrag;
  - (iii) Impact en Gedrag en Sociale Context.

beperkingen

Voor de conclusies van het huidige onderzoek gelden een aantal beperkingen: (§6.3)

- » De resultaten zijn gebaseerd op zelfinschattingen van respondenten. Daadwerkelijk veerkrachtig gedrag openbaart zich pas tijdens en na een incident. Vervolgonderzoek is nodig om aan te tonen of zelfinschattingen vooraf samenhang vertonen met daadwerkelijk gedrag in een toekomstige situatie;
- » Het onderzoek is uitgevoerd in een periode waarin er betrekkelijk weinig maatschappelijke onrust was dat toegeschreven kan worden aan een ramp of schokkende gebeurtenis. Het ontbrak respondenten daardoor waarschijnlijk aan een referentiekader waarin zij hun inschattingen konden plaatsen, waardoor wellicht (te) optimistische uitspraken zijn gedaan;
- » Het onderzoek is gebaseerd op een enkele steekproef en geeft een momentopname weer. Mogelijkerwijs komt vervolgonderzoek op basis van een andere steekproef tot andere inzichten;
- » Het onderzoek is een eerste, ambitieuze poging de psychosociale veerkracht van Nederlanders te vangen in een vragenlijst. Verdere testen zijn nodig om de gevonden verbanden te bevestigen.

bruikbaarheid van de monitor

De veerkracht monitor kan op verschillende manieren een bijdrage leveren aan het inrichten van beleid: (§6.3)

- » Door middel van de monitor kan inzichtelijk worden gemaakt hoe Nederlanders op een moment denken over hun eigen psychosociale veerkracht en de relevante vier factoren;
- » Het huidige onderzoek maakt inzichtelijk welke factoren van belang zijn voor psychosociale veerkracht en hoe zij met elkaar samenhangen. Daarmee biedt het een sleutel voor het vergroten en stimuleren van veerkracht na rampen of crises.

implicaties

De resultaten geven een algemene tendens voor psychosociale veerkracht weer. Dit biedt beleidsmakers handvatten voor het inrichten van verder beleid: (§6.5)

- » Het meeste vertrouwen wordt gesteld in klassieke informatiebronnen (kranten, radio en tv). Daarentegen blijkt dat sociale media veel minder gewaardeerd worden. Houdt hier rekening mee bij de keuze voor een communicatiemedium. Het kan van invloed zijn op de effectiviteit van communicatie;
- » Hoewel Nederlanders vertrouwen hebben in de capaciteiten van de overheid om een ramp te voorkomen dan wel te bestrijden, wordt het meest vertrouwd op de operationele diensten als brandweer, ambulance en politie. Dit heeft mogelijk te maken met de zichtbaarheid van deze organisaties na calamiteiten;
- » Het vertrouwen van het publiek in informatie en (crisisbeheersings)capaciteiten lijkt psychologische veerkracht te kunnen beïnvloeden. Effecten worden echter gemedieerd door Sociale Context. Wanneer gestreefd wordt veerkracht te versterken door het vertrouwen te

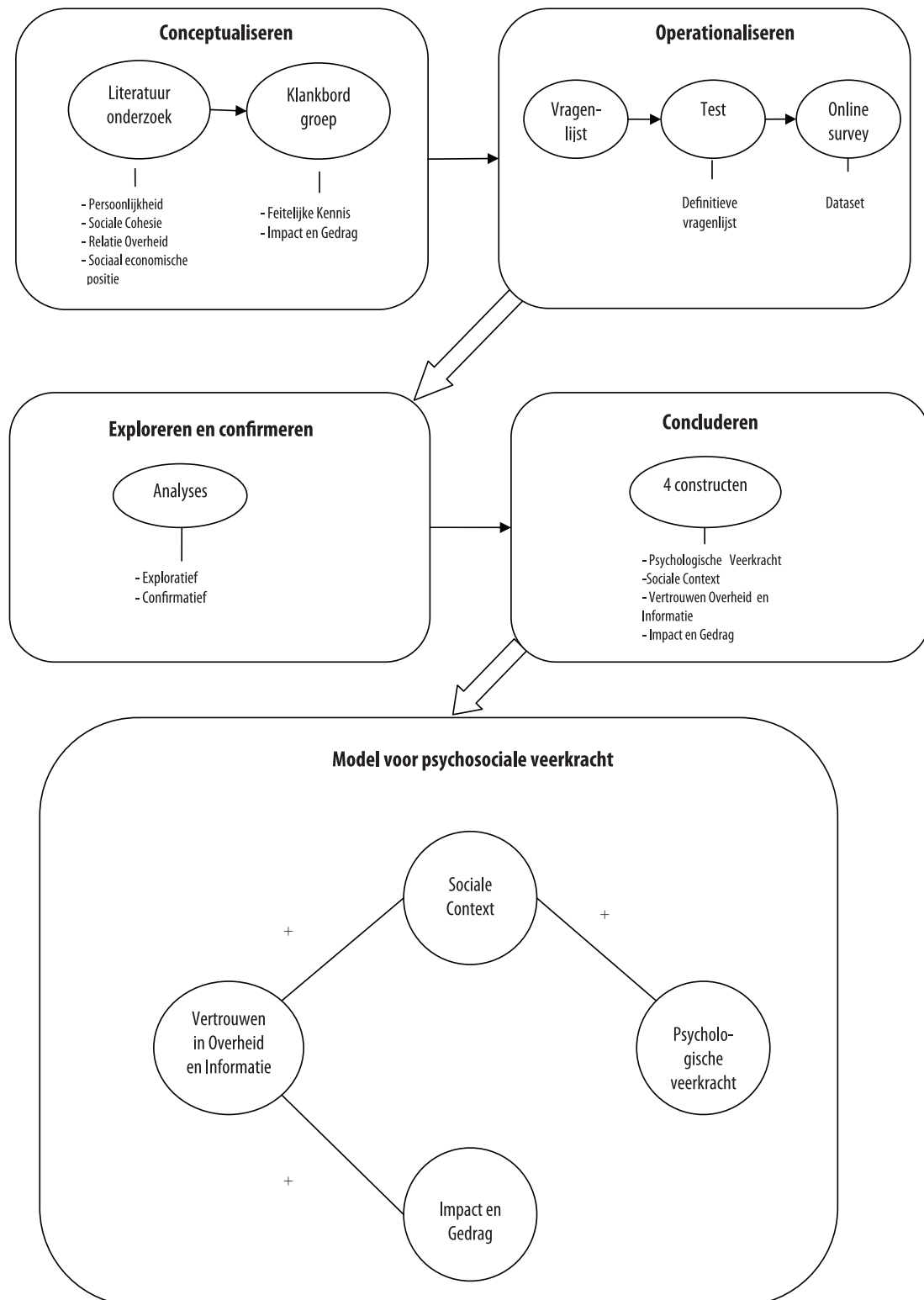
- vergroten, dient rekening gehouden te worden met de sociale omgeving;
- » De resultaten geven aan dat effecten van veranderingen in Impact en Gedrag op psychologische veerkracht worden gemedieërd door zowel Vertrouwen in Overheid en Informatie als Sociale Context. Dit impliceert dat beleid gericht op het veranderen van gedrag alleen weinig invloed zal hebben op veerkracht. Nader onderzoek naar deze samenhang en manieren om de daadwerkelijke Impact en Gedrag te beïnvloeden zijn nodig.

aanbevelingen

Op basis van de resultaten van het huidige onderzoek worden de volgende aanbevelingen geformuleerd: (§6.6)

- » Aanvullend, longitudinaal onderzoek is nodig om de gevonden verbanden te verifiëren. Daarnaast geeft longitudinaal onderzoek de mogelijkheid vast te stellen wat de invloed is van maatschappelijke processen en gebeurtenissen;
- » Zoals hierboven al is aangegeven, is het huidige onderzoek gebaseerd op de eigen inschatting van Nederlanders. Aanvullend onderzoek is nodig naar de mate waarin inschattingen van veerkracht ook voorspellers zijn van werkelijk gedrag na een ramp en van zelfredzaamheid;
- » Verricht aanvullend onderzoek naar optimale informatievoorziening na rampen op basis van het construct Vertrouwen en Informatie. (Welke soorten communicatiemiddelen zijn optimaal en leidt het gebruiken van sociale netwerken voor informatieverspreiding tot verbeterde psychologische veerkracht?);
- » Verricht aanvullend onderzoek naar psychosociale veerkracht onder verschillende bevolkingsgroepen om in kaart te brengen wat eventuele risicogroepen zijn en op welke aspecten significante verschillen tussen groepen bestaan;
- » Voor het eerst is een meetinstrument voor psychosociale veerkracht ontwikkeld. Dit biedt de mogelijkheid veerkracht te koppelen aan andere onderzoeksvelden binnen de fysieke veiligheid en crisisbeheersing: de scenario's van de Nationale Risicobeoordeling, (sociaal-) geografische locatie, economische en/of politieke ontwikkelingen. Op deze manier kan gekomen worden tot een totaal beeld van de (sociale) kwetsbaarheid van de Nederlandse bevolking.

3. Overzicht Ontwikkeling Meetinstrument en Model voor Psychosociale Veerkracht

1 inleiding

1.1 achtergrond

De overheid wordt minder dominant [...] Wij willen ons in de komende jaren veel meer richten op de veerkracht van de samenleving in plaats van op het 'creëren en oplossen' van onze eigen problemen. Wij willen het probleemoplossend vermogen van de samenleving aanspreken: loslaten en vertrouwen uitspreken. Ieder vanuit de eigen verantwoordelijkheid. Samen de schouders er onder.

Bestuursakkoord 2010-2014 Veerkracht en Verbinden, Gemeente Apeldoorn

In Nederland worstelen we met het begrip veerkracht. Wat is het precies? [...] We zien het als een algemene eigenschap van een samenleving die weerbaar is, door bijvoorbeeld voorzieningen, sterke sociale verbanden, goed georganiseerde en professionele hulpverlening, systemen die werken. Maar het is ook een maatschappelijk doel op zichzelf, om een veerkrachtige samenleving te maken. [...] Bovendien zou het buitengewoon handig zijn als we als samenleving zouden kunnen weten wat de succesvolle factoren zijn om een groep mensen of burgers optimaal veerkrachtig te maken.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Programma Dreigingen en

Bovenstaande uitspraken illustreren dat “resilience” of “veerkracht” de laatste jaren veel aandacht krijgt van de Nederlandse overheid; er moet gezamenlijke verantwoordelijkheid ontstaan voor de samenleving, waaraan overheid en burgers elk hun steentje bijdragen.

Ook in de (internationale) wetenschap groeit de interesse voor dit onderwerp. Zorgen om klimaatverandering en geopolitieke ontwikkelingen hebben er aan bijgedragen dat manieren worden gezocht om de psychosociale veerkracht van burgers te beïnvloeden en te versterken; om zo te komen tot samenlevingen die veerkrachtig zijn tegen dreigingen, of deze nu van natuurlijke, technologische of menselijke aard zijn.

In het kader van groeiende ongerustheid over terrorisme in de eerste jaren na de eeuwwisseling, is er in 2005 een vergelijkbare studie uitgevoerd in Vlaanderen door de Universiteit van Gent (Maesele *et al.*, 2008). Daarbij werden 1050 Vlamingen gevraagd naar hun veerkracht en daarmee samenhangende factoren. Het voorliggende onderzoek is deels gebaseerd op de resultaten van die studie.

Op dit moment is er nog geen, voor Nederland gevalideerd, instrument dat *psychosociale* veerkracht meet. Het draait dan niet alleen om de karaktereigenschappen van individuen, maar tevens om hun relatie met de (sociale) omgeving. In het geval van rampen en schokkende gebeurtenissen heeft de overheid, als bewaker van de algemene veiligheid en openbare orde, ook een belangrijke rol in het faciliteren van de veerkracht van burgers.

Om deze lacune op te vullen, is Impact in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties¹ in 2009 begonnen aan het project “Veerkracht Monitor”. Getracht is een meetinstrument te ontwikkelen dat inzicht biedt in de manier waarop factoren – in een rampspecifieke context – samenhangen met psychosociale veerkracht.

1.2 onderzoekopzet

Doelstelling

Doelstelling van de Veerkracht Monitor is het ontwikkelen van een meetinstrument dat herhaaldelijk ingezet kan worden om in beeld te brengen in welke mate de Nederlandse bevolking een schok/ramp te boven zou kunnen komen. Dit meetinstrument heeft als insteek in kaart te brengen welke factoren met veerkracht samenhangen in de Nederlandse context en hoe deze zich onderling verhouden.

Om deze doelstelling te verwezenlijken, is de volgende centrale vraag opgesteld:

Welke factoren hangen samen met de mate waarin de individuele Nederlander in staat is een schok/ramp te boven te komen?

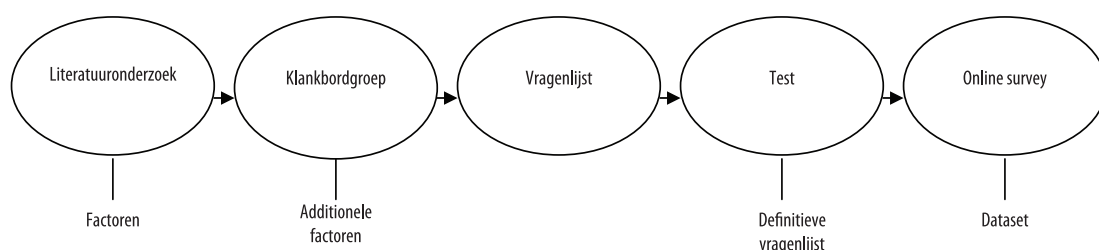
Als richtlijn voor de ontwikkeling van het Nederlandse meetinstrument zijn enkele subvragen geformuleerd:

- 1 Welke factoren kunnen veerkracht beïnvloeden?
- 2 Hoe kunnen deze factoren gemeten worden?
- 3 Wat is de huidige situatie van veerkracht onder Nederlanders?
- 4 Welke factoren spelen in de Nederlandse situatie een belangrijke rol?
- 5 Zijn deze factoren te beïnvloeden door de overheid?

Aanpak

Allereerst is een literatuuronderzoek uitgevoerd om de te onderzoeken factoren te benoemen. Tevens is een klankbordgroep gevormd om het gehele onderzoeksproces bij te staan. Deze groep bestaat uit experts van het wetenschappelijke en beleidsveld die zich bezighouden met veerkracht, dan wel daaraan gerelateerde velden. De mix van leden zorgt ervoor dat het instrument op een wetenschappelijke manier tot stand komt en tegelijkertijd van praktische waarde is. In samenwerking met de klankbordgroep wordt besloten welke additionele factoren opgenomen zouden moeten worden in de vragenlijst om deze aan te laten sluiten op de Nederlandse situatie. In samenwerking met onderzoeksbureau MarketResponse heeft er vervolgens een bruikbaarheidstest plaatsgevonden onder potentiële respondenten. Aan de hand van de resultaten is er een definitieve vragenlijst samengesteld die door MarketResponse onder een internet-panel is uitgezet. De stappen genomen voor het uitvoeren van dit onderzoek zijn weergegeven in afbeelding 1.2.1.

Afbeelding 1.2.1 Proces stappen van het onderzoek

1.3 leeswijzer

Het rapport volgt in grote lijnen afbeelding 1.2.1. Hoofdstuk 2 zet het conceptuele kader uiteen op grond van een literatuuronderzoek. Daarbij wordt ingegaan op in de literatuur veel voorkomende factoren die geassocieerd worden met psychosociale veerkracht. Er wordt gekeken naar zowel individueel als gemeenschapsniveau en de rampspecifieke context. Op grond van de uitkomsten wordt een conceptuele model gepresenteerd met de meest relevante factoren.

Op grond van het conceptueel model is vervolgens de vragenlijst samengesteld. De factoren worden daarbij geoperationaliseerd naar constructen met verschillende onderdelen. Hoofdstuk 3 van deze rapportage beschrijft dit. Ook komt in dit hoofdstuk de methodiek voor verder onderzoek aan de orde: waarom is gekozen voor een online enquête en wat zijn de belangrijkste statistische analyses?

De analyses van de resultaten worden besproken in hoofdstuk 4. Beschreven wordt of de data de constructen zoals deze in hoofdstuk 3 zijn weergegeven ondersteunen.

Op basis van Structural Equation Modelling (SEM) presenteert hoofdstuk 5 vervolgens of en hoe de constructen een model voor psychosociale veerkracht vormen. Daarbij wordt duidelijk hoe deze met elkaar samenhangen.

Ten slotte trekt hoofdstuk 6 conclusies over de resultaten van het onderzoek en de bruikbaarheid van het uiteindelijke model en meetinstrument. Van belang is daarbij om te weten in hoeverre dit laatste nu al ingezet kan worden om psychosociale veerkracht onder Nederlanders te meten. Tevens worden aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek.

2 literatuuronderzoek

2.1 inleiding

Zoals in hoofdstuk 1 is toegelicht, ligt de focus van het onderzoek Veerkracht Monitor op psychosociale veerkracht na een ramp. In dit hoofdstuk wordt het conceptuele kader geschetst waarbinnen het onderzoek heeft plaatsgevonden. Het vormde de basis voor de inrichting van de vragenlijst en de data-analyse. In bijlage 3 wordt de methode achter het literatuuronderzoek beschreven. In dit hoofdstuk gaat 2.2 in op wat verstaan wordt onder psychosociale veerkracht en gaat nader in op definities. Daarna richt 2.3 zich specifiek op factoren die vaak gebruikt worden in onderzoek naar psychosociale veerkracht. Aan de hand van deze factoren en de veronderstelde relaties daartussen zoals beschreven in de literatuur, presenteert 2.4 het conceptuele model. Dit vormt de basis voor de hypotheses die getest worden in hoofdstuk 5.

2.2 wat is psychosociale veerkracht?

Al in de jaren '70 en '80 was er interesse voor psychosociale veerkracht. In deze periode lag de nadruk van onderzoek op kinderen die onder zeer moeilijke omstandigheden opgroeiden, maar toch goed functioneerden als volwassenen (Earvolino-Ramirez, 2007; Masten, 2007). Gedurende de laatste twee decennia is onder invloed van klimaatverandering en geopolitieke ontwikkelingen de focus van onderzoek naar psychosociale veerkracht verlegd naar manieren waarop individuen en sociale systemen schokken kunnen absorberen en zich kunnen aanpassen aan nieuwe situaties. Daarbij gaat het tevens om de vraag of en hoe veerkracht gestimuleerd, dan wel versterkt kan worden (Connor *et al.*, 2003; Bonanno *et al.*, 2007; Butler *et al.*, 2009). Vooral voor overheden is dit laatste van waarde. Veerkrachtige burgers behoeven immers in principe minder ondersteuning, zodat de overheid haar capaciteiten en middelen elders in kan zetten.

Maar wat wordt nu bedoeld met psychosociale veerkracht? Een van de vragen waarover de laatste jaren discussie wordt gevoerd, is of veerkracht een (karakter)eigenschap is of een proces. Wanneer veerkracht wordt benaderd als een dispositioneel kenmerk, dan betekent dit dat externe processen weinig tot geen directe invloed hebben op het tot uiting komen van veerkracht, maar juist bepaald wordt door positieve karaktereigenschappen als doorzettingsvermogen, zelfvertrouwen en 'zin in het leven' (Block & Kremen, 1996; Luthar *et al.*, 2000; Wagnild, 2003).

In de procesmatige benadering speelt karakter ook een belangrijke rol, maar dan als capaciteit waarvan gebruik gemaakt kan worden naast andere middelen die tot veerkracht kunnen leiden. Het kunnen terugvallen op een sociaal netwerk en de ruimte die geboden wordt voor verwerking door culturele en institutionele processen, zijn tevens essentieel. De sleutel tot veerkracht ligt daarmee niet uitsluitend besloten in iemands persoonlijkheid (Tusai & Dyer, 2004; Bonanno & Mancini, 2008; Clauss-Ehlers, 2008).

Een eenduidige definitie voor veerkracht is vooralsnog niet vastgesteld. Het literatuuronderzoek uitgevoerd voor de Veerkracht Monitor heeft 39 afzonderlijke definities opgeleverd (zie voor een overzicht bijlage 4). Wat zij overeenkomstig hebben, is dat een meerderheid van de auteurs veerkracht conceptualiseert als "terugveren" na een schokkende gebeurtenis. Hierbij gaat het ofwel om het terugkeren naar een beginsituatie, dan wel het creëren van een nieuw evenwicht binnen de veranderde context.

2.3 factoren die psychosociale veerkracht beïnvloeden

Hoewel in de literatuur het begrip veerkracht nog niet strak is afgebakend, worden in onderzoeken naar de totstandkoming van veerkracht veelal dezelfde factoren gebruikt. De huidige paragraaf licht deze verder toe en maakt een onderscheid tussen factoren op individueel en gemeenschapsniveau en naar factoren die in een rampspecifieke context aan de orde komen.

Factoren op individueel niveau

Een groot deel van de in onderzoek gebruikte factoren heeft betrekking op de persoonlijkheid van individuen. Voorbeelden hiervan zijn zelfvertrouwen, doorzettingsvermogen en vastberadenheid. Mensen die vertrouwen in zichzelf en hun eigen capaciteiten ontwikkelen relatief weinig psychosociale klachten na een schokkende gebeurtenis en behouden normale niveaus van functioneren (Bonanno, 2004; Bonanno & Mancini, 2008). Maesele *et al.* (2008) scharen deze eigenschappen onder de noemer *ego-resiliency*. Dit is een karaktereigenschap waarover mensen beschikken waarbij het meemaken van een schokkende gebeurtenis niet noodzakelijk is (Luthar *et al.*, 2000). Andere genoemde voorbeelden van persoonlijkheidskenmerken zijn *hardiness* en, zoals duidelijk wordt uit het definitieoverzicht, aanpassingsvermogen. *Hardiness* is een koepelfactor voor het kunnen vinden van een doel in het leven, het gevoel hebben invloed te hebben op de omgeving en de uitkomst van gebeurtenissen en het idee dat geleerd kan worden van zowel positieve als negatieve ervaringen (Bonanno, 2004).

Tevens van belang is de aanwezigheid van en het functioneren in een steunende sociale context. Dit kan bijvoorbeeld bestaan uit familie, vrienden, kennissen, collega's en/of buurtgenoten en biedt een vangnet wanneer het gevoel bestaat de gevolgen van een stressvolle situatie niet meer de baas te kunnen. Het creëert het idee dat men er niet alleen voor staat, wat een positief effect heeft op het psychosociale functioneren (Fukuyama, 2001; Maesele, 2008; Butler *et al.*, 2009).

Karaktereigenschappen en sociaal functioneren van het individu staan centraal in verschillende internationale en Nederlandse veerkrachtschalen die tot nu toe ontwikkeld en getest zijn (Wagnild & Young, 1993; Connor & Davidson, 2003; Portkzy, 2008). De focus van deze schalen ligt daarmee hoofdzakelijk op het psychologische aspect van veerkracht.

Sociaal economische persoonskenmerken als geslacht, leeftijd, inkomen, opleiding, huishoudsamenstelling en etniciteit worden ook in verband gebracht met de mate waarin mensen een schok te boven kunnen komen. Zo wordt gesteld dat de meest kwetsbare mensen in de samenleving moeders van kleine kinderen behorend tot een etnische minderheid met een laag opleidingsniveau zijn (Norris & Elrod, 2006). Hoewel resultaten van diverse onderzoeken naar de relaties van geslacht, leeftijd, inkomen en opleiding met veerkracht overeenkomen (zie bijvoorbeeld Bonnano *et al.*, 2007; Butler *et al.*, 2009; Norris & Elrod, 2006), bestaat er voor de invloed van etniciteit meer onzekerheid. Over het algemeen wordt aangenomen dat het behoren tot een etnische minderheid een negatieve invloed heeft op veerkracht (Tobin, 1999), maar verscheidene onderzoeken tonen aan geen of juist een positief effect te vinden (Seplaki *et al.*, 2006; Clauss-Ehlers, 2008; Bonnano & Mancini, 2008).

De rol van religie en spiritualiteit in psychosociale veerkracht is tevens een onderwerp van onderzoek. Spiritualiteit wordt gedefinieerd als “...a belief in a power apart from one’s own existence and implies a connection with a universal force transcending everyday sense-bound reality [...] the search for purpose and meaning” (Connor *et al.*, 2003, pp.487). Door hun onvoorspelbare en willekeurige aard, kunnen rampen en schokkende gebeurtenissen een grote impact op het leven van mensen hebben die moeilijk te verwerken is. Religie en spiritualiteit kunnen het gevoel van controle terug geven, doordat het een uitleg geeft waarom iets gebeurd is (Walsh, 2007; Greeff & Loubser, 2008). Net als voor ethniciteit, is het effect op veerkracht nog onduidelijk (Fischer & Ai, 2005; Connor *et al.*, 2003).

Factoren op gemeenschapsniveau

Een groot deel van de bestaande veerkrachtschalen richt zich op het individu. In de literatuur is echter tevens aandacht voor de invloed die het behoren tot een groep of ‘community’ kan hebben. Communities zijn afgebakende geografische gebieden waarbinnen mensen een band met elkaar en de omgeving hebben. De interactie tussen mensen functioneert daarbij als sociaal kapitaal. Fukuyama (2001, pp. 7) definieert sociaal kapitaal als “an instantiated informal norm that promotes co-operation between two or more individuals”. Het kan (hulp)middelen en steun verstrekken aan iemand die een moeilijke tijd doormaakt. Sociaal kapitaal is in twee categorieën in te delen op gemeenschapsniveau: sociale steun en gemeenschapsbanden (Norris *et al.* 2008). Het belang van sociale steun is hiervoor al kort besproken.

Gemeenschapsbanden behelzen de relaties die bewoners van een gemeenschap met elkaar en de plek zelf onderhouden. Zij kunnen onderverdeeld worden in (i) gemeenschapszin: in hoeverre voelen bewoners zich verbonden met hun burens en vertrouwen ze elkaar, (ii) verbondenheid met de plaats: in hoeverre hebben mensen een emotionele connectie met de geografische plek en (iii) burgerparticipatie: in hoeverre participeren bewoners in activiteiten die worden georganiseerd (Norris & Stevens, 2007; Norris *et al.*, 2008).

Hoe hechter een gemeenschap en hoe sterker de band met de plek, hoe groter over het algemeen de kans op veerkracht voor zowel de groep als het individu (Kimweli & Stilwel, 2002; Norris & Stevens, 2007). Een gemeenschap is meer dan de som van haar bewoners. Door collectief actie te ondernemen, kan gezamenlijk een ramp of schokkende gebeurtenis het hoofd geboden worden, wat naar verwachting ook de individuele bewoners ten goede zal komen (Adger *et al.*, 2005; Folke, 2006; Ahmed *et al.*, 2004). In sommige gevallen kunnen deze banden echter ook een negatief effect hebben, bijvoorbeeld wanneer mensen weigeren te evacueren of bij relocatie niet kunnen aarden in hun nieuwe omgeving (Paton *et al.*, 2001; Kimweli & Stilwel, 2002; Norris *et al.*, 2008).

Factoren met betrekking tot rampen en schokkende gebeurtenissen

Veerkracht kan na diverse schokkende gebeurtenissen blijken, zoals het overlijden van een dierbare, het meemaken van een vergrijp of een echtscheiding. In het huidige onderzoek staat echter de rampspecifieke context centraal. De grootschaligheid van een ramp zorgt ervoor dat additionele factoren een rol gaan spelen in het optreden van veerkracht.

De aard en omvang van de ramp of schokkende gebeurtenis moet in ogenschouw worden geno-

men. Uit vergelijkend onderzoek uitgevoerd door Norris *et al.* (2002) blijkt dat een natuurramp relatief gemakkelijker te verwerken is, dan een terroristische aanslag. Tevens is de omvang van en de blootstelling aan de ramp van belang, waarbij geldt hoe groter, hoe meer kans op de ontwikkeling van psychosociale klachten zoals Posttraumatisch Stress Syndroom of depressie (MacFarlane & Norris, 2006; Bonanno *et al.*, 2006; Ursano *et al.*, 2008). Hierbij speelt ook indirecte blootstelling via de media een rol (Fischer & Ai, 2008; Butler *et al.*, 2009).

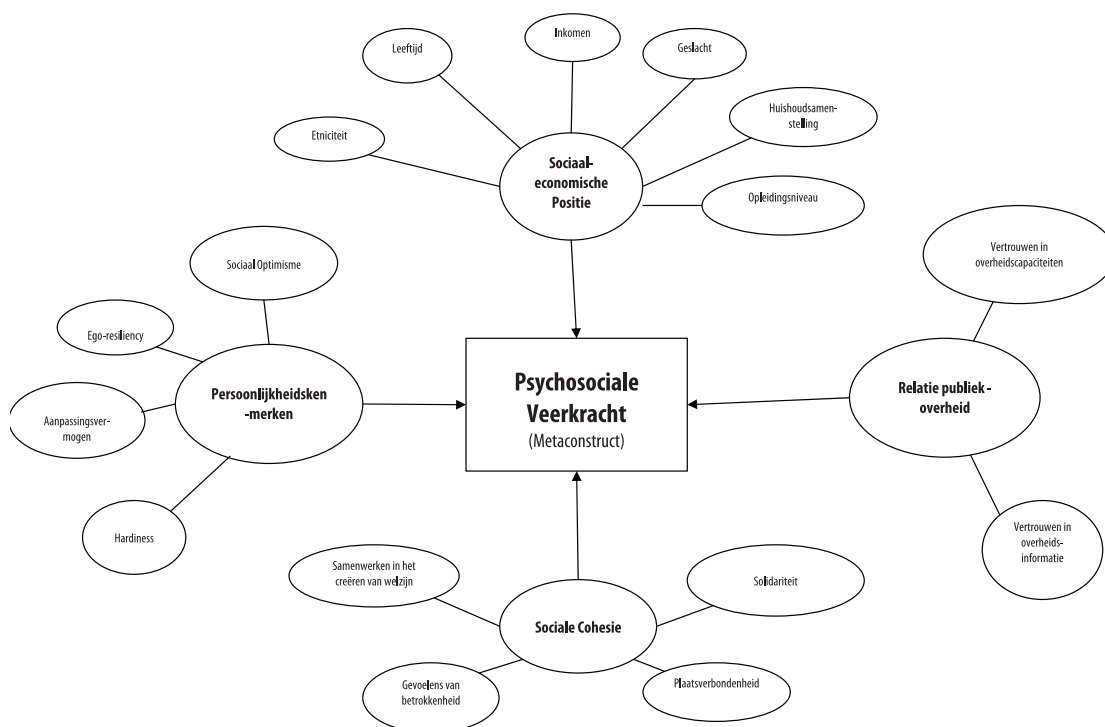
Als hoeder van de openbare orde en publieke veiligheid, neemt de overheid tijdens rampen een prominente rol in. Essentieel voor veerkracht is de wederzijdse relatie van vertrouwen tussen overheid en burger. Hoe lager het vertrouwen in de capaciteiten en de informatie van de overheid, hoe meer men geneigd is te vertrouwen op andere bronnen, zoals de media, vrienden en familie. Dit kan negatieve effecten hebben op de fysieke en psychische gezondheid van burgers (Archetti & Taylor, 2004; Lemyre *et al.*, 2005; Maesele *et al.*, 2008).

Voor het creëren van vertrouwen is het belangrijk dat de overheid communiceert met het publiek voor, tijdens en na een ramp. Informatie moet snel, feitelijk, duidelijk en niet tegenstrijdig zijn. Bovendien is het van belang dat aangegeven wordt welke informatie wel en niet bekend is en dat geen valse geruststellende uitspraken worden gedaan (Heldring, 2004; Rogers *et al.*, 2007).

2.4 conceptueel kader

In het voorgaande is uiteengezet welke factoren in de literatuur een bijdrage leveren aan psychosociale veerkracht. In afbeelding 2.4.1 worden deze grafisch weergegeven. Naar aanleiding van de literatuur wordt verwacht dat 4 onderdelen psychosociale veerkracht in een rampspecifieke context beïnvloeden: (i) persoonlijkheidskenmerken, (ii) sociaal economische positie; (iii) sociale cohesie en (iv) relatie van het publiek met de overheid. Navolgende hoofdstukken bespreken in hoeverre de data inderdaad het bestaan van een metaconstruct psychosociale veerkracht en een mogelijke relatie tussen elk van de onderdelen en dit construct ondersteunt.

Afbeelding 2.4.1 Overzicht Conceptueel model

3 vragenlijst veerkracht monitor: constructie en opzet

3.1 inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op de diverse verschillende methoden die gebruikt zijn in de uitvoering van dit onderzoek. In 3.2 wordt de samenstelling en rol van de klankbordgroep belicht. Vervolgens wordt de operationalisering van de diverse (verwachte) onderdelen van psychosociale veerkracht beschreven in 3.3. De paragrafen 3.4 en 3.5 behandelen respectievelijk de bruikbaarheidstest en het uitzetten van de steekproef. Ten slotte licht 3.6 de gebruikte methoden voor hoofdstuk 4 en 5 toe. Hierbij wordt ingegaan op zowel exploratieve als confirmatieve methoden.

3.2 klankbordgroep

Het doel van dit onderzoek is vanaf het begin geweest om een wetenschappelijk verantwoord meetinstrument te creëren dat aansluit bij de praktijk. Er is daarom voor gekozen het onderzoek te laten begeleiden door een klankbordgroep met leden vanuit zowel de wetenschap als het beleidsveld, die zich bezig houden met veerkracht, dan wel daaraan gerelateerde velden. De mix van leden moet ervoor zorgen dat het instrument op een wetenschappelijke manier tot stand komt en tegelijkertijd van praktische waarde is. De samenstelling van de klankbordgroep is weergegeven in tabel 3.2.1.

Tabel 3.2.1 Samenstelling van de klankbordgroep

Naam	Functie
Prof.dr. I. Helsloot	Voorzitter; Hoogleraar Fysieke Veiligheid, Universiteit van Amsterdam
Prof.dr. R. Kleber	Vice-voorzitter; Hoogleraar Psychotraumatologie, Universiteit Utrecht
Prof.dr. H. Van Gunsteren	Emeritus Hoogleraar Politieke Theorieën en Rechtsfilosofie, Universiteit van Leiden
Mevr. M. Ostendorf	Senior communicatieadviseur, Nationaal Crisis Centrum
Drs. M. Rooze, MBA	Directeur Impact
Drs. M. Van Tuyl	Plaatsvervangend programmamanager Dreigingen en Capaciteiten (V&J)
Prof.dr. G. Verleye	Professor Communicatiewetenschappelijk Onderzoek, Universiteit van Gent

De klankbordgroep is gedurende de looptijd van het project drie keer samengekomen. Tijdens deze bijeenkomsten werden de voortgang van het project, knelpunten en mogelijke oplossingen daarvoor besproken. Waar de klankbordgroep specifieke aanbevelingen heeft gedaan voor de vragenlijst, wordt dit vermeld in 3.3 en 3.4.

3.3 operationalisering van het conceptuele model

Het conceptuele model gepresenteerd in hoofdstuk 2 gaf een viertal hoofdfactoren weer die in de literatuur vaak geassocieerd worden met veerkracht. Elk van deze hoofdfactoren is voor de vragenlijst geoperationaliseerd. Daarbij is, waar mogelijk, gebruik gemaakt van bestaande, gevalideerde vragenlijsten.

Persoonlijkheidskenmerken

In het conceptuele model bestaat het construct “Persoonlijkheidskenmerken” uit vier factoren: ego-resiliency, hardiness, sociaal optimisme en aanpassingsvermogen. Dit zijn in de gevonden literatuur veel voorkomende factoren. Voor de operationalisering is gekozen voor een in Nederland getest en gevalideerd meetinstrument: de *RS-nl*. Deze afkorting staat voor Resilience Scale – nederlandse versie en is een vertaling van de 25-item schaal van Wagnild & Young (Portzky, 2008). Daarbij wordt uitgegaan van vijf factoren:

1. *Equinamity* (balanceerdheid); het hebben van een gebalanceerde kijk op het leven, waarbij niet blindgestaard wordt op het negatieve;
2. *Perseverance* (doorzettingsvermogen): het hebben van doorzettingsvermogen, zelfdiscipline en betrokken blijven na tegenslag;
3. *Self-reliance* (zelfvertrouwen): een overtuigd geloof in het eigen kunnen met realistisch inzicht in de beperkingen en limieten;
4. *Meaningfulness* (zinnelijkheid): de overtuiging dat het leven zinvol is en het gevoel dat er genoeg redenen zijn die het leven de moeite waard maken;
5. *Existential Aloneness* (existentiële eenzaamheid): het geloof dat ieders levenspad uniek is en dat hoewel sommige gebeurtenissen alleen ervaren moeten worden, sommige ervaringen gedeeld kunnen worden met anderen. Het houdt daarnaast een eigen verantwoordelijkheid in voor wat men bereikt in het leven.

De factoren die in het conceptuele model zijn opgenomen vertonen grote overeenkomsten met de vijf hierboven genoemde factoren. Zo komen “Self-reliance” en “Perseverance” overeen met “Ego-resiliency”, terwijl “Meaningfulness” en “Existential Aloneness” grote overlap vertonen met “Hardiness”. Ook “Equinamity” vertoont, met betrekking tot het hebben van een kalme, afwachende houding en niet extreem reageren bij onverwachte gebeurtenissen, overeenkomsten met “Aanpassingsvermogen” uit het conceptuele model. Derhalve kunnen drie van de vier factoren binnen het construct “Persoonlijkheid” uit het conceptuele model met de *RS-nl* worden geoperationaliseerd.

RS-nl

Naast de overlap tussen de factoren uit de *RS-nl* en die gevonden in het literatuuronderzoek, zijn er nog twee redenen waarom gekozen is voor deze vragenlijst. Allereerst is dit de enige, bij de onderzoekers bekende, internationale vragenlijst gericht op psychologische veerkracht, die voor de Nederlandse situatie is vertaald en gevalideerd. Daarnaast heeft onderzoek uitgewezen dat de Resilience Scale op dit moment het beste instrument is om veerkracht te meten. Onder andere omdat het inzetbaar is op een diversiteit aan populaties (Ahern *et al.*, 2006).

De resultaten van de door ons uitgevoerde steekproef worden in 4.2.2 besproken. Er is echter wel gekozen voor een afwijking van de *RS-nl*. Portzky (2008) hebben gebruik gemaakt van een vierpunt schaal, terwijl dit voorliggende onderzoek gebruik maakt van een vijfpunt Likert schaal. Dit bemoeilijkt vergelijking van resultaten tussen de verschillende onderzoeken. Enkele belangrijke overwegingen liggen aan deze keuze ten grondslag.

Allereerst is het oorspronkelijke onderzoek van Wagnild & Young (1993), waarvan de *RS-nl* een vertaling is, gebaseerd op een 25-item vragenlijst met een zeven punt schaal. Portzky (2008) heeft dit teruggebracht naar een vierpunt schaal. De reden hiervoor was dat het gebruik van een zevenpunt schaal volgens hen vaak leidt tot extreme antwoorden en kan zorgen voor kunstmatig grote standaardafwijkingen. Echter, de verandering naar een vierpunt schaal ontnemt respondenten de mogelijkheid om neutraal te antwoorden. Bovendien is de vergelijking van resultaten op basis van een oneven en een even antwoordschaal zeer moeilijk, omdat er transformaties op de data moeten worden uitgevoerd.

Voor dit onderzoek is daarom gekozen terug te grijpen op het oorspronkelijk onderzoek van Wagnild & Young (1993) en een oneven antwoordschaal te gebruiken. Te meer omdat de Engelstalige Resilience Scale niet alleen naar het Nederlands, maar ook naar verschillende andere talen is vertaald, waarbij onderzoekers wel aan de oorspronkelijke zevenpunt schaal hebben vastgehouden (Heilemann *et al.*, 2003; Lundman *et al.*, 2007). Er is gebruik gemaakt van een vijfpunt schaal, omdat wij het eens zijn met Portzky dat een zevenpunt schaal extreem antwoordgedrag in de hand werkt met grote standaardafwijkingen. Door vast te houden aan een oneven antwoordschaal, kunnen resultaten met de hiervoor genoemde onderzoeken vergeleken worden.

Daarnaast bestaat de Veerkracht Monitor uit vijf onderdelen, waarbij er voor elk onderdeel een vijfpunt schaal is gebruikt. De overzichtelijkheid en begrijpelijkheid van de vragenlijst voor de respondenten vormen nog een reden om ook voor het onderdeel Psychologische Veerkracht, bestaand uit de *RS-nl*, een vijfpunt schaal aan te houden.

Sociaal Optimisme

De factor die niet door middel van de *RS-nl* geoperationaliseerd kan worden is “Sociaal Optimisme”. Dit kan verklaard worden door het feit dat Wagnild & Young (1993) de visie voorstaan dat veerkracht een beperkt kneedbare en beïnvloedbare karaktertrek is. Veerkracht is daarmee voornamelijk intrinsiek, waardoor de kwaliteit van sociale contacten slechts een minimale rol speelt. De geraadpleegde literatuur geeft echter een grote mate van consensus aan over het benaderen van veerkracht als een dynamisch proces waarbij de omgeving wel degelijk een belangrijke invloed heeft. Besloten is daarom om “Sociaal Optimisme” op te nemen in het model. Het is geoperationaliseerd door gebruik te maken van de *Positieve Uitkomsten Lijst*, ontwikkeld door Appelo en gevalideerd in Nederland.

De *Positieve Uitkomsten Lijst* is ontwikkeld door Appelo (2005). Het doel van deze vragenlijst is het meten van psychische draagkracht door middel van positief geformuleerde items. Het komt voort uit de gedachte dat psychotherapie minder vanuit klachtenvermindering en meer vanuit het vergroten van positieve aspecten zou moeten werken. In de *PUL* komt echter wel een belangrijk aspect aan bod dat in de *RS-nl* onderbelicht blijft: de perceptie van de sociale contacten en het eigen sociale functioneren. Sociale relaties kunnen functioneren als een vangnet, wanneer problemen de capaciteiten van het individu overstijgen. Dit vangnet kan in praktische zin functioneren, bijvoorbeeld door het bieden van middelen, maar ook psychisch door middel van een luisterend oor of het gevoel te hebben gesteund te worden (Caplan, 1990; Fukuyama, 2001; Butler *et al.*, 2009). De subschaal *Sociaal Optimisme* uit de *PUL* schenkt aandacht aan zowel de kwaliteit als kwantiteit van sociale contacten vanuit het perspectief van het individu.

De subschaal bestaat uit de items (1) Ik kan bij anderen terecht, (2) Ik functioneer goed in sociale contacten en (3) Ik ben tevreden over het aantal sociale contacten dat ik heb.

De subschaal *Sociaal Optimisme* was oorspronkelijk een vierpunt schaal. Voor dit onderzoek is echter gebruik gemaakt van een vijfpunt schaal. Hierbij is grotendeels de redenering gevolgd die hiervoor is beschreven voor de *RS-nl*.

Sociale Cohesie

Op basis van de literatuur zijn drie factoren onder het hoofdconstruct “Sociale Cohesie” weergegeven, te weten “Gemeenschapsgevoel”, “Plaatsverbondenheid” en “Burgerparticipatie”. Voor de operationalisering van het hoofdconstruct is besloten gebruik te maken van een bestaand, in Nederland gevalideerd meetinstrument: *Betrokkenheid bij Buurtgenoten*. Dit instrument, ontwikkeld door de Rijksuniversiteit Groningen in opdracht van het Ministerie van VWS, deelt sociale cohesie op in drie onderdelen:

- 1 *Samenwerken in het creëren van welzijn*: de mate waarin individuen samen met burendingen ondernemen of een praatje maken;
- 2 *Solidariteit*: de mate waarin burenelkaar steun verlenen;
- 3 *Gevoelens van betrokkenheid*: de mate waarin individuen zich bij hun burenbetrokken voelen.

Er bestaat een duidelijke overlap tussen de drie genoemde factoren uit het instrument *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* en de factoren “Gemeenschapsgevoel” en “Burgerparticipatie” zoals beschreven in hoofdstuk 2.

Betrokkenheid bij Buurtgenoten

Sociale cohesie wordt door Frieling (2008) gevat in drie afzonderlijke onderdelen: samenwerken in het creëren van welzijn, solidariteit en gevoelens van betrokkenheid. Deze zijn onderverdeeld in zeven items en meten opeenvolgend steeds intensievere vormen van sociale cohesie.

Onder de component “Samenwerken in het creëren van Welzijn” vallen zowel acties op het individuele niveau als op het niveau van de omgeving. In de schaal *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* wordt dit weergegeven door de items: (1) Hoe vaak maakte u in het afgelopen half jaar een praatje met iemand uit uw omgeving?; (6) Zijn er in uw omgeving wel eens feesten of andere activiteiten

waarvoor meerdere mensen zijn uitgenodigd? Zo ja, hoe vaak gaat u naar deze feesten of activiteiten? En (7) Hoe vaak heeft u in het afgelopen jaar samengewerkt met anderen uit uw omgeving om iets te organiseren, bijvoorbeeld een feest?

De component Solidariteit wordt gemeten met de items: (2) Als u wat langer weg bent van huis, is er dan iemand uit uw omgeving die een oogje in het zeil houdt, bijvoorbeeld door op te letten dat er niet ingebroken wordt, door voor uw huisdieren te zorgen of door de planten water te geven?; (3) Als er iets belangrijks gebeurt in uw buurt, op het werk of in uw familie- of vriendenkring, is er dan iemand uit uw buurt die u hiervan op de hoogte brengt? en (5) Als er een droevig moment of een droevige gebeurtenis is in uw leven, is er dan iemand uit uw omgeving die voor u een steun en toeverlaat is?

Het component Gevoelens van Betrokkenheid wordt in 1 item gevat: (4) Voelt u zich betrokken bij de mensen in uw omgeving?

Ook de schaal *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* is voor de doeleinden van dit onderzoek aangepast. Op aanraden van de klankbordgroep is ervoor gekozen de vragen niet alleen betrekking te laten hebben op de buurt, maar juist op de gehele sociale omgeving. Hieronder valt de buurt, maar ook familie/vrienden en een eventuele werkomgeving. De reden hiervoor is dat rampen niet altijd in het eigen huis worden meegemaakt en voor de verwerking niet alleen op de directe woonomgeving wordt geleund. Hierdoor zijn ook relaties die hierbuiten onderhouden worden van belang. Het woord “buurt” is daarom veranderd door “omgeving”. Voor iedere vraag is de volgende korte uitleg gegeven wat er met omgeving wordt bedoeld:

Met omgeving bedoelen we hier familie, vrienden, kennissen, collega's en burens.

Twee items uit de *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* schaal zijn aangepast voor het huidige onderzoek. Het betreft items (6) Zijn er in deze buurt wel eens buurtfeesten of buurtbarbecues of andere activiteiten waarvoor de hele buurt wordt uitgenodigd? [ZO JA] Hoe vaak gaat u naar deze feesten, barbecues of activiteiten? en (7) Heeft u in het afgelopen jaar samengewerkt met andere buurtbewoners om iets te organiseren voor de buurt, bijvoorbeeld om een buurtfeest of –activiteit te organiseren of om een buurtkrantje te maken? [ZO JA] Hoe vaak bent u in het afgelopen jaar met deze buurtbewoners bijeengekomen?

Item (6) is opgesplitst in twee delen. Respondenten die aangeven dat er eigenlijk nooit feestjes voor een groot aantal personen worden gegeven, wordt vervolgens niet gevraagd hoe vaak zij naar dergelijke feesten gaan, omdat deze vraag voor hen irrelevant is.

De twee vragen van item (7) zijn juist samengevoegd. De oorspronkelijke antwoordcategorieën maken het al mogelijk gelijk te vragen hoe vaak men in het afgelopen jaar heeft samengewerkt.

Plaatsverbondenheid

Met het overnemen van de *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* schaal is alleen de factor “Plaatsverbondenheid” uit het conceptuele model nog niet geoperationaliseerd. Uit de literatuur komt naar voren dat plaatsverbondenheid een bijdrage kan leveren aan psychosociale veerkracht. Niet alleen van het individu zelf, maar ook voor de gemeenschap als geheel. Mensen zullen eerder geneigd zijn hun buurt weer op te bouwen, wanneer zij zich er verbonden mee voelen (Paton *et al.*, 2001;

Kimweli & Stilwell, 2002; Norris *et al.*, 2008). Voor zover bij de onderzoekers bekend, bestaat er geen gevalideerd meetinstrument voor “Plaatsverbondenheid”. Er is daarom voor gekozen twee stellingen op te nemen, welke ook in diverse Engelstalige sociale cohesie instrumenten voorkomen (Buckner, 1988; Norris *et al.*, 2008; Coffman & BeLue, 2009). (1) Ik voel me verbonden met de buurt waar ik woon, en (2) Ik wil zeker nog een paar jaar in deze buurt blijven wonen.

Relatie met de overheid

De relatie die burgers met de overheid onderhouden, kan tijdens of na een ramp een belangrijke rol spelen bij het optreden van psychosociale veerkracht. In de literatuur ligt de focus in deze relatie op de communicatie van informatie door overheid naar burgers. In het geval van rampen moet deze snel, feitelijk en duidelijk zijn. Dit geeft mensen de mogelijkheid om te reageren op een manier die hun veiligheid en welzijn zeker stelt (Heldring, 2004; Rogers *et al.*, 2007).

Voor de operationalisatie van dit onderdeel is grotendeels teruggevallen op het onderzoek van de Universiteit van Gent uit 2005 (Maesele *et al.*, 2008) en de klankbordgroep. Er is voor gekozen om de aspecten volledigheid, betrouwbaarheid en duidelijkheid van informatie centraal te stellen. Tevens wordt er een onderscheid gemaakt tussen nationale en lokale overheden, omdat lokale bronnen van informatie wellicht meer vertrouwd worden (Norris & Stevens, 2007). Op aanraden van de klankbordgroep wordt ten slotte ook gevraagd naar de mate waarin respondenten tevreden zijn over de snelheid waarmee de overheid informatie presenteert.

Ten tweede moet de bevolking vertrouwen hebben in de capaciteiten van de overheid. Dit wordt uitgevraagd door vragen te richten op de mate waarin burgers denken dat de overheid(sdiensten) voorbereid zijn op een ramp en tevens de mate waarin zij denken dat de overheid(sdiensten) in staat zijn de gevolgen van een ramp op te vangen. Hiermee wordt de lijn van het onderzoek door Maesele *et al.* (2008) gevolgd. Enkele aanpassingen zijn op grond van suggesties gedaan door de klankbordgroep gemaakt. Zo wordt in het Belgische onderzoek gevraagd naar lokale, provinciale, nationale en internationale overheden/diensten/organisaties. In de Nederlandse context speelt de provincie volgens de klankbordgroep een veel kleinere rol. Daarnaast is het voor de overheid op dit moment vooral interessant te weten hoeveel vertrouwen men stelt in Nederlandse diensten en overheden. Naar aanleiding hiervan zijn de provinciale en internationale context buiten beschouwing gelaten.

Sociaal economische Positie

Hoofdstuk 2 heeft laten zien dat in de literatuur vaak een relatie wordt gelegd tussen diverse sociaal economische factoren en psychosociale veerkracht. De vragenlijst richt zich op geslacht, leeftijd, opleiding, inkomen, religie en huishoudsamenstelling. De antwoordcategorieën voor inkomen zijn gebaseerd op indelingen zoals die gebruikt worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek.

In samenwerking met de klankbordgroep is besloten de vraag met betrekking tot religie zo direct mogelijk te stellen: “Bent u religieus?” Door daar ja/nee/weet ik niet antwoordcategorieën bij te geven, wordt verwacht de respondent een keus te kunnen laten maken die beter aansluit bij zijn/haar belevingswereld, dan wanneer aan specifieke religies wordt gerefereerd.

Doordat gebruik is gemaakt van het internetpanel van MarketResponse, hoefden de overige kenmerken niet uitgevraagd te worden. Deze waren reeds bij MarketResponse bekend. De categorieën zijn ingedeeld op basis van MOA-gegevens. Een nadere toelichting daarvan is te vinden in paragraaf 4.1.3.

Additionele constructen

Uit het literatuuronderzoek beschreven in hoofdstuk 2 kwamen vier categorieën van factoren naar voren: Persoonlijkheidskenmerken; Sociale Cohesie; Relatie met de Overheid; en Sociaal economische Positie. In de inleiding is echter al aangegeven dat het voorliggende onderzoek deels gebaseerd is op een onderzoek van de Universiteit van Gent uit 2005 en dat tevens overleg met de klankbordgroep een belangrijke rol speelt in de uiteindelijke samenstelling van de vragenlijst. Aan de hand daarvan zijn, naast de categorieën die uit het literatuuronderzoek komen, twee additionele categorieën van factoren toegevoegd: *Impact en Gedrag en Feitelijke Kennis*. Deze zullen in het navolgende besproken worden.

Impact en Gedrag

De overheid is voor een goede afwikkeling van een crisis of ramp gedeeltelijk afhankelijk van de manier waarop de bevolking zich zal gedragen; is er bijvoorbeeld bereidheid tot evacuatie, ontstaat er maatschappelijke onrust, komen bevolkingsgroepen tegenover elkaar te staan, volgen burgers advies van de overheid op?

De scenario's besteden daarom aandacht aan het gedrag dat respondenten denken te zullen vertonen in het geval van een ramp. Specifiek richten zij zich op vermijdingsgedrag, het volgen van advies gegeven door de overheid en het opzoeken van zoveel mogelijk informatie. Vermijdingsgedrag geeft aan of mensen hun geografische en/of sociale gedrag zullen aanpassen na een ramp en zich daar in feite door zullen laten leiden. Dit kan resulteren in veranderingen in de samenleving, zoals stigmatisering van bepaalde groepen mensen (Lemeyre *et al.*, 2005; MacFarlane & Norris, 2006). Onderzoek van Maesele *et al.* (2008) wijst uit dat het opzoeken van zoveel mogelijk informatie van bronnen anders dan de overheid, gerelateerd is aan een hogere kans op de ontwikkeling van psychosociale klachten na een ramp.

In totaal zijn drie scenario's beschreven, waarbij drie verschillende soorten rampen worden aangehaald: natuurlijk, opzettelijk door mensen veroorzaakt en onopzettelijk door mensen veroorzaakt. Hier is voor gekozen, omdat uit de literatuur naar voren komt dat de soort ramp van invloed is op de mate van psychosociale klachten die men ervaart. Mensen die een gebeurtenis hebben meegeemaakt waarbij op grote schaal geweld is toegepast, hebben een grotere kans op het ontwikkelen van klachten dan mensen die een natuurlijke ramp hebben doorstaan. Tevens blijkt dat gedrag en impact per soort ramp variëren (Norris *et al.*, 2002).

De scenario's zijn geschreven door de onderzoekers en aan de klankbordgroep voorgelegd. Oorspronkelijk was het derde scenario een treinbotsing. De ervaring vanuit het klankbordgroep was echter dat het overgrote deel van de mensen forenst met de auto en zich daarom niet identificeert met een treinongeval. Naar aanleiding hiervan is het derde scenario omschreven tot een bruginstorting.

Dit scenario wijkt tevens af van het griep- en aanslagscenario, aangezien het geen vraag over het opvolgen van overheidsadvies bevat. Deze is niet geformuleerd, omdat dit hooguit zou kunnen gaan over het niet vermijden van bepaalde wegen, tunnels, viaducten en bruggen. Een dergelijk advies vertoont erg veel overlap met de eerste stelling waarin al naar vermijdingsgedrag wordt gevraagd.

In de vragenlijst is expliciet vermeld dat de persoon in kwestie en zijn of haar familie en vrienden ongedeerd zijn gebleven. Dit creëert een meer afstandelijke situatie. Persoonlijke gevoelens rondom de verwonding of dood van een dierbare vormen op deze manier geen additionele complexiteit.

Feitelijke Kennis

Respondenten worden getest op hun feitelijke kennis van rampen door middel van meerkeuze vragen. Vergelijkbaar onderzoek uit 2005 in Vlaanderen, België toonde aan dat naarmate mensen meer feitelijke kennis hebben, zij grotere veerkracht zullen vertonen (Maesele *et al.*, 2008).

Getracht is de vragen op zoveel mogelijk verschillende soorten rampen betrekking te laten hebben om kennis zo breed mogelijk te testen. Daartoe zijn voor iedere soort ramp zeven vragen gesteld: natuurlijke rampen, technologische rampen en opzettelijke menselijke rampen. Er is naar cijfermatige informatie gevraagd (jaartallen of aantal slachtoffers), maar ook naar de omstandigheden van een ramp (de plek waar de gebeurtenis plaatsvond). Ten slotte is ook gevraagd naar meer algemene kennis. Rampen uit zowel binnen- als buitenland kwamen aan de orde.

Een aantal vragen is overgenomen uit het Belgische onderzoek, dat zich specifiek richtte op feitelijke kennis van terrorisme. Andere vragen zijn door de onderzoekers geformuleerd. Deze zijn aan de klankbordgroep voorgelegd en daar goedgekeurd.

3.4 bruikbaarheidstest

Op woensdag 26 mei 2010 is in samenwerking met MarketResponse Nederland B.V. een kwalitatieve bruikbaarheidstest van de vragenlijst uitgevoerd. Doel van de test is om uit te vinden of de vragenlijst goed in te vullen is voor potentiële respondenten: zijn de vragen helder geformuleerd, begrijpt men wat gevraagd wordt, kloppen de antwoordcategorieën? Daarnaast kan met een dergelijk kwalitatief onderzoek achterhaald worden wat men verder denkt over de vragenlijst: hoe relevant is het onderwerp, was de vragenlijst (te) lang of (te) kort, hoe voelde men zich tijdens het invullen? Ten slotte kan aan de hand van een bruikbaarheidstest worden ingeschat in welke mate respondenten sociaal wenselijke antwoorden zullen geven.

Voor de bruikbaarheidstest hebben acht respondenten apart van elkaar, maar samen met een medewerker van MarketResponse gedurende 30 minuten de vragenlijst ingevuld. De respondenten zijn geselecteerd uit het (internet)panel van MarketResponse, genaamd De Onderzoek Groep. Een uitleg over de samenstelling van dit panel en de implicaties daarvan volgt in 2.6. Gestreefd werd naar een gemengde samenstelling van respondenten, overeenkomstig de uiteindelijke steekproef. Bij de selectie is daarom gelet op leeftijd, geslacht, opleiding en inkomen.

De bruikbaarheidstest heeft enkele interessante resultaten opgeleverd. Allereerst bleek dat de respondenten de vragenlijst prettig vonden om in te vullen. Het taalgebruik was duidelijk en men begreep wat er gevraagd werd. Bij enkele vragen ontbrak een heldere instructie, wat eventuele misverstanden zou kunnen voorkomen, of een antwoordcategorie. Het ging hier om de vragen:

- » Met betrekking tot de *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* schaal. Deze hebben een instructie gekregen over wat bedoeld wordt met “omgeving”. Bovendien zijn de antwoordcategorieën “bijna nooit” en “bijna altijd” aangepast tot “nooit” en “altijd”, omdat respondenten het verschil met “meestal niet” en “meestal wel” niet duidelijk vonden.
- » Met betrekking tot informatie. Hier gaven respondenten aan een antwoordcategorie “weet ik niet” te missen.

Deze wijzigingen zijn in de uiteindelijke vragenlijst doorgevoerd. Ook met betrekking tot de *RS-nl* vragen zagen respondenten graag een “weet ik niet”-categorie. Er is echter voor besloten om hier zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke vragenlijst te blijven en respondenten te dwingen een keus te maken voor deze vragen.

Ten tweede kost het invullen van de vragenlijst veel tijd. Vooral het gedeelte met betrekking tot 4.5 Vertrouwen in Overheid en Informatie werd minder aansprekend en langdradig gevonden. De samenstelling van de vragenlijst (vragen over zelf – informatievoorziening – scenario’s – feitelijke kennis) werd wel positief ervaren, omdat de scenario’s erg tot de verbeelding spreken en de motivatie tot invullen verhogen.

Het onderwerp van de vragenlijst werd als boeiend ervaren door de meesten. Het was toch weer anders dan de normale onderzoeken waaraan men gevraagd werd mee te werken. Men vond het actueel en belangrijk dat wordt geprobeerd meer inzicht in dit onderwerp te krijgen.

Ten slotte bleek dat respondenten openhartig en eerlijk antwoorden op de verschillende vragen. Men haalde bij het beantwoorden van vragen regelmatig persoonlijke ervaringen aan. Op basis van de bruikbaarheidstest wordt daarom niet verwacht dat respondenten sociaal wenselijke antwoorden zullen geven.

3.5 internet-enquête

Het uitzetten van een online vragenlijst heeft een aantal voordelen. In vergelijking met papieren enquêtes is het een relatief tijds- en kostenextensieve methode waarmee grote groepen mensen bereikt kunnen worden (Wright, 2005). Daarnaast zijn online uitgezette enquêtes minder kwetsbaar voor missing values. Deze treden op wanneer respondenten niet alle vragen in de lijst beantwoorden. Via een computerscherm kunnen respondenten echter een melding krijgen dat ze de vraag niet beantwoord hebben en niet verder kunnen gaan (Stanton, 1998; Zuidgeest *et al.*, 2008). Tevens wordt het gebruik van online dataverzameling steeds gangbaarder (Granello & Wheaton, 2004).

Een nadeel van online dataverzameling is dat de respons vaak veel lager is dan bij schriftelijk of duaal² uitgezette enquêtes (Sax *et al.*, 2003). Daarnaast wordt de representativiteit van de steekproef bij online enquêtes door sommigen in twijfel getrokken, omdat niet iedereen toegang heeft tot het internet. Hierdoor zullen bepaalde bevolkingsgroepen (voornamelijk lager opgeleiden en mensen met een relatief laag inkomen) ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef (Zuidgeest *et al.*, 2008). Uit gegevens van het CBS blijkt echter dat in 2010 94 procent van de Nederlanders toegang had tot het internet (CBS, 2010). Daarnaast wordt verwacht dat, door gebruik te maken van een onderzoeksbureau met een vast (internet)panel dat regelmatig meewerkt aan onderzoeken en de kwaliteitseisen die gesteld worden aan (de samenstelling van) dit panel door het onderzoeksbureau, deze problemen worden ondervangen.

In de maand juni 2010 is in samenwerking met MarketResponse de vragenlijst anoniem uitgezet onder een steekproef van het (internet)panel van MarketResponse, genaamd de Onderzoek Groep. Dit panel bestaat uit 50.000 individuen. Om deel te kunnen nemen aan dit onderzoekspanel, moeten potentiële kandidaten uitgenodigd worden door MarketResponse. Door op deze manier leden te werven, voorkomt men dat zogenoemde beroeps- en gemakksrespondenten in het panel deelnemen. Dit zijn respondenten die zich bij veel verschillende soorten panels inschrijven, vaak ook met meer dan een e-mailadres, om op die manier geld te verdienen. Deze groepen vullen vragenlijsten niet (of minder) serieus in, waardoor de door hen gegeven informatie vaak niet waardevol is. Door zelf mensen uit te nodigen, wordt de kwaliteit van het panel gewaarborgd (MarketResponse, 2010). De Onderzoek Groep heeft het minst aantal dubbele lidmaatschappen in een vergelijkend onderzoek van internetpanels door het Nederlands Online Panel Vergelijkings-Onderzoek en voldoet daarnaast aan de gestelde kwaliteitseisen (NOPVO, 2010).

Uit de Onderzoek Groep is een a-selecte steekproef getrokken van 3727 mensen. Deze mensen zijn telefonisch benaderd om hun medewerking voor het onderzoek te vragen. Hiervan zijn 3161 mensen daadwerkelijk bereikt. Naar aanleiding van het telefoongesprek hebben 2134 respondenten toegezegd mee te zullen werken aan het onderzoek. Uiteindelijk zijn 1361 volledige vragenlijsten ontvangen. Dit houdt een responspercentage van 63,8 procent in.

De data is vervolgens door MarketResponse in een SPSS-bestand verwerkt.

3.6 methodologie met betrekking tot hoofdstuk 4 en 5

In de hoofdstukken vier en vijf wordt gebruik gemaakt van enkele statistische toetsingen om uit te vinden of de verschillende onderdelen uitgevraagd in de vragenlijst inderdaad samen een model voor psychosociale veerkracht vormen. De achtergrond van deze analyses wordt hier verder toegelicht. Allereerst zullen exploratieve methoden van hoofdstuk 4 worden behandeld, waarna de confirmatieve methoden (het structural equation modelling, SEM) van hoofdstuk 5 worden uitgewerkt. Bij confirmatieve analyses wordt gericht gezocht naar in de theorie geformuleerde componenten, terwijl bij exploratieve analyses geen vooronderstellingen worden gedaan (Anderson & Gerbing, 1988).

Exploratieve analyses

In hoofdstuk 4 zijn verschillende exploratieve analyses toegepast. Analyses zijn uitgevoerd met SPSS 18.0.

Betrouwbaarheidsanalyse

Een betrouwbaarheidsanalyse wordt uitgevoerd wanneer onderzocht wordt in hoeverre bepaalde (conceptuele) constructen door de data ondersteund worden. Hoewel niet de enige betrouwbaarheidsmaat, is de Cronbach's alpha een van de meest gebruikte (Cortina, 1993). Met de Cronbach's alpha wordt de interne consistentie van de items gemeten door de gemiddelde correlatie tussen alle mogelijke combinaties van gebruikte items te berekenen. Hoe hoger de uitkomst, hoe hoger de correlatie, hoe meer zij allemaal hetzelfde construct meten en dus hoe hoger de betrouwbaarheid van de te vormen schaal (Bland & Altman, 1997; Santos, 1999).

Cronbach's alpha wordt gemeten op een schaal van 0 tot 1. Een schaal wordt over het algemeen als betrouwbaar geaccepteerd als de waarde voor Cronbach's alpha hoger is dan 0,60. Echter, betrouwbaarheid wordt meestal pas echt goed bevonden voor waarden hoger dan 0,70 (Iacobucci & Duhachek, 2003).

Cortina (1993) adviseert om bij het gebruik van Cronbach's alpha bovendien te letten op de inter-item correlatie. De alpha uitkomst wordt namelijk ook beïnvloed door het aantal items dat gebruikt wordt. Hoe groter het aantal, hoe groter de alpha waarde. Door tevens naar inter-item correlaties te kijken, wordt bevestigd dat alle items inderdaad hetzelfde onderliggende construct meten. Inter-item correlatie zou voor ieder item een minimale waarde van 0,70 moeten hebben (Cortina, 1993).

Principal Component Analysis

Een principale componenten analyse is een vorm van factor analyse, waarbij geprobeerd wordt de data in te delen naar factoren. In het geval van Principal Component Analysis worden alle factoren getransformeerd naar dezelfde variantie en vervolgens naar grootte weergegeven. Hierbij verklaart de eerste component zoveel mogelijk van de totale variantie. De tweede vervolgens zoveel mogelijk van de overgebleven variantie, etc. (Daultrey, 1976).

In Principal Component Analysis kunnen verschillende rotaties worden aangehouden. De rotatie zorgt voor de manier waarop de componenten worden samengesteld door de varianties van de verschillende factoren gelijkwaardiger over de componenten te spreiden (Tinsley & Tinsley, 1987). Hoewel Varimax rotatie het meest gebruikt wordt (Cureton & Mulaik, 1975), is voor het huidige onderzoek gekozen voor de Promax rotatie. Dit is een oblieke rotatie die in tegenstelling tot een orthogonale rotatie als Varimax, toestaat dat factoren onderling correleren. Dit leidt tot een voorkeur voor de Promax rotatie in de sociale wetenschappen (Costello & Osborne, 2005). Daarnaast wordt aangeraden een oblieke rotatie te gebruiken wanneer correlaties tussen factoren groter zijn dan 0,15 (De Vellis, 2003).

Voor dit onderzoek is gekozen een minimale lading van 0,40 aan te houden om te bepalen tot welke factor een item behoort. Hoewel er discussie bestaat over de minimale lading waaraan een factor moet voldoen, wordt 0,40 vaak als standaard gehanteerd (Costello & Osborne, 2005; Treiblmaier & Filzmoser, 2010).

Confirmatieve analyses

In hoofdstuk 5 is voornamelijk gebruik gemaakt van confirmatieve analyses en dan specifiek Structural Equation Modelling (SEM). De SEM analyses zijn uitgevoerd in Amos 6.0. In het navolgende wordt dit verder toegelicht.

Structural Equation Modelling (SEM)

SEM is een confirmatieve methode waarmee onderzocht kan worden of in de theorie geformuleerde constructen door de data worden ondersteund en hoe deze met elkaar samenhangen of correleren. Op basis van hypothesen wordt het verwachte model getest (Bielby & Hauser, 1977). Naar aanleiding van een eerste test zijn niet-significant gebleken relaties uit het model verwijderd, waarna opnieuw een test is uitgevoerd. Aan de hand van zogenaamde fit maten wordt bepaald welk model het beste ondersteund wordt door de data. In het huidige onderzoek zijn de volgende fit maten toegepast:

» NFI (Bentler-Bonett Normed Fit Index):

Waarden voor de NFI liggen tussen 0 en 1. Een waarde onder de 0,90 geeft aan dat het model verbeterd kan worden. Waarden tussen 0,90 en 0,95 zijn acceptabel en waarden boven 0,95 zijn goed (Bentler & Bonnet, 1980).

» TLI (Tucker-Lewis Coefficient):

Waarden voor de TLI liggen tussen de 0 en 1,0. Waarden dichtbij 1,0 geven een optimale fit aan (Bentler & Bonnet, 1980).

» RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation):

RMSEA waarden liggen tussen 0 en 1,0. In tegenstelling tot de hiervoor genoemde fit maten, hebben goede modellen een RMSEA waarde die gelijk is aan of lager dan 0,05. Waarden tussen 0,05 en 0,08 worden acceptabel bevonden. Waarden hoger dan 0,10 geven een slechte fit aan (Browne & Cudeck, 1993; Byrne, 2001).

Hoe beter het hypothetische model scoort op de verschillende fit maten, hoe meer het geschatte model past bij de data.

4 beschrijving meetgegevens

Naar aanleiding van hoofdstuk 2 en 3, worden zes factoren onderscheiden waarvan verwacht wordt dat zij psychosociale veerkracht beïnvloeden: psychologische veerkracht, sociale cohesie, sociaal economische positie, relatie publiek – overheid, impact en gedrag, en feitelijke kennis. Dit hoofdstuk gaat nader in op de eerste analyses die zijn uitgevoerd op de dataset. Doel van deze analyses is allereerst om te achterhalen hoe Nederlanders denken over de verschillende factoren: bijvoorbeeld over hun psychologische veerkracht, hun sociale context of hoe zij verwachten te reageren na een ramp of crisis. Tevens wordt op explorerende wijze gekeken of de vragen behorend tot onderdelen uit de vragenlijst samengevoegd mogen worden tot een schaal. Op deze manier kan gekomen worden tot een optimaal meetinstrument.

Voordat begonnen wordt met de beschrijving van de resultaten uit de vragenlijst en de analyses, gaat 4.1 eerst in op de respons en de steekproefverdeling. Daarbij wordt antwoord gegeven op de vraag in hoeverre de huidige steekproef representatief is voor de Nederlandse samenleving? Vervolgens behandelen 4.2 tot en met 4.6 één van de factoren die van invloed zijn op psychosociale veerkracht. Ten slotte geeft 4.7 een samenvatting van dit hoofdstuk met daarin de belangrijkste conclusies.

4.1 respons en steekproefverdeling

4.1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt in 4.1.2 een beschrijving gegeven van de steekproef en de respons. Daarna wordt in 4.1.3 ingegaan op de sociaal economische kenmerken van de respondenten en in hoeverre zij representatief zijn voor de Nederlandse bevolking. De gevolgen voor de generaliseerbaarheid van de steekproefresultaten worden in 4.1.4 besproken.

4.1.2 Steekproef en respons

In de maand juni 2010 is de vragenlijst van de Veerkracht Monitor uitgezet onder het (internet) panel van onderzoeksbureau MarketResponse Nederland B.V. Dit panel, genaamd de Onderzoek Groep, bestaat uit ruim 50.000 individuen (MarketResponse, 2010). Daaruit is een steekproef getrokken van 3727 personen ouder dan 16 jaar. In een telefonisch voorgesprek hebben 2134 panelleden toegezegd mee te willen werken aan het onderzoek. Uiteindelijk zijn 1361 vragenlijsten ingevuld, wat een respons inhoudt van 63,8 procent.

Voor een uitgebreide beschrijving van de methodologie achter de steekproef wordt terugverwezen naar hoofdstuk 3.5.

4.1.3 Sociaal economische kenmerken van respondenten

Er is gevraagd naar enkele sociaal economische kenmerken van de respondenten. Doel is om te beoordelen of de steekproef representatief is voor de Nederlandse samenleving.

De verdeling die in de steekproef teruggevonden wordt, wordt vergeleken met de Gouden Standaard. Dit is een ijkingsinstrument dat door het MOA – Center for Marketing Intelligence and Research, in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is ontwikkeld en wordt gebruikt binnen de branche van (markt)onderzoeksbureaus. De Gouden Standaard zorgt ervoor dat alle aangesloten bureaus³ gebruik maken van dezelfde ijkingsdata. Hoe meer de steek-

proef overeenkomt met de Gouden Standaard, hoe representatiever deze is voor de Nederlandse bevolking (MOA, 2010).

Factoren waarvoor een vergelijking met de Gouden Standaard heeft plaatsgevonden zijn: geslacht, leeftijd, opleiding, gezinsgrootte, etniciteit, stedelijkheid en regio. Voor inkomen en religiositeit waren geen Gouden Standaard-data beschikbaar voor de onderzoekers, deze zijn daarom vergeleken met de meest recente cijfers van het CBS.

Uit tabel 4.1.1 blijkt dat voor bijna alle genoemde factoren de verdeling in de steekproef grotendeels overeenkomt met de Gouden Standaard. Enige uitzonderingen zijn opleiding en etniciteit. In het eerste geval bevat de steekproef een relatief hoog aantal hoog opgeleiden, 52,6 procent van de respondenten valt in die klasse. Dit terwijl in de Gouden Standaard 33,92 procent hoogopgeleid is. De steekproef zou daarnaast representatief zijn op etniciteit wanneer ongeveer 80 procent van de respondenten Nederlands zou zijn. Echter, 96,7 procent van de respondenten heeft aangegeven autochtoon te zijn. In de steekproef is etniciteit in brede zin genomen. Dat wil zeggen dat een respondent als Nederlander wordt gegroepeerd wanneer hij/zij in Nederland is geboren. Het geboorteland van de ouders is hierbij buiten beschouwing gelaten. Voor beide gevallen moet geconcludeerd worden dat de steekproef niet representatief is.

Tabel 4.1.1 Verdeling van de respondenten over geslacht, leeftijd, opleiding, gezinsgrootte, etniciteit, stedelijkheid en Nielsen MOA, bij N=1361

Factor		Absoluut	% Steekproef	Gouden standaard
Geslacht	Man	653	48	49,9
	Vrouw	708	52	51,1
Leeftijd				
	18-24	149	10,1	15,4
	25-34	190	13,2	17,3
	35-44	306	21,8	21,9
	45-54	322	23,6	19,5
	55-64	247	18,7	15,5
	65 of ouder	147	12,5	10,4
Opleiding	HW	131	9,6	33,9 [*]
	HB	447	32,9	
	HA	138	10,1	
	MB	394	28,9	44,5
	MA	140	10,3	
	LB	106	7,8	21,6
	LA			0,1
<i>vervolg op de volgende pagina</i>				

^{*} Voor de Gouden Standaard wordt een indeling naar hoog, middel en lager opgeleiden aangehouden

Vervolg tabel 4.1.1

Factor		Absoluut	% Steekproef	Gouden standaard
Gezinsgrootte	1	204	15,0	17,1
	2	495	36,4	33,2
	3	249	18,3	17,9
	4	261	19,2	21,0
	5 of meer	152	11,2	10,9
Etniciteit	Nederland	1316	96,7	80,7
	Niet-Nederlands	2	3,3	19,3
Stedelijkheid	Zeer stedelijk	191	14,0	17,6
	Stedelijk	400	29,4	29,0
	Matig stedelijk	271	19,9	18,7
	Weinig stedelijk	322	23,7	22,0
	Niet stedelijk	177	13,0	12,7
Nielsen MOA	3 grote gemeenten		11,4	14,6
	West		28,6	29,9
	Noord		10,7	10,5
	Oost		22,4	21,0
	Zuid		26,8	24,0

Voor de factoren inkomen en religiositeit waren er voor de auteurs geen waarden van de Gouden Standaard bekend. In tabel 4.1.2 zijn daarom ter vergelijking de meest recente CBS-cijfers weergegeven. Hieruit kan opgemaakt worden dat de lagere inkomensklassen in de steekproef ondervertegenwoordigd zijn. Dit is waarschijnlijk gerelateerd aan de ondervertegenwoordiging van de lagere opleidingsklassen die al eerder geconstateerd was naar aanleiding van tabel 4.1.1. Daarnaast blijkt dat de verdeling tussen mensen die zichzelf als wel of niet religieus beschouwen niet overeenkomen met de CBS statistieken. Deze laatste stammen echter uit de periode 2000 – 2003, waardoor deze niet meer actueel zijn. Het CBS is na 2003 gestopt met het publiceren van deze informatie. In ander onderzoek uit 2006 komt naar voren dat 38 procent van de Nederlanders zichzelf niet als “gelovig mens” beschouwd (Dekker, 2007, pp. 52). Wanneer deze cijfers van twee aparte bronnen in acht worden genomen, kan gesteld worden dat de huidige steekproef een oververtegenwoordiging kent van mensen die zichzelf niet religieus beschouwen.

Tabel 4.1.2 Verdeling van de respondenten voor inkomen en religiositeit

Factor		Absoluut	% Steekproef	CBS*
Inkomen	Geen inkomen	73	5,4	0,0
	Tot 10.000 euro	111	8,2	20,0
	10.000 – 20.000	174	12,8	22,0
	20.000 – 30.000	246	18,1	19,7
	30.000 – 40.000	290	21,3	15,5
	40.000 – 50.000	146	10,7	10,6
	Gelijk aan of meer dan 50.000 euro	150	11,0	10,5
	Weet niet/ wil niet zeggen	171	12,6	19,1
Religiositeit	Wel	458	33,7	55,9**
	Niet	851	62,5	40,7
	Weet niet	52	3,8	3,4

* Cijfers uit 2008

** Cijfers uit 2000-2003

4.1.4 Conclusie

Uit de hiervoor gepresenteerde resultaten kan geconcludeerd worden dat de steekproef op een groot aantal sociaal economische factoren als representatief voor de Nederlandse bevolking mag worden beschouwd. Uitzondering hierop zijn opleiding, inkomen, religiositeit en etniciteit.

4.2 psychologische veerkracht

4.2.1 Inleiding

Psychologische veerkracht richt zich op karaktereigenschappen van een individu die hem/haar in staat stellen om een ramp of schokkende gebeurtenis te boven te komen. Dit zijn eigenschappen die voornamelijk aangeboren of slechts beperkt beïnvloed kunnen worden. Voorbeelden zijn zelfvertrouwen, zelfdiscipline en doorzettingsvermogen (Wagnild, 2003).

In dit hoofdstuk wordt psychologische veerkracht nader uitgewerkt op basis van de *RS-nl*, de Nederlandse vertaling van de originele Resilience Scale van Wagnild & Young (Wagnild & Young, 1993; Portzky, 2008). In 4.2.2 wordt kort verteld wat de *RS-nl* inhoudt en worden de resultaten van het huidige onderzoek met betrekking tot dit onderdeel behandeld.

In 4.2.3 wordt een exploratieve componentenanalyse uitgevoerd om uit te vinden of de vijf theoretische componenten van psychologische veerkracht zoals geformuleerd door Wagnild & Young (1993) worden bekrachtigd door onze dataset.

4.2.4 zal ten slotte enkele conclusies trekken aan de hand van de in 4.2.2 en 4.2.3 gepresenteerde resultaten en toelichten welke gevolgen deze hebben voor het vervolg van dit onderzoek.

4.2.2 RS-nl

Over de RS-nl

De *RS-nl* is de voor Nederland en Vlaanderen gevalideerde, vertaalde versie van de Engelstalige Resilience Scale ontwikkeld door Wagnild & Young (Wagnild & Young, 1993; Portzky, 2008). Met zowel de oorspronkelijke Resilience Scale als de *RS-nl* wordt de hypothese getest dat psychologische veerkracht bestaat uit vijf componenten, die allemaal met elkaar verbonden zijn: Equanimity, Perseverance, Self-reliance, Meaningfulness en Existential Aloneness. Vrij vertaald kunnen deze geïnterpreteerd worden als Gebalanceerdheid, wat inhoudt dat men een gebalanceerde kijk op het leven heeft; Doorzettingsvermogen, doorzettingsvermogen ook wanneer men geconfronteerd wordt met tegenslagen; Zelfvertrouwen, een overtuigd geloof in het eigen kunnen met een realistisch inzicht in de eigen beperkingen en limieten; Zinvolheid, de overtuiging dat het leven zinvol is en Existentiële Eenzaamheid, het besef dat ieders levenspad uniek is en dat slechts een beperkt aantal ervaringen echt gedeeld kunnen worden (Wagnild & Young, 1993; Portzky, 2008).

De *RS-nl* bestaat uit 25 items, die met uitzondering van item (11) Ik twijfel aan de zin van het leven, allen positief geformuleerd zijn. Echter, in sommige andere onderzoeken wordt gebruik gemaakt van een 26ste item: I am resilient. In de *RS-nl* is deze niet opgenomen, onder andere vanwege gebrek aan eensgezindheid over een goede vertaling. Bovendien kunnen respondenten uiteenlopende meningen hebben over wat veerkracht is en inhoudt. In het voorliggende onderzoek is er echter voor gekozen deze vraag wel voor te leggen aan respondenten. Dit zal later verder worden toegelicht. De beantwoording van dit 26ste zal apart worden besproken.

Respondenten beantwoorden alle vragen op een schaal van 1 tot 5, waarbij 1 staat voor helemaal niet mee eens en 5 voor helemaal mee eens.

Antwoordverdeling

Tabel 4.2.1 laat zien hoe het totaal aan respondenten heeft gereageerd op elk van de afzonderlijke items van de *RS-nl*. Uit de tabel is op te maken dat voor de meeste items meer dan de helft van de respondenten heeft geantwoord in de categorie “Mee eens”. Het hoogst is er gescoord op item (5) Ik kan op mezelf zijn als dat nodig is, met een gemiddelde score van 4,22 (standaarddeviatie 0,71). Respondenten geven hiermee aan dat zij alleen kunnen zijn, wanneer dat nodig is en zij niet perse het gezelschap van anderen nodig hebben. Andere items waarop hoog gescoord is, zijn items (4) Geïnteresseerd blijven in dingen is belangrijk voor mij, (21) Mijn leven heeft zin, en (18) In een noodgeval ben ik iemand op wie mensen kunnen rekenen, met gemiddelde scores van respectievelijk 4,13 (0,60), 4,12 (0,73) en 4,11 (0,62). Dit laatste is in het geval van dit onderzoek, dat zich specifiek richt op psychosociale veerkracht in relatie tot rampen, interessant. Blijkbaar leeft onder respondenten het gevoel dat zij zich in een noodgeval nuttig kunnen maken voor anderen.

Het laagst werd gescoord op item (3) Ik kan meer rekenen op mezelf dan ik verwacht dat anderen op zichzelf kunnen rekenen, met een gemiddelde van 3,48 (0,78). Ruim 43 procent was het hier niet mee eens of oneens. Een verklaring hiervoor kan zijn, dat mensen het moeilijk vinden om in te schatten hoe anderen over zichzelf denken, waardoor een groot deel neutraal antwoord op

deze stelling. Dit kwam ook naar voren tijdens de bruikbaarheidstest. Andere items waarop laag is gescoord zijn items (17) Mijn geloof in mezelf helpt me door moeilijke momenten, en (22) Ik blijf niet stilstaan bij dingen waar ik niks aan kan doen, waarop door respondenten gemiddeld 3,59 (0,93) en 3,62 (0,83) werd gescoord.

Voor item (13) Ik sla me door moeilijke momenten omdat ik al eerder moeilijke momenten heb meegemaakt, bestond er de extra antwoordmogelijkheid 'niet van toepassing'. Deze antwoordcategorie is op aanraden van de klankbordgroep toegevoegd, aangezien niet iedereen moeilijke momenten in zijn/haar leven zal hebben meegemaakt. Hierbij werd vooral gedacht aan de groep jongvolwassenen. Uiteindelijk hebben 37 respondenten (2,3 procent) aangegeven dat deze vraag niet op hen van toepassing was en het blijkt dat 14 hiervan tussen de 16 en 25 jaar oud waren. Over het algemeen lijken respondenten positief te antwoorden op de items. Met uitzondering van item (3) geeft meer dan de helft van de respondenten aan het (helemaal) eens te zijn met de stellingen.

Tabel 4.2.1 Gemiddelde score per item en antwoordverdeling in percentages naar item bij N= 1361

Nr	Item	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
			Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Niet mee eens, niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
1	Als ik plannen maak voer ik die uit	3,90 (0,66)	0,1	2,5	18,4	64,7	14,2
2	Ik red het op de een of andere manier wel	4,09 (0,57)	0,2	1,2	7,4	71,9	19,2
3	Ik kan meer op mezelf rekenen, dan ik verwacht dat anderen op zichzelf kunnen rekenen	3,48 (0,78)	0,5	7,8	43,5	39,7	8,5
4	Geïnteresseerd blijven in dingen is belangrijk voor mij	4,13 (0,60)	0,1	0,6	10,1	65,2	24,0
5	Ik kan op mezelf zijn als dat nodig is	4,22 (0,71)	0,4	2,6	6,8	55,5	34,8
6	Ik ben trots op de dingen die ik heb bereikt in mijn leven	4,04 (0,72)	0,2	1,8	17,3	55,8	25,0
7	Ik kan omgaan met onverwachte problemen	3,86 (0,70)	0,1	3,5	21,3	60,8	14,3
8	Ik ben tevreden met mezelf	3,80 (0,73)	0,6	4,3	21,6	61,1	12,4
9	Ik heb het gevoel dat ik veel dingen tegelijkertijd aankan	3,66 (0,81)	0,4	8,4	28,5	50,6	12,0
10	Ik ben vastberaden	3,75 (0,73)	0,1	4,3	28,7	54,1	12,9
11	Ik twijfel aan de zin van het leven	2,13 (0,99)	30,8	41,7	18,4	7,0	2,1

vervolg op de volgende pagina

Nr	Item	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
			Helemaal mee niet eens	Niet mee eens	Niet mee eens, niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
12	Ik pak de problemen aan zoals ze zich voordoen	3,89 (0,61)	0,0	2,1	18,2	68,0	11,5
13	Ik sla me door moeilijke momenten omdat ik al eerder moeilijke momenten heb meegemaakt	3,89 (1,00)	0,6	4,9	15,3	52,2	24,8
14	Ik heb zelfdiscipline	3,75 (0,75)	0,4	6,0	23,9	57,8	11,9
15	Ik blijf geïnteresseerd in dingen	4,03 (0,57)	0,1	1,0	11,0	71,3	16,6
16	Ik vind zelfs in moeilijke tijden wel iets om over te lachen	3,90 (0,68)	0,4	2,4	19,1	62,7	15,4
17	Mijn geloof in mezelf helpt me door moeilijke momenten	3,59 (0,93)	4,5	6,2	26,2	51,9	11,3
18	In een noodgeval ben ik iemand op wie mensen kunnen rekenen	4,11 (0,62)	0,1	0,8	11,1	63,7	24,2
19	Ik bekijk een situatie op verschillende manieren	3,96 (0,64)	0,0	2,1	15,8	65,8	16,3
20	Ik kan mezelf dwingen dingen te doen, zelfs als ik daar geen zin in heb	3,72 (0,79)	0,5	7,9	22,8	57,1	11,8
21	Mijn leven heeft zin	4,12 (0,73)	0,7	1,8	11,4	56,6	29,5
22	Ik blijf niet stilstaan bij dingen waar ik niets aan kan doen	3,62 (0,86)	0,7	10,1	28,9	47,5	12,7
23	In een moeilijke situatie vind ik altijd een uitweg	3,78 (0,64)	0,1	2,4	26,0	62,5	9,0
24	Ik heb genoeg energie om te doen wat ik moet doen	3,74 (0,76)	0,4	6,8	21,9	60,2	10,7
25	Het is niet erg dat er mensen zijn die mij niet mogen	3,63 (0,91)	1,5	11,5	22,9	50,0	14,0

Gemiddeld hadden respondenten een totale *RS-nl* score van 96,57 (9,34) op een schaal van 25 tot 125. Vergeleken met de gemiddelde scores van andere onderzoeken blijkt dit redelijk te zijn. De resultaten zijn voor verschillende onderzoeken weergegeven in tabel 4.2.2.

Omgerekend naar een zevenpunt schaal komt het gemiddelde voor de huidige steekproef uit op 135,2. Dit ligt binnen -1 standaarddeviatie van de gemiddelde score van de steekproef van Wag-nild & Young en het onderzoek van Lundman *et al.* (2007). Het lijkt er dus niet op dat de respondenten uit de steekproef afwijkend scores in vergelijking met andere onderzoeken. Wel wijst Wag-nild (2009) er in een vergelijkingstudie van diverse onderzoeken ondernomen met de Resilience Scale op, dat respondenten over het algemeen erg hoog lijken te scoren op dit instrument (scores ≥ 147). Volgens haar, is de vragenlijst kwetsbaar voor sociaal wenselijke beantwoording, omdat het vrij gemakkelijk is voor respondenten om in te schatten wat “goede” antwoorden zijn.

Tabel 4.2.2 Gemiddelde scores op totale RS-nl score op een schaal van 25 tot 175 en 1 tot 5

Schaal	N	Mean*	Mean**
Veerkracht Monitor (2010)	1361	135,2	3,9
Wagnild & Young (1993)	810	147,9	4,2
Heilemann <i>et al.</i> (2003)	147	124,0	3,5
Lundman <i>et al.</i> (2007)	1719	141,0	4,0
Portzky (2008)	3265	143,9	4,1

* = schaal van 25 tot 175

** = schaal van 1 tot 5

Hoewel in de theorie vaak een relatie wordt verondersteld tussen verschillende sociaal economische factoren zoals leeftijd, geslacht en opleiding, ondersteunt de huidige dataset dergelijke verbanden niet.

Antwoordverdeling “Ik ben veerkrachtig”

In de oorspronkelijke Engelse vragenlijst is nog een 26ste item opgenomen: I am resilient. Bij de ontwikkeling van de *RS-nl* is er door de onderzoekers expliciet voor gekozen dit item niet mee te nemen, vanwege de ambiguïteit van een Nederlandse vertaling. Het biedt echter de kans op een directe manier mensen naar hun veerkracht te vragen en hen die in te laten schatten. In samenspraak met de klankbordgroep is besloten het item (26) Ik ben veerkrachtig, op te nemen in de vragenlijst. Daarbij werd het wel belangrijk gevonden een korte omschrijving mee te geven aan de respondenten van wat er onder veerkrachtig wordt verstaan. Dit schept duidelijkheid. Wederom is na overleg met de klankbordgroep gekozen voor de volgende uitleg:

Met **veerkracht** wordt het volgende bedoeld. In staat zijn om na een ramp weer normale, **dagelijkse werkzaamheden** uit te voeren (bijvoorbeeld werken, huishoudelijke taken, voor de kinderen zorgen, etc), te kunnen **ontspannen** (bijvoorbeeld door het lezen van een boek, te sporten, tv te kijken, uitvoeren van een hobby, etc.) en **contact met dierbaren te onderhouden** (bijvoorbeeld door samen dingen te doen, te praten, interesse te tonen in de ander, etc.).

Tabel 4.2.3 toont dat 79,1 procent van de respondenten het (helemaal) eens is met de stelling: Ik ben veerkrachtig. Zij schatten hun veerkracht na een ramp hoog in. Een zeer klein percentage denkt (helemaal) niet veerkrachtig te zijn en iets minder dan 20 procent twijfelt over zijn of haar veerkracht na een ramp.

Tabel 4.2.3 Gemiddelde Score item (26) Ik ben veerkrachtig en de antwoordverdeling in percentages naar item N = 1361 (M=653/V=708)

Item		Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
			Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Niet mee eens, niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
	Totaal	3,90 (0,65)	0,2	2,4	18,3	65,5	13,6
Ik ben veerkrachtig	Mannen	3,95 (0,64)	0,2	2,0	16,1	65,8	15,9
	Vrouwen	3,85 (0,65)	0,3	2,7	20,1	65,3	11,4

Hoewel mannen relatief hoger scoren dan vrouwen, blijkt er geen verband te bestaan tussen geslacht en zelfinschatting van veerkracht. Ook voor andere sociaal economische factoren zoals leeftijd, inkomen, en opleiding blijken deze niet aanwezig.

Betrouwbaarheidsanalyse RS-nl

De betrouwbaarheidsanalyse heeft plaatsgevonden over de 25 *RS-nl* items en het 26ste item uit de oorspronkelijke Resilience Scale van Wagnild & Young (1993). Dit item zal in alle verdere analyses worden meegenomen. Zoals in tabel 4.2.4 is weergegeven, heeft de Cronbach's alpha voor de *RS-nl* in het huidige onderzoek een waarde van 0,88. Daarbij leveren alle items een bijdrage aan de betrouwbaarheid. Cronbach's alpha zou lager uitvallen wanneer een van de items wordt verwijderd.⁴

Dit houdt in dat alle 26 items samen een betrouwbare schaal vormen voor psychologische veerkracht. De gevonden waarde komt bovendien overeen met alpha's gevonden in andere studies. In het onderzoek van Portzky (2008) behaalde de *RS-nl* een interne consistentie van 0,85 en het oorspronkelijke onderzoek uitgevoerd door Wagnild & Young uit 1993 behaalde een Cronbach's alpha van 0,89. Ook in 12 andere studies gebaseerd op de Engelstalige Resilience Scale werden waarden tussen 0,72 en 0,94 gevonden (Wagnild, 2009).

Zoals eerder beschreven, gaat het theoretische model achter de Resilience Scale uit van een vijf factorstructuur, maar de meeste onderzoeken komen tot slechts twee afzonderlijke factoren (Wagnild & Young, 1993; Heilemann *et al.*, 2003; Portzky, 2008): Persoonlijke Competentie, en Acceptatie van Zichzelf en het Leven. De interne consistentie van de subschaal Persoonlijke Competentie is in de huidige studie alpha 0,83 en voor Acceptatie van Zichzelf en het Leven 0,74. In het onderzoek van Portzky (2008) liggen deze waarden op respectievelijk 0,81 en 0,68.

Tabel 4.2.4 Betrouwbaarheid RS-nl naar subschalen met bijbehorende items bij N=1361

		Reliability (Cronbach's alpha)
	Totaal RS-nl	0,88
	Acceptatie van Zichzelf en het Leven	0,74
Nr.	Item	
7	Ik kan omgaan met onverwachte problemen	
8	Ik ben tevreden met mezelf	
11	Ik twijfel aan de zin van het leven	
12	Ik pak de problemen aan zoals ze zich voordoen	
16	Ik vind zelfs in moeilijke tijden wel iets om over te lachen	
21	Mijn leven heeft zin	
22	Ik blijf niet stilstaan bij dingen waar ik niets aan kan doen	
25	Het is niet erg dat er mensen zijn die mij niet mogen	
	Persoonlijke Competentie	0,83
Nr.	Item	
1	Als ik plannen maak voer ik die uit	
2	Ik red het op de een of andere manier wel	
3	Ik kan meer op mezelf rekenen, dan ik verwacht dat anderen op zichzelf kunnen rekenen	
4	Geïnteresseerd blijven in dingen is belangrijk voor mij	
5	Ik kan op mezelf zijn als dat nodig is	
6	Ik ben trots op de dingen die ik heb bereikt in mijn leven	
9	Ik heb het gevoel dat ik veel dingen tegelijkertijd aankan	
10	Ik ben vastberaden	
13	Ik sla me door moeilijke momenten omdat ik al eerder moeilijke momenten heb meegemaakt	
14	Ik heb zelfdiscipline	
15	Ik blijf geïnteresseerd in dingen	
17	Mijn geloof in mezelf helpt me door moeilijke momenten	
18	In een noodgeval ben ik iemand waar mensen op kunnen rekenen	
19	Ik bekijk een situatie op verschillende manieren	
20	Ik kan mezelf dwingen dingen te doen, zelfs als ik daar geen zin in heb	
23	In een moeilijke situatie vind ik altijd een uitweg	
24	Ik heb genoeg energie om te doen wat ik moet doen	

Conclusie

De gemiddelde score op de RS-nl is voor de huidige steekproef hoog met een gemiddelde score van 96,57 (9,34) op een schaal van 25 tot 125. In vergelijking met andere onderzoeken blijkt dit een normale score te zijn. Daarnaast blijken er geen significante verbanden te bestaan tussen de RS-nl score en de sociaal economische factoren leeftijd, geslacht, opleiding en inkomen.

De oorspronkelijke RS-nl is opgedeeld in twee componenten of subschalen: Persoonlijke Competentie en Acceptatie van Zichzelf en het Leven. Voor het huidige onderzoek is de betrouwbaarheid van deze subschalen en de totale RS-nl vastgesteld op respectievelijke alpha waarden van 0,83, 0,74 en 0,88. Deze zijn acceptabel en vergelijkbaar met waarden gevonden in ander onderzoek.

4.2.3 Exploratieve componentenanalyse

Vanuit het theoretische model geschetst door Wagnild & Young, werd verwacht dat de *RS-nl* een vijf componentenstructuur voort zou brengen. Er is een Principal Component analyse uitgevoerd met Promax rotatie en Kaiser normalisatie. Daarbij zijn zes afzonderlijke factoren gevonden. Deze hebben een totaal verklaarde variantie van 53,38 procent. Er is een primaire component te onderscheiden, welke 27,29 procent van de variantie verklaart.

Vier items laden op geen enkele component met een waarde van $\geq 0,40$. Het betreft hier (9) Ik heb het gevoel dat ik veel dingen tegelijkertijd aan kan, (17) Mijn geloof in mezelf helpt me door moeilijke momenten, (18) In een noodgeval ben ik iemand waar mensen op kunnen rekenen, en (24) Ik heb genoeg energie om te doen wat ik moet doen.

Het theoretische model van Wagnild & Young (1993) waarbij vijf factoren worden onderscheiden, te weten Equanimity, Perseverance, Self-reliance, Meaningfulness en Existential Aloneness, wordt niet ondersteund door de hier gepresenteerde data. Ook ander onderzoek wijst niet op de aanwezigheid van vijf factoren, waaronder dat van Wagnild & Young (1993) zelf. Zij komen tot slechts twee duidelijk te onderscheiden factoren, die in de voorgaande paragrafen al zijn aangehaald: Persoonlijke Competentie en Acceptatie van Zichzelf en het Leven. In verschillende onderzoeken met de Resilience Scale, verklaren deze twee factoren tussen de 29,7 en 48,0 procent van de gevonden variantie (Wagnild & Young, 1993; Heilemann, 2003; Portzky, 2008).

Uitzondering is het onderzoek van Lundman *et al.* (2007) die tegelijkertijd het meest vergelijkbaar is met het huidige onderzoek qua onderzoekspopulatie en steekproefgrootte. Zij testen en valideren daarin de Zweedse vertaling van de Resilience Scale en komen daarbij wel tot een vijf componenten structuur met een verklaarde variantie van 52,5 procent.

Om tot een vijf componenten structuur te komen, zal voor het huidige onderzoek gezocht moeten worden naar items die tot een specifiek construct behoren. Een beter alternatief is gericht te zoeken naar de twee componenten die in eerdere onderzoeken gevonden zijn: Persoonlijke Competentie en Acceptatie van Zichzelf en het Leven.

Er wordt opnieuw een Principale Componenten Analyse met Promax rotatie uitgevoerd, waarbij het aantal te vinden componenten wordt geforceerd naar twee. Tabel 4.2.5 geeft de resultaten van deze analyse weer. Duidelijk wordt dat ook deze twee componenten structuur niet overtuigend uit de data naar voren komt. Maar liefst zes items laden op geen van beide componenten met meer dan 0,40: (2) Ik red het op de een of andere manier wel, (12) Ik pak de problemen aan zoals ze zich voordoen, (16) Ik vind zelfs in moeilijke tijden wel iets om over te lachen, (23) In een moeilijke situatie vind ik altijd een uitweg, (25) Het is niet erg dat er mensen zijn die mij niet mogen en (26) Ik ben veerkrachtig. Er kan voor gekozen worden de niet-ladende items te verwijderen uit de schaal. Op inhoudelijke gronden valt echter te verwachten dat deze items mogelijk een derde nieuwe component vormen. Zij hebben namelijk allen te maken met de manier waarop een moeilijke situatie benaderd wordt en met een dergelijke situatie wordt omgegaan.

Tabel 4.2.5 Principale Componenten Analyse met Promax Rotatie en vaststelling op 2 componenten

Nr.	Item	Component	
		1	2
15	Ik blijf geïnteresseerd in dingen	0,65	
19	Ik bekijk een situatie op verschillende manieren	0,64	
4	Geïnteresseerd blijven in dingen is belangrijk voor mij	0,64	
20	Ik kan mezelf dwingen dingen te doen, zelfs als ik daar geen zin in heb	0,59	
18	In een noodgeval ben ik iemand waar mensen op kunnen rekenen	0,58	
5	Ik kan op mezelf zijn als dat nodig is	0,54	
14	Ik heb zelfdiscipline	0,52	
3	Ik kan meer op mezelf rekenen dan dat ik verwacht dat anderen op zichzelf kunnen rekenen	0,50	
10	Ik ben vastberaden	0,47	
1	Als ik plannen maak, voer ik die uit	0,46	
9	Ik heb het gevoel dat ik veel dingen tegelijkertijd aankan	0,41	
13	Ik sla me door moeilijke tijden heen omdat ik al eerder moeilijke momenten heb meegemaakt	0,41	
7	Ik kan omgaan met onverwachte problemen	0,40	
12	Ik pak de problemen aan zoals ze zich voordoen	0,38	
2	Ik red het op de een of andere manier wel	0,33	
26	Ik ben veerkrachtig	0,32	
25	Het is niet erg dat er mensen zijn die mij niet mogen	0,19	
21	Mijn leven heeft zin		0,85
11	Ik twijfel aan de zin van het leven		0,82
8	Ik ben tevreden met mezelf		0,77
22	Ik blijf niet stilstaan bij dingen waar ik niets aan kan doen		0,53
6	Ik ben trots op de dingen die ik heb bereikt in mijn leven		0,49
24	Ik heb genoeg energie om te doen wat ik moet doen		0,48
17	Mijn geloof in mezelf helpt me door moeilijke momenten		0,42
23	In een moeilijke situatie vind ik altijd een uitweg		0,37
16	Ik vind zelfs in moeilijke tijden wel iets om over te lachen		0,32

Een nieuwe factoranalyse waarbij het aantal te vinden constructen wordt geforceerd naar drie, laat grotendeels hetzelfde patroon zien als de analyse met twee factoren. De zes items 2, 12, 16, 23, 25 en 26 worden zoals verwacht bij elkaar geplaatst samen met enkele items uit Persoonlijke Competentie. Wat opvalt aan de resultaten van deze analyse is dat een vijftal items op geen van de drie componenten laadt en dat nog eens zes items slechts zwak laden op een van de componenten met een waarde < 0,50. Besloten wordt daarom om de itemindeling van de twee factor analyse aan te houden en daarbij door middel van een betrouwbaarheidsanalyse te onderzoeken of de zes niet-ladende items samen een afzonderlijk subconstruct vormen. De resultaten worden in tabel 4.2.6 gepresenteerd.

Te zien is dat de alpha voor de zes items acceptabel is met een waarde van 0,67. De betrouwbaarheid van een mogelijke subschaal Omgaan met moeilijke omstandigheden, kan echter substantieel vergroot worden. Wanneer het item (25) Het is niet erg dat er mensen die mij niet mogen, wordt verwijderd, stijgt de alpha naar een waarde van 0,70.

Tabel 4.2.6 Betrouwbaarheid en interne consistentie van Omgaan met moeilijke omstandigheden bij N=1361

		Reliability (Cronbach's alpha)	Item-total correlation	Alpha when item deleted
	Omgaan met Moeilijke Omstandigheden	0,67		
Nr.	Item			
12	Ik pak de problemen aan zoals ze zich voordoen		0,45	0,61
2	Ik red het op de een of andere manier wel		0,40	0,63
26	Ik ben veerkrachtig		0,45	0,61
25	Het is niet erg dat er mensen zijn die mij niet mogen		0,27	0,70
23	In een moeilijke situatie vind ik altijd een uitweg		0,52	0,59
16	Ik vind zelfs in moeilijke tijden wel iets om over te lachen		0,40	0,63

Tevens is voor de twee componenten van de exploratieve componentenanalyse een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd. Ook deze subschalen behalen hoge alpha's. Persoonlijke competentie behaalt een waarde van 0,81 en Waarde van Zichzelf en het Leven 0,74. Deze twee subschalen komen qua itemindeling sterk overeen met de door Wagnild & Young (1993) en Portzky (2008) gevonden componenten. Er is daarom voor gekozen om ook grotendeels dezelfde namen aan te houden, met als enige verschil dat Acceptatie van Zichzelf en het Leven veranderd is in Waarde van Zichzelf en het Leven. Dit omdat de items veel meer een waardering voor zichzelf en het leven aangeven dan een acceptatie of berusting daarin.

Aan de hand van deze stappen worden drie constructen onderscheiden binnen psychologische veerkracht: Persoonlijke Competentie, Waarde Zelf en Leven, en Omgaan met Moeilijke Omstandigheden. Wat ten slotte nog opvalt is dat één item, (7) Ik kan omgaan met onverwachte problemen, precies laadt op de grenswaarde van 0.40 en daarmee onder Persoonlijke Competentie valt. Op grond van face validity zou het bewuste item beter passen onder Omgaan met Moeilijke Omstandigheden. Betrouwbaarheidsanalyse laat zien dat het wegnemen van dit item uit Persoonlijke Competentie leidt tot een lichte afname van Cronbach's alpha van 0.81 naar 0.79. Het toevoegen van dit item aan Omgaan met Moeilijke Omstandigheden resulteert in een substantiële toename van de betrouwbaarheid van dit component; Cronbach's alpha neemt toe van 0.70 tot 0.77. Om die reden is besloten het item toe te voegen aan het derde construct, dat daarmee uit zes items komt te bestaan.

4.2.4 Conclusie

Psychologische veerkracht is uit drie subconstructen op te bouwen. In tabel 4.2.7 wordt een overzicht gegeven van de psychologische veerkracht componenten met bijbehorende items en alpha-waarde. Slechts een item is verwijderd, omdat deze op geen enkele component laadt: (25) Het is niet erg als er mensen zijn die mij niet mogen. Psychologische veerkracht is als gevolg hiervan te meten met 24 oorspronkelijke RS-nl vragen plus het uit het origineel verwijderde 26ste item Ik ben veerkrachtig. Wanneer deze 25 items samen worden genomen, behaalt het overkoepelende construct Psychologische veerkracht een betrouwbaarheid van 0,89.

Tabel 4.2.7 Psychologische veerkracht componenten met bijbehorende items en alpha-waarde

Component	Aantal items	Nummers	Alpha
Persoonlijke Competentie	12	1,3,4,5,9,10,13,14,15,18,19,20	0,79
Waarde Zelf en Leven	7	6,8,11,17,21,22,24	0,74
Omgaan met moeilijke omstandigheden	6	2,7,12,16,23,26	0,77
Verwijderde items	1	25	
Psychologische veerkracht	25		0,89

4.3 sociale context

4.3.1 Inleiding

In hoofdstuk 3 is de relatie tussen sociale context, de band die mensen met hun omgeving onderhouden en hun psychosociale veerkracht beschreven. Daaruit blijkt dat de perceptie die mensen van hun sociale leven hebben van belang is. Wanneer men tevreden is met het eigen sociale netwerk en ook het gevoel heeft daar op te kunnen bouwen in mindere tijden, kan dit de psychosociale veerkracht positief beïnvloeden (Bonanno *et al.*, 2005; Benight *et al.*, 2006; Moscardino *et al.*, 2009).

Daarnaast is ook de wijdere sociale omgeving van belang. Ontregeling van het normale sociale leven in de gemeenschap of op het werk als gevolg van een ramp, kan leiden tot stress en gezondheidsrisico's (Ursano *et al.*, 2008). Andersom kan een gezonde gemeenschap, gekenmerkt door onder andere gezonde omgangsnormen, kwaliteit van leven en een beperkte mate van vormen van ongelijkheid, bijdragen aan het aanpassingsvermogen van een individu (Luthar *et al.*, 2000; Norris *et al.*, 2008).

Sociale context wordt in dit hoofdstuk in kaart gebracht door middel van de subschaal *Sociaal Optimisme* van de Positieve Uitkomsten Lijst (Appelo, 2005) en de *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* schaal (Frieling, 2008). In 4.3.2 wordt nader ingegaan op de resultaten die voor dit onderzoek zijn behaald met de subschaal *Sociaal Optimisme*, waarna 4.3.3 de uitkomsten van *Betrokkenheid bij Buren* verder zal behandelen.

De daarop volgende paragraaf zal zich verder richten op de twee toegevoegde vragen over plaatsverbondenheid. Daarna wordt de factorstructuur van beide schalen en de twee additionele vragen getest in 4.3.5. Ten slotte wordt in 4.3.6 uiteengezet welke gevolgen dit zal hebben voor de verdere analyse.

4.3.2 Subschaal Sociaal Optimisme

Antwoordverdeling

In tabel 4.3.1 is de antwoordverdeling van de subschaal *Sociaal Optimisme* weergegeven. Respondenten konden antwoorden op een schaal van 1 tot 5, waarbij 1 de laagste en 5 de hoogste waarde is. Het hoogst is gescoord op item (1) Ik kan bij anderen terecht, met een gemiddelde score van 4,08 (0,66). Meer dan 80 procent van de respondenten was het (helemaal) eens met deze stelling. Hoewel respondenten in de overtuiging zijn dat zij bij anderen steun zullen krijgen wanneer dit nodig is, is bijna een vijfde niet helemaal tevreden met het aantal sociale contacten dat men heeft. Op dit item (3) is het slechtst van de drie gescoord met een gemiddelde van 3,95 (0,78).

Voor de totale subschaal *Sociaal Optimisme* konden minimaal drie en maximaal vijftien punten worden gehaald. Gemiddeld scoorden respondenten 12,02 punten met een standaarddeviatie van 1,75. Omgescoord naar het oorspronkelijke meetniveau houdt dit in dat respondenten gemiddeld een 4,01 scoorden op een schaal van 1 tot 5. Betreffende hun sociale contacten en het eigen functioneren daarin, is men dus optimistisch.

In het valideringsonderzoek van de *PUL* zijn twee aparte metingen uitgevoerd, waarbij respondenten gemiddeld 10,5 (1,6) en 10,4 (1,7) punten scoorden op *Sociaal Optimisme*. De oorspronkelijke *PUL* is echter een vierpunt schaal met een scoremogelijkheid tussen de 3 en de 12. Omgerekend naar deze schaal scoren respondenten van de huidige steekproef gemiddeld 9,62. Op een schaal van 1 tot 4 werd er in het huidige onderzoek een gemiddelde score van 3,21 behaald. In de twee metingen van de *PUL* was dit 3,50 en 3,46. De respondenten blijken niet significant anders te scoren dan de respondenten uit het valideringsonderzoek van de *PUL*.

Er blijkt geen statistisch significant verband te zijn tussen geslacht en de score op *Sociaal Optimisme*. Daarnaast is ook voor andere kenmerken als inkomen, opleiding en leeftijd geen statistisch verband gevonden.

Tabel 4.3.1 Gemiddelde score (standaarddeviatie) en antwoordverdeling in percentages voor Sociaal Optimisme op een schaal van 1-5 bij N=1361

Nr.	Item	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
			Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Niet mee eens, niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
1	Ik kan bij anderen terecht	4,08 (0,66)	0,6	1,9	9,8	63,8	23,8
2	Ik functioneer goed in sociale contacten	4,00 (0,70)	0,4	3,0	15,8	60,5	20,3
3	Ik ben tevreden over het aantal sociale contacten dat ik heb	3,95 (0,78)	0,7	5,6	13,3	59,3	21,1

Betrouwbaarheidsanalyse Sociaal Optimisme

De betrouwbaarheidsanalyse wijst uit dat de interne betrouwbaarheid van de subschaal *Sociaal Optimisme* goed is met een α van 0,75. Dit komt overeen met de waarde gevonden onder de algemene Groningse bevolking door Appelo (2005). Alle items dragen bij aan de betrouwbaarheid van de schaal.

Conclusie

De respondenten blijken redelijk hoog te scoren op de *Sociaal Optimisme* schaal. Voor alle drie de items antwoordde meer dan driekwart dat zij het (helemaal) eens waren met de stelling.

Er blijken geen statistisch significante verbanden te bestaan tussen de score op *Sociaal Optimisme* en sociaal economische factoren als geslacht, inkomen, opleiding en leeftijd.

De interne betrouwbaarheid van *Sociaal Optimisme* is goed met een alpha van 0,75 welke exact overeenkomt met de waarde gevonden door Appelo (2005).

4.3.3 Schaal Betrokkenheid bij Buurtgenoten

Antwoordverdeling

Respondenten beantwoordden de items op een vijfpunt schaal, met 1 als laagste waarde en 5 als hoogste waarde.

Tabel 4.3.2 laat zien dat vooral hoog gescoord wordt op items die een oppervlakkige vorm van sociale cohesie laten zien en relatief weinig inzet van de respondent vereisen. Zij zijn gemakkelijk te realiseren. Het hoogst is er gescoord op item (1) Hoe vaak maakte u in het afgelopen half jaar een praatje met iemand uit uw omgeving? met een gemiddelde van 4,77 (0,60). De items (2) en (3) volgen met gemiddelde scores van respectievelijk 4,65 (0,69) en 4,48 (0,66).

Voor items die een grotere mate van betrokkenheid vereisen, zoals het gaan naar of organiseren van feesten of activiteiten, is de gemiddelde score veel lager. Bijna driekwart van de respondenten (71,9 procent) geeft aan nooit of één keer per jaar samen te komen met anderen om een activiteit te organiseren. De gemiddelde score bedraagt dan ook slechts 2,18 (1,00). Hoewel ook item (6) relatief laag scoort met gemiddeld 3,68 (0,75), geeft 54 procent aan meestal wel of altijd naar activiteiten te gaan waarvoor meerdere mensen zijn uitgenodigd.

Ook in het oorspronkelijke onderzoek van Frieling (2008) scoorden respondenten het hoogst op de eerste drie items; items waarbij men relatief weinig moeite en tijd hoeft te investeren.

De respondenten uit het huidige onderzoek scoren gemiddeld hoger dan in het valideringsonderzoek van Frieling uit 2008, waarbij het verschil al snel 1 schaalpunt is en in het geval van de meer intensieve vormen van sociale cohesie ruim twee punten. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het huidige onderzoek zich niet beperkt heeft tot de eigen buurt, maar zich richtte op de eigen

omgeving. Dit laatste omvat een groter scala aan relaties, waarbij het mogelijk is dat men in de beantwoording uit is gegaan van de relaties waarmee men het meest doet (zoals familie of vrienden), terwijl in het onderzoek van Frieling (2008) een afgebakende sociale omgeving is genoemd.

Tabel 4.3.2 Gemiddelde score (standaarddeviatie) *Betrokkenheid bij Buurtgenoten** per item en antwoordverdeling in percentages op een schaal van 1 tot 5 bij N=1361

Item	Valid %	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
			1	2	3	4	5
Praatje	100	4,77 (0,60)	0,1	0,9	6,0	7,5	85,5
Oogje zeil	100	4,65 (0,69)	0,9	1,2	3,6	20,4	74,0
Informatie	100	4,48 (0,66)	0,2	1,0	5,0	38,6	55,3
Betrokken	100	3,94 (0,63)	0,1	1,2	18,9	64,3	15,5
Meeleven droevig	100	4,45 (0,74)	0,3	1,8	7,9	32,2	57,8
Feesten gaan	82,2	3,68 (0,75)	0,8	3,9	23,5	46,4	7,6
Organiseren	100	2,18 (1,00)	24,2	47,7	18,5	5,2	4,4

* voor volledige items verwijzen wij terug naar hoofdstuk 3

Er blijken geen verbanden te bestaan tussen de score op sociale cohesie en sociaal economische factoren als geslacht, leeftijd en opleiding. Tevens is gekeken naar de mate van stedelijkheid en een mogelijk verband tussen de sociale cohesie items. Verwacht wordt namelijk dat stedelingen eerder geneigd zijn om te verhuizen dan mensen die in minder stedelijke omgevingen wonen, onder andere omdat zij op zoek zijn naar gezelligheid en een sociaal prettige omgeving (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2006). Uit de data komt naar voren dat mensen uit rurale gebieden gemiddeld hoger scoren (21,81) dan stedelingen (21,07). Een verband tussen score op sociale cohesie en mate van stedelijkheid wordt echter niet gevonden.

Betrouwbaarheidsanalyse Betrokkenheid bij Buurtgenoten

De schaal *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* heeft een betrouwbaarheid van Cronbach's alpha is 0,67. Hoewel niet erg hoog, is dit resultaat acceptabel. Daarbij dragen alle items bij aan de betrouwbaarheid. Verwijdering van één van de items zou leiden tot een lagere Cronbach's alpha.

Conclusie

Respondenten scoren relatief hoog op de verschillende items in de *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* schaal. Mogelijk komt dit doordat het huidige onderzoek de vragen breder heeft getrokken van de buurt naar de gehele sociale omgeving, waaronder ook familie, vrienden en werk vallen. Voor diverse sociaal economische factoren blijken er geen verbanden te bestaan met de score op de verschillende items. Ook de mate van stedelijkheid van de woonomgeving blijkt weinig invloed te hebben op de score. De betrouwbaarheid van de schaal *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* is acceptabel met een alpha van 0,67.

4.3.4 Plaatsverbondenheid

De additionele vragen hebben betrekking op de mate waarin men zich plaatsverbonden voelt. Uit de literatuur komt naar voren dat plaatsverbondenheid (in het geval van een ramp) van invloed kan zijn op veerkracht (Paton *et al.*, 2001; Kimweli & Stilwel, 2002; Norris *et al.*, 2008).

Respondenten konden antwoorden op een vijfpunt schaal met als laagste waarde 1 en als hoogste 5.

Antwoordverdeling

In tabel 4.3.3 is te zien dat bijna tweederde van de respondenten (64,6 procent) het (helemaal) eens is met de stelling dat zij zich verbonden voelen met de buurt waar zij wonen. Daarbij geeft ruim driekwart van de respondenten aan nog zeker een paar jaar in de huidige buurt te willen blijven wonen (84,4%).

Er blijkt een significant verband te zijn tussen de mate waarin men zich verbonden voelt met de buurt en in hoeverre men nog in de buurt wil blijven wonen met een waarde van $\rho = 0,50$. Dit houdt in dat naarmate men zich meer verbonden voelt met de buurt, zij meer geneigd zijn nog een paar jaar in die buurt te willen blijven wonen.

Tabel 4.3.3 Gemiddelde score (standaarddeviatie) en antwoordverdeling in percentages per item op een schaal van 1 tot 5 bij N = 1361

	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
		Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Niet mee eens, niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
Ik voel me verbonden met de buurt waar ik woon	2,69 (0,86)	1,5	7,3	26,7	50,3	14,3
Ik wil zeker nog een paar jaar in deze buurt blijven wonen	3,17 (0,84)	1,2	3,5	10,9	46,0	38,4

Er zijn geen verbanden gevonden tussen sociaal economische factoren zoals geslacht, leeftijd en opleiding en de score op de verschillende items. Wel lijkt er een trend te zijn dat naarmate men ouder wordt, men zich meer verbonden voelt met de buurt en meer geneigd is er te willen blijven wonen. Waarden voor ρ waren zwak met waarden van respectievelijk 0,20 en 0,26.

Wederom is er gekeken naar een mogelijk verband tussen stedelijkheid en beide items, waarbij verwacht werd dat stedelingen zich minder verbonden zouden voelen en minder geneigd zouden zijn nog een paar jaar in dezelfde buurt te willen blijven wonen. De data ondersteunen deze verwachting echter niet.

De resultaten weergegeven in tabel 4.3.3 laten zien dat respondenten (erg) positief zijn over hun eigen buurt. Vergelijkbare resultaten waren behaald in het WoningBehoeftte Onderzoek van het

Ministerie van VROM in 2004. Daarin gaf 86 procent van de respondenten aan (zeer) tevreden te zijn met hun buurt. Het rapport geeft aan dat vooral de sociale interactie met andere buurtbewoners een grote invloed uitoefent op het totaaloordeel over de buurt. Ook een later WoonOnderzoek bevestigt het belang van sociale interactie en de woonomgeving (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2006). Het lijkt er niet op dat de respondenten in het huidige onderzoek sociaal wenselijke antwoorden hebben gegeven.

Betrouwbaarheidsanalyse Plaatsverbondenheid

De betrouwbaarheidsanalyse wijst uit dat de Cronbach's alpha van de twee items samen een waarde van 0,69 heeft. Dit is acceptabel om een subconstruct Plaatsverbondenheid te vormen.

Conclusie

Respondenten scoren hoog op de twee items, wat aangeeft dat zij zich over het algemeen goed voelen in hun eigen buurt. Dit komt overeen met eerder uitgevoerd onderzoek door de overheid. Wat dat betreft lijken de scores dus niet afwijkend te zijn.

Er zijn geen duidelijke verbanden gevonden voor de score op de items en sociaal economische factoren als geslacht, leeftijd, opleiding en inkomen. Ook een verwacht verband met de mate van stedelijkheid wordt niet bevestigd door de data.

De betrouwbaarheid van de twee items tezamen is acceptabel met een alpha van 0,69. De data bieden een basis voor een mogelijke vorming van een subschaal van deze twee items, welke betrekking heeft op de plaatsverbondenheid van mensen.

4.3.5 Exploratieve componentenanalyse

Op basis van de PUL wordt verwacht de subschaal *Sociaal Optimisme* als een component te vinden in de exploratieve analyse. Daarnaast is de schaal *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* gebaseerd op drie onderliggende theoretische componenten: samenwerken in het creëren van welzijn, solidariteit en gevoelens van betrokkenheid. Verwacht wordt dat deze als drie afzonderlijke componenten zullen worden gevonden. Ten slotte is de veronderstelling dat de twee additionele vragen samen een component plaatsverbondenheid zullen vormen. In totaal worden vijf componenten uit de exploratieve analyse verwacht.

Er wordt een Principale Componenten Analyse met Promax rotatie uitgevoerd. De resultaten daarvan, weergegeven in tabel 4.3.4, laten zien dat vier duidelijke componenten worden onderscheiden. Allereerst, vormt een aantal items van de *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* schaal een component. Ten tweede, worden de drie items van de subschaal *Sociaal Optimisme* duidelijk onderscheiden en ook de twee items met betrekking tot plaatsverbondenheid vormen samen een component. Ten slotte, vormen de twee overige *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* items nog een afzonderlijke factor.

In hoofdstuk 2.4 wordt toegelicht dat de *Betrokkenheid bij Buurtgenoten*-schaal, ontwikkeld door Frieling (2008), gebaseerd is op drie theoretische componenten: Samenwerken in het creëren van

Welzijn, Solidariteit, en Gevoelens van Betrokkenheid. Deze komen uit de data niet naar voren. Echter, in haar proefschrift praat Frieling (2008) ook van een tweedeling in sociale cohesie naar een oppervlakkige, passieve vorm van sociale cohesie en diepgaande, actieve sociale cohesie. Dit lijkt veel meer te worden ondersteund door de data van het huidige onderzoek. De eerste component kan oppervlakkige sociale cohesie vormgeven, immers het delen van informatie, een oogje in het zeil houden en je betrokken voelen bij andere mensen zijn activiteiten die zonder al te veel inspanning kunnen worden uitgevoerd en niet veel tijd roven. Het vierde component vereist echter veel meer inzet van de respondent door dan wel een evenement voor de omgeving te organiseren dan wel daar naar toe te gaan.

Het is daarom te verantwoorden om met de vier componenten uit de exploratieve analyse verdere berekeningen uit te voeren om te achterhalen of deze als subschalen van sociale context betrouwbaar zijn. Daartoe wordt een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd.

Tabel 4.3.4 Principale Componenten Analyse met Promax rotatie

	Item	Component			
		1	2	3	4
1	Informatie	0,84			
2	Meeleven droevig	0,71			
3	Oogje zeil	0,63			
4	Betrokken	0,53			
5	Praatje	0,52			
6	Ik ben tevreden over het aantal sociale contacten dat ik heb		0,86		
7	Ik functioneer goed in sociale contacten		0,81		
8	Ik kan bij anderen terecht		0,75		
9	Ik wil zeker nog een paar jaar in deze buurt blijven wonen.			0,90	
10	Ik voel me verbonden met de buurt waar ik woon			0,77	
11	Organiseren				0,84
12	Feesten gaan				0,73

In de vorige paragraaf is al een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd op de subschaal *Sociaal Optimisme*, waarbij een alpha van 0,75 werd behaald. Aangezien de exploratieve analyse aangeeft dat deze drie items inderdaad een subconstruct vormen, hoeft deze analyse niet nogmaals herhaald te worden.

Het tweede subconstruct uit de exploratieve analyse wordt gevormd door enkele items uit de *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* schaal. Deze vormen samen een oppervlakkige variant van sociale cohesie. De betrouwbaarheidsanalyse wijst uit dat deze subschaal een alpha waarde heeft 0,69, wat acceptabel is. Echter, door het item (1) Hoe vaak maakte u in het afgelopen half jaar een praatje met iemand uit uw omgeving? te verwijderen, wordt de betrouwbaarheid van de schaal verhoogd naar 0,70.

Een derde subcontract is samengesteld uit de items die betrekking hebben op plaatsverbondenheid: (1) Ik wil zeker nog een paar jaar in deze buurt blijven wonen, en (2) Ik voel me verbonden met de buurt waar ik woon. Met een Cronbach's alpha van 0,69 mogen deze items samen een subschaal vormen.

Ten slotte geeft de exploratieve analyse aan dat de twee resterende items uit de *Betrokkenheid bij Buren* schaal (6) Zijn er in uw omgeving wel eens feesten of andere activiteiten waarvoor meerdere mensen zijn uitgenodigd? Hoe vaak gaat u naar deze feesten of activiteiten? En (7) Hoe vaak heeft u in het afgelopen jaar samengewerkt met anderen uit uw omgeving om iets te organiseren, bijvoorbeeld een feest? een vierde subconstruct vormen binnen de sociale context. Deze items gaan in op diepere en actievere vormen van sociale cohesie. De betrouwbaarheid van een subschaal Actieve Sociale Steun is echter ontoereikend met een alpha van 0,48. De data ondersteunen het bestaan van een dergelijke subschaal niet. Als gevolg hiervan zullen de twee items wegvallen.

Een laatste betrouwbaarheidsanalyse wordt uitgevoerd om te testen of de data het bestaan van een construct Sociale Context ondersteunen. Dit construct, bestaande uit negen items, behaalt een Cronbach's alpha van 0,65. Dit is acceptabel.

4.3.6 Conclusie

Sociale Context bestaat uit drie subconstructen: *Sociaal Optimisme*, gevormd door de drie items uit de oorspronkelijke PUL-lijst, Sociale Steun, welke bestaat uit vier items van de *Betrokkenheid bij Buurtgenoten* schaal en ten slotte Plaatsverbondenheid, samengesteld uit de twee additionele items.

Tabel 4.3.5 geeft een overzicht van het construct Sociale Context weer met de bijbehorende items en alpha waarden. Te zien is dat het overkoepelende construct een acceptabele betrouwbaarheid van Cronbach's alpha is 0,65 heeft.

Tabel 4.3.5 Sociale context componenten met bijbehorende items en alpha-waarde

Component	Aantal items	Items	Alpha
Sociaal Optimisme	3	Ik kan bij anderen terecht, ik functioneer goed in sociale contacten, ik ben tevreden over het aantal sociale contacten dat ik heb	0,75
Sociale Steun	4	Oogje, hoogte, betrokken, steun	0,69
Plaatsverbondenheid	2	Ik wil zeker nog een paar jaar in deze buurt blijven wonen. Ik voel me verbonden met de buurt waar ik woon	0,69
Verwijderde items	3	Praatje, feesten gaan, organiseren	
Sociale Context	9		0,65

4.4 vertrouwen in overheid en informatie

4.4.1 Inleiding

De relatie die burgers met de overheid onderhouden, kan tijdens of na een ramp een belangrijke rol spelen bij het optreden van psychosociale veerkracht. Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen twee aspecten die daarbij van belang zijn.

Allereerst is er de communicatie van informatie door de overheid naar burgers. In het geval van rampen moet deze snel, feitelijk en duidelijk zijn. Dit geeft mensen de mogelijkheid om te reageren op een manier die hun veiligheid en welzijn zeker stelt (Heldring, 2004; Rogers *et al.*, 2007). In 4.4.2 zullen aspecten als volledigheid, betrouwbaarheid en duidelijkheid van informatie centraal staan. Hierbij wordt niet alleen gevraagd naar de overheid als informatiebron, maar ook naar radio en televisie, kranten, internet, sociale media en universiteiten. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen nationale en lokale overheden, omdat lokale bronnen van informatie wellicht meer vertrouwd worden dan bronnen die zich relatief ver weg bevinden (Norris & Stevens, 2007). Daarnaast wordt in 4.4.2 aan respondenten gevraagd hoe tevreden zij zijn over de snelheid waarmee informatie door de overheid wordt gepresenteerd.

Hoe meer vertrouwen men stelt in de door de overheid gegeven informatie, hoe minder men geneigd zal zijn om andere wellicht minder betrouwbare bronnen van informatie te raadplegen (Archetti & Taylor, 2004). Bovendien, hoe meer men geneigd is alternatieve informatiebronnen te raadplegen, hoe groter de kans op psychosociale klachten (Maesele *et al.*, 2008). Hoewel mensen wellicht relatief weinig vertrouwen in de informatie van de overheid hebben, is het goed mogelijk dat zij wel het advies van de overheid op zouden volgen tijdens een ramp. Ook dit wordt in 4.4.2 besproken.

Ten tweede moet de bevolking vertrouwen hebben in de capaciteiten van de overheid. Hoe meer burgers het idee hebben dat de overheid goed voorbereid is op rampen, hoe meer veerkracht zij zullen vertonen (Maesele *et al.*, 2008). Daarmee hangt ook samen in hoeverre men denkt dat de overheid in staat is de gevolgen van een mogelijke ramp op te vangen. 4.4.3 zal de resultaten van deze vragen behandelen.

Naar aanleiding van de resultaten gepresenteerd in 4.4.2 en 4.4.3 zal vervolgens onderzocht worden of een overkoepelend construct bestaat dat het vertrouwen dat de burger heeft in zowel informatie als capaciteiten blootlegt. Dit zal in 4.4.4 worden uitgewerkt.

Ten slotte zullen de conclusies worden gepresenteerd in 4.4.5.

4.4.2 Vertrouwen in informatie

In deze paragraaf zullen achtereenvolgend de resultaten worden besproken van de vragen over de mate van volledigheid, duidelijkheid en betrouwbaarheid van informatie gegeven door verschillende informatiebronnen.

Respondenten werd gevraagd deze aspecten te scoren op een schaal van 1 tot 5. Hierbij geeft 1 de laagste score weer en 5 de hoogste. Ook bestond er een zesde antwoordmogelijkheid “geen mening.” Deze antwoordcategorie is voor alle vragen met betrekking tot Vertrouwen in Informatie toegevoegd naar aanleiding van de bruikbaarheidstest. Een aantal respondenten gaf tijdens de test aan over sommige informatiebronnen geen mening te hebben en deze antwoordcategorie te missen. Hoewel dergelijke antwoorden in de verdeling wel iets laten zien over de relatieve positie

van bepaalde informatiebronnen, hebben respondenten uiteindelijk geen positie ingenomen over bijvoorbeeld de mate waarin zij een bepaalde informatiebron volledig vinden. In het databestand zijn deze antwoorden daarom als missing value gecodeerd. Dit houdt in dat zij niet zijn meegenomen in verdere berekeningen.

Ook is respondenten op een vijfpunt schaal gevraagd hoe tevreden zij zijn met de snelheid waarmee de overheid informatie presenteert.

Volledigheid van informatie

Respondenten kregen de volgende vraag voorgelegd: “Hoeveel vertrouwen heeft u in de volledigheid van de informatie over rampen van de volgende organisaties/bronnen?”

Tabel 4.4.1 geeft de antwoordverdeling weer met de gemiddelde scores (standaarddeviaties). Te zien is dat radio en tv het hoogste scores met een gemiddelde score van 3,64 (0,76). Ruim 60 procent heeft (heel) veel vertrouwen in de volledigheid van de informatie gepresenteerd door radio en tv. Het slechtst wordt gescoord door de sociale media met een gemiddelde score van 2,37 (1,10). Onder sociale media vallen websites en fora als hyves, facebook, youtube en twitter.

Verwacht kan worden dat respondenten in de jongere leeftijdscategorieën (tot 36 jaar) een positiever beeld hebben van de volledigheid van informatie aangeboden via sociale media. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn met betrekking tot volledigheid van informatie. Van de 331 respondenten in de leeftijd tot 36 jaar heeft 43,8 procent (heel) veel vertrouwen in de volledigheid van informatie. Een verschil met de gemiddelde uitkomst gepresenteerd in tabel 4.4.1.

De rijksoverheid en de gemeente scoren relatief goed met gemiddelde scores van respectievelijk 3,45 (0,89) en 3,42 (0,85). Een meerderheid van de respondenten heeft (heel) veel vertrouwen in de volledigheid van de informatie van zowel de lokale als de landelijke overheid.

Tabel 4.4.1 Gemiddelde score (standaarddeviatie) en antwoordverdeling in percentages over de volledigheid van de informatie gegeven tijdens rampen op een schaal van 1-5 bij N=1361

Informatiebron	Valid %	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
			Helemaal geen vertrouwen	Weinig vertrouwen	Enigszins vertrouwen	Veel vertrouwen	Heel veel vertrouwen
Radio en tv	99,3	3,64 (0,76)	0,2	3,7	33,4	53,8	8,2
Rijksoverheid	98,8	3,45 (0,89)	2,1	6,9	37,2	45,9	6,8
Gemeente	98,8	3,42 (0,85)	1,3	7,6	39,5	44,9	5,6
Internet	98,0	3,34 (0,87)	0,8	8,1	44,0	41,1	4,0
Kranten	98,8	3,31 (0,79)	0,7	8,1	48,8	38,8	2,9
Universiteiten	87,7	2,91 (1,31)	1,6	7,8	43,4	31,1	3,9
Sociale media	91,4	2,37 (1,10)	6,8	35,5	39,9	8,9	1,2

Vrouwen lijken positiever te zijn over de volledigheid van informatie van de verschillende bronnen dan mannen. Dit is vooral het geval wanneer het informatie betreft van de gemeente, de rijksoverheid en universiteiten. Een sterk statistisch verband wordt echter niet gevonden. Ook voor kenmerken als leeftijd en opleiding blijken geen sterke verbanden te bestaan met de mate waarin men de verschillende informatiebronnen volledig vindt.

Betrouwbaarheidsanalyse Volledigheid van informatie

Met een betrouwbaarheidsanalyse kan worden vastgesteld of de items met betrekking tot volledigheid van informatie tezamen een subschaal vormen om het vertrouwen in informatie te kunnen meten. Uit de resultaten van de analyse voor Volledigheid van Informatie blijkt dat de Cronbach's alpha een waarde van 0,79 heeft, wat goed is. Bovendien blijkt dat alle items bijdragen aan de betrouwbaarheid van het subconstruct.

Duidelijkheid van informatie

De vraag die voor dit onderdeel centraal staat is: "Hoe duidelijk vindt u de informatie van de volgende organisaties?" Respondenten kon antwoorden op een schaal van 1 tot 5, waarbij 1 de laagste en 5 de hoogste waarde is.

In Tabel 4.4.2 is te zien dat vooral de informatie van radio en tv duidelijk gevonden wordt met een gemiddelde score van 3,60 (0,98). Bijna tweederde (66,3%) vindt informatie uit deze bronnen (heel) erg duidelijk. Ook kranten krijgen een relatief hoge gemiddelde score op duidelijkheid met een waarde van 3,39 (1,00). Dit in tegenstelling tot sociale media, waarbij het merendeel (61,2%) de informatie slechts weinig of enigszins duidelijk vindt en een gemiddelde score wordt behaald van 2,27 (1,32).

Ook hier werd verwacht dat de jongere leeftijdscategorieën tot 36 jaar een positiever beeld van sociale media hebben. In dit geval geeft 19,7 procent van de 308 respondenten aan informatie gepresenteerd via sociale media (heel) erg duidelijk te vinden. Wanneer dan nog gekeken wordt naar jongeren in de categorie 16 tot en met 25 jaar, blijkt dat 21,8 procent informatie van sociale media (heel) erg duidelijk vindt. Dit in vergelijking met 15,4 procent van de totale steekproef.

Het valt op dat voor de informatiebronnen sociale media en universiteiten een relatief groot percentage respondenten aangeeft geen mening te hebben (17,6 en 20,6 procent). Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat mensen niet weten wat met sociale media wordt bedoeld, hoewel de vragenlijst dit probeert te voorkomen door enkele voorbeelden van sociale media te noemen. Een andere verklaring kan zijn dat men sociale media niet als informatiebron beschouwt of dat men niet actief is op sociale media.

Voor universiteiten zou er mogelijk een relatie kunnen zijn met het opleidingsniveau van mensen. Het blijkt dat naarmate men hoger opgeleid is, men de duidelijkheid van informatie van universiteiten hoger beoordeelt. De rho is hierbij wel slechts zwak tot matig met een waarde van 0,23.

De beide overheden hangen in de middenmoot, waarbij de informatie gegeven door de rijksoverheid als duidelijker wordt gewaardeerd dan dat van de gemeente gezien de gemiddelde scores van respectievelijk 3,33 (1,09) en 3,27 (1,07).

Tabel 4.4.2 Gemiddelde score (standaarddeviatie) en antwoordverdeling in percentages over de duidelijkheid van de informatie gegeven tijdens rampen op een schaal van 1-5 bij N= 1361

Informatiebron	Valid %	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
			Helemaal niet duidelijk	Weinig duidelijk	Enigszins duidelijk	Erg duidelijk	Heel erg duidelijk
Radio en tv	96,4	3,60 (0,98)	0,5	3,3	26,2	57,6	8,7
Kranten	95,7	3,39 (1,00)	0,8	5,4	35,0	50,0	4,6
Rijksoverheid	94,7	3,33 (1,09)	1,6	6,5	33,4	47,9	5,3
Gemeente	94,6	3,27 (1,07)	0,9	7,8	37,5	44,1	4,3
Internet	93,1	3,12 (1,14)	1,3	8,7	37,0	41,6	4,4
Sociale media	82,4	2,27 (1,32)	5,7	25,4	35,8	13,9	1,5
Universiteiten	79,4	2,66 (1,53)	1,2	9,1	32,9	32,7	3,5

Vrouwen antwoorden over het algemeen positiever over de duidelijkheid van informatie gegeven door de verschillende informatiebronnen dan mannen. Een sterk significant verband blijft echter achterwege. Ook voor andere sociaal economische kenmerken blijken slechts zwakke verbanden te bestaan met de mate waarin men informatie duidelijk vindt.

Betrouwbaarheidsanalyse Duidelijkheid van informatie

Op basis van de betrouwbaarheidsanalyse mogen de zeven items met betrekking tot duidelijkheid van informatie tot een schaal gevormd worden, aangezien de Cronbach's alpha waarde van 0,84 goed is. Alle items leveren een constructieve bijdrage aan de schaal, het verwijderen van een van hen leidt tot een lagere alpha.

Betrouwbaarheid van informatie

Respondenten is gevraagd antwoord te geven op de vraag: "Hoe betrouwbaar vindt u de informatie van de volgende organisaties?" Daarbij konden zij antwoorden op een schaal van 1 tot 5, waarbij 1 de laagste en 5 de hoogste waarde is.

Zoals in tabel 4.4.3 is weergegeven, wordt het hoogst gescoord op betrouwbaarheid door de bron radio en tv met een gemiddelde score van 3,67 (0,77) en het laagst door sociale media die een gemiddelde behalen van 2,36 (1,10). Dit laatste valt niet buiten de verwachting. Sociale media zijn een plaats waar mensen hun eigen mening kunnen verkondigen. Informatie die via deze weg bekend wordt gemaakt, hoeft niet aan journalistieke voorwaarden te voldoen. Ook wanneer gekeken wordt naar de jongere leeftijdscategorieën blijkt dat er niet veel vertrouwen in de betrouwbaarheid

van sociale media bestaat. In de categorie tot 36 jaar (n= 325) vindt 9,8 procent informatie van sociale media (heel) erg betrouwbaar en onder jongeren tot 25 jaar (n= 143) is 12,6 procent deze mening toegedaan. Dit in vergelijking met 10,9 procent van de gehele steekproef, zoals weergegeven in tabel 4.4.3.

De rijksoverheid en de gemeente scoren relatief goed met gemiddelden van respectievelijk 3,53 (0,89) en 3,45 (0,86). Informatie van gemeenten vindt 56,3 procent (heel) betrouwbaar. Voor de rijksoverheid ligt dit percentage hoger op 60,2 procent. Minder dan tien procent vindt informatie van de overheid (helemaal) niet betrouwbaar. Deze resultaten komen overeen met een onderzoek uitgevoerd onder de Vlaamse populatie in 2005 (persoonlijke communicatie Prof. Dr. Verleye). Dit onderzoek, uitgevoerd onder 1040 Vlamingen, richtte zich specifiek op terrorisme en keek daarbij ook naar de mate waarin men informatie van de Belgische overheid betrouwbaar vond. De landelijke overheid behaalde een gemiddelde score van 3,24 op een schaal van 1 tot 5. De Nederlandse rijksoverheid doet het beter met een gemiddelde score van 3,53. Bovendien vindt een relatief groter percentage van de Vlamingen (21,8 procent) informatie van de landelijke overheid (helemaal) onbetrouwbaar. In dit onderzoek is dit slechts 7,6 procent.

Tabel 4.4.3 Gemiddelde score (standaarddeviatie) en antwoordverdeling in percentages over de betrouwbaarheid van de informatie gegeven tijdens rampen op een schaal van 1 tot 5 bij N=1361

Informatiebron	Valid %	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
			Helemaal niet betrouwbaar	Weinig betrouwbaar	Enigszins betrouwbaar	Betrouwbaar	Heel betrouwbaar
Radio en tv	99,0	3,67 (0,77)	0,3	3,2	31,1	56,1	8,4
Rijksoverheid	98,5	3,53 (0,89)	1,5	6,1	30,6	53,2	7,0
Gemeente	98,4	3,45 (0,86)	0,9	6,8	34,5	50,6	5,7
Kranten	98,7	3,39 (0,80)	0,6	6,2	45,4	42,6	3,9
Internet	96,9	3,22 (0,93)	1,3	9,2	45,8	37,6	2,9
Universiteiten	87,3	3,01 (1,36)	1,1	6,7	37,0	36,8	5,7
Sociale media	90,1	2,36 (1,10)	6,5	33,3	39,5	9,9	1,0

Vrouwen laten zich positiever uit over betrouwbaarheid van informatie van de verschillende informatiebronnen dan mannen. Een sterk verband tussen geslacht en de inschatting van betrouwbaarheid wordt echter niet gevonden. Ook voor andere sociaal economische kenmerken zoals leeftijd en opleiding zijn alleen zeer zwakke statistisch significante verbanden gevonden met waardes $-0,12 \leq \rho \leq 0,15$.

Betrouwbaarheidsanalyse Betrouwbaarheid van informatie

Wederom is er een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd. Ditmaal om vast te stellen of de zeven items onder Betrouwbaarheid van informatie gezamenlijk een schubschaal kunnen vormen. De betrouwbaarheidsanalyse wijst uit dat de items samen een Cronbach's alpha waarde van 0,82 behalen, wat goed is. Net als bij de analyse voor Duidelijkheid van informatie, leidt alleen de ver-

wijdering van het item Betrouwbaarheid van sociale media, tot een hogere alpha. Het verschil is echter niet dusdanig groot dat exclusie van dit item noodzakelijk is.

Snelheid van informatie

Ten slotte is respondenten de vraag gesteld: “In hoeverre bent u tevreden over de snelheid waarmee de overheid informatie geeft?” Wederom hadden zij de mogelijkheid te antwoorden op een vijfpunt schaal met als additionele optie “geen mening”, wat uiteindelijk als missing value is gecodeerd.

De snelheid waarmee informatie gepresenteerd wordt aan het publiek is van belang tijdens rampen. Hoe eerder voorhanden zijnde informatie beschikbaar wordt, hoe minder ruimte er is voor geruchten en speculaties. Bovendien, hoe minder lang men in onzekerheid zit over de situatie, hoe minder men geneigd is terug te grijpen op andere informatiebronnen (Archetti & Taylor, 2004; Rogers *et al.*, 2007).

De overheid behaalt op dit aspect een gemiddelde score van 3,46 (0,66). Een meerderheid van de respondenten (51,7 procent) is (heel) tevreden met de snelheid waarmee de overheid informatie presenteert. Slechts 6,7 procent geeft aan (heel) ontevreden hiermee te zijn.

Vrouwen zijn daarbij vaker positief over de snelheid waarmee informatie wordt gepresenteerd door de overheid dan mannen. Ook op dit onderdeel blijkt er eigenlijk alleen een zeer zwak verband te bestaan met geslacht met een waarde van Cramer's $V = 0,10$. Andere sociaal economische kenmerken zoals leeftijd en opleiding vertonen evenmin een sterk significant verband met de tevredenheid over de snelheid.

Advies opvolgen

Er is gebleken dat informatie van de gemeente en de landelijke overheid lager scoren op betrouwbaarheid en volledigheid dan informatie gepresenteerd door radio en tv. Wanneer het gaat om duidelijkheid, dan scoren zij daarnaast ook lager dan kranten. Aangezien informatie van de overheid niet het meest lijkt te worden gewaardeerd op deze onderdelen, is het interessant te zien in hoeverre mensen wel geneigd zijn advies van de overheid tijdens rampen op te volgen. Respondenten is daartoe de volgende vraag voorgelegd: “In hoeverre zou u advies van de overheid tijdens rampen opvolgen?” Zij konden hierbij antwoorden op een schaal van 1 tot 5.

Het merendeel van de respondenten (84,5 procent) zou het advies van de overheid tijdens een ramp opvolgen. Slechts een verwaarloosbaar percentage (1,5 procent) zou dit meestal niet of zelfs nooit doen.

Vrouwen blijken wat meer geneigd te zijn om advies van de overheid op te volgen dan mannen. Dit verband is echter zwak met een Cramer's V van slechts 0,15. Tevens ontbreekt voor factoren als leeftijd en opleiding een sterk verband met de mate waarin men advies van de overheid op zou volgen.

Exploratieve analyse Vertrouwen in Informatie

Voor het construct *Vertrouwen in Informatie* worden drie constructen verondersteld die terugrijpen op de componenten volledigheid, duidelijkheid en betrouwbaarheid van informatie. Om uit te vinden of de data deze componenten ondersteunt, wordt een Principale Componenten Analyse met Promax rotatie uitgevoerd.

Er worden vijf componenten gevonden, waarbij de clustering van items niet langs de verwachte factoren loopt. Daarnaast laden vijf items met $\geq 0,40$ op twee componenten. Het gaat hierbij om de items: Duidelijkheid van informatie van de gemeente, Duidelijkheid van informatie van de landelijke overheid, Volledigheid van informatie van het internet (algemeen), Duidelijkheid van informatie van de radio en tv, en ten slotte Duidelijkheid van informatie van kranten. Ook wanneer er nogmaals een analyse wordt uitgevoerd en het te vinden aantal componenten wordt gefixeerd op drie, blijkt dat de data geen componenten langs volledigheid, duidelijkheid en betrouwbaarheid van informatie ondersteunen. Een indeling op grond van drie constructen kan niet worden gemaakt en een structuur naar de exploratief gevonden vijf componenten lijkt ook niet zinvol. Beter resultaten worden gevonden wanneer een indeling wordt gemaakt langs de zeven verschillende bronnen van informatie: gemeentelijke overheid, landelijke overheid, radio en tv, kranten, sociale media, internet en universiteiten. Tabel 4.4.4 laat de resultaten van de exploratie analyse zien waarbij het aantal te vinden componenten is vastgesteld op zeven.

Tabel 4.4.4 Principale Componenten Analyse met Promax rotatie en constructen gefixeerd op zeven

Item	Component						
	1	2	3	4	5	6	7
betrouwbaarheid gemeente	0,91						
betrouwbaarheid landelijke overheid	0,85						
volledigheid gemeente	0,84						
volledigheid landelijke overheid	0,81						
duidelijkheid gemeente	0,64						0,56
duidelijkheid landelijke overheid	0,60						0,58
volledigheid sociale media		0,92					
betrouwbaarheid sociale media		0,91					
duidelijkheid sociale media		0,77					0,40
volledigheid universiteiten			0,93				
betrouwbaarheid universiteiten			0,88				
duidelijkheid universiteiten			0,76				
betrouwbaarheid kranten				0,91			
volledigheid kranten				0,84			
duidelijkheid kranten				0,69			0,52
betrouwbaarheid internet (algemeen)					0,89		
volledigheid internet (algemeen)					0,88		
volledigheid radio en tv						0,88	
duidelijkheid radio en tv						0,70	0,61
Betrouwbaarheid radio en tv						0,69	
duidelijkheid internet (algemeen)					0,54		0,55

Zes afzonderlijke componenten komen duidelijk naar voren, welke opgemaakt worden uit de verschillende aspecten van informatie naar informatiebron. Interessant is dat de eerste component wordt gevormd door zowel aspecten van informatie van de gemeente als de landelijke overheid. Op basis van de exploratieve analyse behoren deze samen.

Daarbij is er nog een zevende component, bestaande uit de zeven items die betrekking hebben op de duidelijkheid van de informatie van de informatiebron. Al deze items laden echter dubbel en vrijwel altijd aanzienlijk hoger op een van de andere zes componenten. Het bestaan van dit zevende component kan daarom betwijfeld worden. De items worden dan ook ingedeeld bij de andere component waarop zij laden. Wanneer dit gedaan wordt ontstaan zes componenten naar informatiebron.

Hoewel tabel 4.4.4 uitwijst dat de informatiebronnen gemeente en landelijke overheid samengevoegd zouden moeten worden tot een subconstruct, wordt uit analyses duidelijk dat dit geen gewenste indeling is. Betrouwbaarheidsindicator Cronbach's alpha van het overkoepelende construct Vertrouwen in Informatie (opgebouwd uit de verschillende informatiebronnen) zal te laag zijn om daadwerkelijk een construct te vormen ($\alpha = 0,53$). Daarentegen zal de betrouwbaarheid goed zijn wanneer de informatiebronnen gemeente en landelijke overheid als aparte subconstructen worden genomen. Daarom wordt ervoor gekozen toch een zeven componentenstructuur naar informatiebron aan te houden.

Er worden betrouwbaarheidsanalyses over de zeven componenten uitgevoerd. Uit de resultaten blijkt dat de Cronbach alpha's tussen 0,84 en 0,88 liggen en daarmee goed zijn. Daarbij leveren alle items een bijdrage aan de betrouwbaarheid van ieder component.

Aan de hand van deze resultaten wordt een betrouwbaarheidsanalyse over het construct Vertrouwen in Informatie uitgevoerd. Uit tabel 4.4.5 kan worden opgemaakt dat dit construct een goede betrouwbaarheid heeft van Cronbach's alpha is 0,84. Alle items leveren hierbij een bijdrage. Alleen het verwijderen van het subconstruct sociale media zou tot een iets hogere Cronbach's alpha leiden. Echter, de verbetering is minimaal (0,01) waardoor ervoor gekozen wordt dit subconstruct te behouden.

Tabel 4.4.5 Betrouwbaarheid en interne consistentie Vertrouwen in Informatie

Construct	Alpha	Alpha when item deleted
Vertrouwen in Informatie	0,84	
Item		
component informatie radio en tv (3 items)	0,86	0,80
component informatie kranten (3 items)	0,85	0,81
component informatie internet (3 items)	0,84	0,81
component informatie sociale media (3 items)	0,88	0,85
component informatie universiteiten (3 items)	0,87	0,83
component informatie gemeente (3 items)	0,87	0,80
component informatie landelijke overheid (3 items)	0,87	0,80

Conclusie

Naar aanleiding van de vier gestelde vragen over de communicatie van de overheid in vergelijking met andere informatiebronnen (volledigheid, duidelijkheid, betrouwbaarheid), kan geconcludeerd worden dat men vooral waarde hecht aan informatie gepresenteerd door radio en tv. De lokale en landelijke overheden scoren over het algemeen goed op de verschillende onderdelen, met name de laatste. De theorie dat lokale bronnen van informatie, zoals de gemeente, meer vertrouwd worden dan relatief verre bronnen lijkt voor de Nederlandse situatie niet op te gaan.

Sociale media scoren het laagst op alle onderdelen. Men lijkt informatie die hier vandaan komt niet te vertrouwen en ook niet duidelijk te vinden. Percentueel gezien zijn er aanzienlijke verschillen tussen leeftijdscategorieën gevonden voor volledigheid en duidelijkheid van informatie. Respondenten tot 36 jaar lijken positiever tegenover sociale media te staan, dan oudere respondenten. Wanneer het echter gaat om de betrouwbaarheid van informatie van sociale media, slinken deze verschillen snel.

Ook universiteiten scoren relatief slecht als informatiebron. Verwacht zou worden dat mensen universiteiten als kenniscentra zien en informatie derhalve als betrouwbaar en volledig inschatten. Toch is dit niet het geval. Interessant is bovendien dat voor deze twee informatiebronnen een relatief hoog percentage respondenten aangeeft “geen mening” te hebben. Wellicht dat deze bronnen in geval van rampen weinig gebruikt worden. Daar komt bij dat universiteiten over het algemeen pas jaren nadat een ramp heeft plaatsgevonden met onderzoeksgegevens daarover komen. Zij geven meestal geen actuele informatie. Een andere mogelijkheid is dat de waardering van informatie van universiteiten gerelateerd is aan het opleidingsniveau van respondenten. Een dergelijke assumptie wordt door de data niet eenduidig ondersteund, gezien het zwak tot matige verband dat is gevonden tussen opleidingsniveau en de waardering voor informatie afkomstig van universiteiten.

Hoewel respondenten de overheid niet als meest betrouwbare, meest duidelijke of meest volledige informatiebron aanwijzen, zullen zij in groten getale het advies van de overheid tijdens een ramp opvolgen. Dit duidt erop dat mensen tijdens een ramp toch zullen vertrouwen op wat de overheid hen aanbeveelt.

Ten slotte laat de exploratieve analyse zien dat een construct Vertrouwen in Informatie wordt ondersteund door de data. Dit construct bestaat uit de zeven verschillende informatiebronnen en heeft een goede betrouwbaarheid van 0,84.

4.4.3 Overheidscapaciteiten

In deze paragraaf ligt de focus op het vertrouwen dat mensen hebben in de overheidscapaciteiten tijdens en na een ramp. In Nederland hebben verschillende overheden en diensten een rol bij de voorbereiding op een eventuele ramp. Gemeenten en regionale overheden hebben daarbij de verantwoordelijkheid voor het opstellen van rampenplannen en de organisatie van operationele lijnen. De rijksoverheid stelt de kaders waarbinnen deze plannen gemaakt moeten worden (Impact, 2010). In het geval van een ramp ligt de regie over de inzet van mensen, middelen en kennis in principe bij de gemeente waarin de ramp heeft plaatsgevonden. De rijksoverheid heeft een beperkte rol en ondersteunt voornamelijk met het verstrekken van financiële middelen en deskundigheid, het houden van toezicht en het tonen van betrokkenheid (Impact, 2010).

Aan respondenten is voor verschillende diensten (gemeente, rijksoverheid, brandweer, politie, ambulance en leger) gevraagd hoe zij denken dat deze voorbereid zijn op een ramp en in welke mate zij in staat zijn om de gevolgen van een eventuele ramp op te vangen. Hiervan wordt op basis van eerder onderzoek in Vlaanderen verwacht dat het invloed zal uitoefenen op de psychosociale veerkracht van burgers (Maesele *et al.*, 2008). De resultaten zullen hier besproken worden.

Mate waarin overheden en diensten voorbereid zijn

Respondenten is gevraagd: “In welke mate acht u de volgende overheden en diensten voorbereid op een ramp?” Daarbij konden zij antwoorden op een schaal van 1 tot 5.

In tabel 4.4.6 is te zien dat respondenten voornamelijk van mening zijn dat de operationele diensten goed voorbereid zijn op een ramp. Brandweer, ambulance en politie scoren relatief hoog met gemiddelden van respectievelijk 4,18 (0,71), 4,20 (0,73) en 4,10 (0,77). Ruim een derde van de respondenten is van mening dat de brandweer en de ambulance volledig voorbereid zijn op een ramp.

Opvallend hierbij is dat het leger als operationele dienst in de middenmoot scoort. In het buitenland en ook in Nederland, vervult het leger vaak een rol bij het in goede banen leiden van de bestrijding van een ramp, bijvoorbeeld door het evacueren van mensen of bijdragen aan wederopbouw (Rijksoverheid, 2010; Colten *et al.*, 2010). Verwacht werd dan ook dat deze hoger zou scoren.

Ondanks het feit dat de gemeente en de rijksoverheid rampenplannen opstellen en de leiding hebben tijdens een ramp scoren zij het slechtst van de zes organisaties met gemiddelde scores van 3,48 (0,80) en 3,67 (0,78). Tien procent van de respondenten denkt dat de rijksoverheid volledig is voorbereid op een ramp en voor de gemeente bedraagt dit percentage slechts 6 procent. Toch is het beeld dat van de overheden onder de respondenten leeft over het algemeen positief; ongeveer de helft van de respondenten denkt dat beide overheden redelijk voorbereid zijn op een ramp.

Tabel 4.4.6 Gemiddelde score (standaarddeviatie) en antwoordverdeling in percentages over de mate waarin overheid(sdiensten) voorbereid zijn op een ramp op een schaal van 1 tot 5 bij N = 1361

Organisatie	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
		Helemaal niet voorbereid	Weinig voorbereid	Enigszins voorbereid	Redelijk voorbereid	Volledig voorbereid
Ambulance	4,20 (0,73)	0,4	1,8	11,3	51,4	35,2
Brandweer	4,18 (0,71)	0,3	1,5	11,9	52,8	33,6
Politie	4,10 (0,77)	0,4	3,5	14,2	54,5	27,4
Leger	3,94 (0,85)	1,4	4,2	18,0	51,4	25,1
Rijksoverheid	3,67 (0,78)	0,7	6,5	28,0	54,2	10,5
Gemeente	3,48 (0,80)	1,0	10,1	34,5	48,2	6,2

Wanneer de resultaten van het Vlaamse onderzoek uit 2005 worden aangehaald ter vergelijking, dan blijkt dat Nederlanders een relatief groot vertrouwen hebben in de capaciteiten van de verschillende organisaties betrokken bij rampenbestrijding. Vlamingen blijken vooral het leger te vertrouwen, dat de hoogste gemiddelde score behaalde van 3,44 op een schaal van 1 tot 5. Dit in tegenstelling tot Nederlanders, die veel meer lijken te bouwen op andere operationele diensten. Een ander groot verschil is het gebrek aan vertrouwen in de capaciteiten dat de Vlamingen tentoonstellen met betrekking tot de nationale en gemeentelijke overheden. Hoewel deze in Nederland ook het laagst scoren, geeft 27,5 procent van de Vlamingen aan te denken dat de nationale overheid (helemaal) onvoorbereid is op een ramp en voor de gemeentelijke overheden denkt zelfs 68 procent van de Vlamingen dit (persoonlijke communicatie Prof.dr. Verleye). In tabel 4.4.6 is te zien dat voor de Nederlandse nationale overheid slechts 7,2 procent van de Nederlanders denkt dat zij niet voorbereid is op een ramp en voor gemeenten 11,1 procent.

Voor de gemeente, de rijksoverheid, de politie en het leger blijkt dat vrouwen een positiever beeld hebben van de mate waarin deze organisaties zijn voorbereid dan mannen. Echter, het verband is hier erg zwak met Cramer's V van 0,16. Ook voor de kenmerken leeftijd en opleiding zijn slechts significant verwaarloosbare verbanden gevonden met waarden $-0,13 \leq \rho \leq -0,10$ voor leeftijd en $0,06 \leq \rho \leq 0,12$.

Mate waarin overheden en diensten in staat zijn om gevolgen van een ramp op te vangen

Respondenten is gevraagd "In welke mate acht u de volgende overheden en diensten in staat om de gevolgen van een ramp op te vangen?" Hierop konden zij op een schaal van 1 tot 5 antwoorden.

In tabel 4.4.7 is te zien dat wederom de operationele diensten het hoogste scoren. De ambulance wordt gezien als het meest in staat om de gevolgen van een ramp op te vangen met een gemiddelde score van 3,98 (0,72), gevolgd door de brandweer 3,97 (0,71) en het leger 3,86 (0,79). In het geval van de ambulance en de brandweer is ruim driekwart van de respondenten van mening dat deze organisaties (heel) goed in staat zijn om de gevolgen van een ramp op te vangen.

Ook hier scoren de rijksoverheid en de gemeente het laagst van alle organisaties, waarbij de rijksoverheid hoger scoort met een gemiddelde van 3,56 (0,72) dan de lokale overheid met 3,40 (0,74). Toch is ongeveer de helft van de respondenten positief gestemd over de capaciteiten van beide overheden, denkend dat zij (heel) goed in staat zullen zijn om de gevolgen van een ramp op te vangen.

Tabel 4.4.7 Gemiddelde score (standaarddeviatie) en antwoordverdeling in percentages over de mate waarin de overheid(diensten) in staat zijn de gevolgen van een ramp op te vangen op een schaal van 1 – 5 bij N = 1361

Organisatie	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
		Helemaal niet in staat	Niet in staat	Enigszins in staat	Goed in staat	Heel goed in staat
Ambulance	3,98 (0,72)	0,4	1,9	19,0	56,5	22,2
Brandweer	3,97 (0,71)	0,3	2,0	19,4	57,3	21,0
Leger	3,86 (0,79)	1,1	2,8	24,0	53,0	19,1
Politie	3,84 (0,75)	0,4	3,4	24,2	55,4	16,6
Rijksoverheid	3,56 (0,72)	0,7	5,4	38,1	49,6	6,3
Gemeente	3,40 (0,74)	0,8	8,0	46,1	40,4	4,6

Over het algemeen lijken vrouwen een positiever beeld te hebben over de mate waarin de verschillende overheden en diensten in staat zijn de gevolgen van een ramp op te vangen. Het verband is echter zwak met een Cramer's V van 0,13. Voor sociaal economische kenmerken als leeftijd en opleiding bestaan er evenmin sterke verbanden.

Exploratieve analyse Vertrouwen in Overheid en Hulpdiensten Voorbereid en in Staat

Op basis van de hiervoor gepresenteerde antwoordverdelingen wordt verwacht dat de exploratieve analyse twee componenten zal vinden. Een waarbij het vertrouwen in de mate waarin de overheid en de verschillende diensten voorbereid zijn op een ramp en een tweede component waarin zij in staat geacht worden de gevolgen van een ramp op te vangen.

Er is een Principale Componenten Analyse met Promax rotatie uitgevoerd. In tabel 4.4.8 is te zien dat er weliswaar twee componenten worden gevonden, maar dat deze langs andere lijnen lopen dan verwacht, namelijk langs de operationele diensten en de overheid. De eerste component bestaat uit acht items die betrekking hebben op de capaciteiten van de operationele diensten ambulance, brandweer, politie en leger. Daarnaast vormen ook de gemeente en de rijksoverheid samen een component in de analyse. De in tabel 4.4.8 gepresenteerde structuur heeft een verklaarde variantie van 71,67 procent.

Tabel 4.4.8 Principale Componenten Analyse met Promax rotatie voor Vertrouwen in Overheid en Hulpdiensten Voorbereid en in Staat

Item	Component	
	1	2
Mate ambulance in staat gevolgen op te vangen	0,98	
Mate brandweer in staat gevolgen op te vangen	0,93	
Mate politie in staat gevolgen op te vangen	0,89	
Mate ambulance voorbereid op ramp	0,83	
Mate leger in staat gevolgen op te vangen	0,78	
Mate brandweer voorbereid op ramp	0,75	
Mate politie voorbereid op ramp	0,69	
Mate leger voorbereid op ramp	0,56	
Mate gemeente voorbereid op ramp		0,95
Mate Rijk voorbereid op ramp		0,86
Mate gemeente in staat gevolgen op te vangen		0,82
Mate Rijk in staat gevolgen op te vangen		0,75

Onduidelijk is echter nog of de gevonden componenten betrouwbaar zijn als schaal. Daarom wordt voor beiden een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd. Voor het vertrouwen in de capaciteiten van de hulpdiensten wordt vastgesteld dat de acht items samen een hoge Cronbach's alpha waarde produceren van 0,94. De betrouwbaarheid van deze schaal is erg goed. Bovendien leveren alle items een bijdrage aan de hoogte van de alpha.

De betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd voor het component Overheid Voorbereid en in Staat, wijst uit dat de schaal een goede betrouwbaarheid heeft van Cronbach's alpha is 0,88. Alle vier de items leveren een duidelijke bijdrage, wat op te maken valt uit het feit dat de alpha al snel 0,3 punten daalt wanneer een van de items wordt verwijderd.

De twee componenten Hulpdiensten Voorbereid en in Staat, en Overheid Voorbereid en in Staat, zijn beiden betrouwbaar. Gesteld kan worden dat het overkoepelende construct Vertrouwen in de Overheid en Hulpdiensten Voorbereid en in Staat uit twee componenten van respectievelijk acht en vier items bestaat. Dit construct heeft een betrouwbaarheid van 0,80.

Conclusie

Hoewel de gemeente en het rijk een groot aandeel hebben in de voorbereiding op en de aansturing tijdens een eventuele ramp, zijn respondenten er niet van overtuigd dat overheden volledig voorbereid zijn, noch dat zij heel goed in staat zullen zijn de gevolgen op te vangen. Het vertrouwen wordt voornamelijk gesteld in de operationele diensten: brandweer, ambulance en politie.

Het idee dat gemeenten en de rijksoverheid minder goed voorbereid zijn op of in staat zijn om gevolgen van een ramp op te vangen, kan komen doordat deze vooral een beleidsmatig rol vervullen die zich grotendeels achter de schermen afspeelt. Respondenten zijn waarschijnlijk weinig

op de hoogte van de tijd en aandacht die er bij gemeenten en ministeries worden besteed aan de voorbereiding op en aansturing tijdens een eventuele ramp. Dit in tegenstelling tot de operationele diensten, die ook in de (dagelijkse) praktijk van de respondent hun kennis en kunde tentoonstellen. Bovendien beschikken zij over de capaciteiten om tijdens een ramp op de grond actie te ondernemen door het redden van levens en het handhaven van de orde.

Toch moet bovenstaande niet zodanig geïnterpreteerd worden dat het lijkt alsof men helemaal geen vertrouwen heeft in de capaciteiten van de overheid. In het geval van de landelijke overheid gelooft meer dan de helft dat zij (volledig) voorbereid is en (zeer) goed in staat is een eventuele ramp op te vangen. Gemeenten benaderen hierbij deze 50 procent-lijn. Nederlanders zijn over het algemeen positief gestemd over de capaciteiten van de overheid. Dit wordt vooral nog eens benadrukt wanneer de Vlaamse resultaten naast het huidige onderzoek worden gelegd.

Voor de sociaaleconomische kenmerken geslacht, leeftijd en opleiding blijken er geen significante verbanden te bestaan met de mate waarin men overheids capaciteiten inschat.

Uit de exploratieve analyse blijkt dat de data een overkoepelend construct Vertrouwen in de Overheid en Hulpdiensten Voorbereid en in Staat ondersteunen. Deze bestaat uit de twee constructen Vertrouwen in Overheid Voorbereid en in Staat en Hulpdiensten Voorbereid en in Staat en heeft een betrouwbaarheid van Cronbach's alpha is 0,80.

4.4.4 Vertrouwen Overheid en Informatie

In de vorige paragrafen is vastgesteld dat de data een construct Vertrouwen in Informatie, en Vertrouwen in Overheid en Hulpdiensten Voorbereid en in Staat ondersteunt. Verwacht wordt dat deze samen een overkoepelend construct vormen.

Exploratieve analyse Overheid en Informatie

Om vast te stellen of er daadwerkelijk een overkoepelend construct bestaat, is er een Principale Componenten Analyse met Promax rotatie uitgevoerd. Als uitgangspunt zijn hier de schaalwaarden van de gevonden subconstructen gebruikt. De resultaten van de analyse in tabel 4.4.9 geven een moeilijk interpreteerbaar beeld weer. Een eerste component lijkt te bestaan uit overheidsaspecten, maar omvat daarbij ook twee informatie aspecten. Informatie van sociale media en internet vormen een apart construct en informatie van kranten laadt dubbel. De verwachting dat in een metaconstruct een duidelijk onderscheid tussen Vertrouwen in Informatie en Vertrouwen in Hulpdiensten en Overheid Voorbereid en in Staat terug zou komen, wordt niet bevestigd.

Tabel 4.4.9 Principale Componenten Analyse met Promax rotatie voor metaconstruct Vertrouwen in Overheid en Informatie

Item	Component	
	1	2
component informatie landelijke overheid (3 items; alpha 0,87)	0,90	
component informatie gemeente (3 items; alpha 0,87)	0,85	
component gemeente en rijk voorbereid en in staat (4 items; alpha 0,88)	0,85	
component hulpdiensten voorbereid en in staat (8 items; alpha 0,94)	0,80	
component informatie radio en tv (3 items; alpha 0,86)	0,60	
component informatie universiteiten (3 items; alpha 0,87)	0,45	
component informatie sociale media (3 items; alpha 0,88)		0,92
component informatie internet (3 items; alpha 0,84)		0,86
component informatie kranten (3 items; alpha 0,85)	0,41	0,46

Wanneer echter een betrouwbaarheidstest wordt uitgevoerd over alle verschillende componenten samen, dan blijkt dat de Cronbach's alpha van een overkoepelend construct goed is met een waarde van 0,86. De alpha kan nog verhoogd worden wanneer het subconstruct Informatie sociale media, wordt verwijderd. De stijging is echter minimaal met 0,01 punt. Bovendien werd vanuit de klankbordgroep gehecht aan deze informatiebron, doordat het steeds meer wordt gebruikt als communicatiekanaal. Er is daarom voor gekozen Informatie sociale media, te behouden binnen het metaconstruct Vertrouwen in Overheid en Informatie.

De data ondersteunen het bestaan van een metaconstruct Vertrouwen in Overheid en Informatie. Dit construct, met een alpha van 0,86, is opgebouwd uit negen componenten en 33 items.

4.4.5 Conclusie

Vertrouwen in Overheid en Informatie bestaat uit negen subconstructen en heeft een betrouwbaarheid van 0,86. De negen subconstructen vallen in twee constructen uiteen: Vertrouwen in Informatie en Vertrouwen in Overheid en Hulpdiensten Voorbereid en in Staat. De eerste heeft betrekking op de betrouwbaarheid, volledigheid en duidelijkheid van zeven verschillende informatiebronnen. Bij het tweede construct staan de mate waarin burgers denken dat de overheid en de hulpdiensten voorbereid zijn op een ramp en in staat zijn de gevolgen van een ramp te bestrijden centraal.

Tabel 4.4.10 geeft een overzicht van de samenstelling van dit metaconstruct met daarbij het aantal items en de verschillende betrouwbaarheden.

Tabel 4.4.10 Vertrouwen in overheid en informatie componenten met de bijbehorende items en alpha waarden

Construct	Component	Aantal items	Alpha
Vertrouwen in Overheid en Informatie		33	0,86
Vertrouwen in Informatie		21	0,84
	Vertrouwen in radio en tv	3	0,86
	Vertrouwen in kranten	3	0,85
	Vertrouwen in internet (algemeen)	3	0,84
	Vertrouwen in sociale media	3	0,88
	Vertrouwen in gemeente	3	0,87
	Vertrouwen in landelijke overheid	3	0,87
	Vertrouwen in universiteiten	3	
Vertrouwen in Overheid en Hulpdiensten Voorbereid en in Staat		12	0,88
	Vertrouwen in hulpdiensten voorbereid en in staat	8	0,94
	Vertrouwen in overheid voorbereid en in staat	4	0,88

4.5 impact en gedrag naar aanleiding van scenario's

4.5.1 Inleiding

In de vorige hoofdstukken is naar diverse aspecten van psychosociale veerkracht gevraagd. Hierbij stond onder andere ook centraal in hoeverre men denkt dat de overheid voorbereid is op en in staat is de gevolgen van een ramp op te vangen. De overheid is voor een goede afwikkeling van een crisis of ramp gedeeltelijk ook afhankelijk van de manier waarop de bevolking zich zal gedragen; is er bijvoorbeeld bereidheid tot evacuatie, ontstaat er maatschappelijke onrust, komen bevolkingsgroepen tegenover elkaar te staan, volgen burgers advies van de overheid op?

Dit hoofdstuk richt zich daarom op het gedrag dat respondenten denken te zullen vertonen in het geval van een ramp. Aandacht wordt geschonken aan vermijdingsgedrag, het volgen van advies gegeven door de overheid en het opzoeken van zoveel mogelijk informatie. Vermijdingsgedrag geeft aan of mensen hun geografische en/of sociale gedrag zullen aanpassen na een ramp en zich daar in feite door zullen laten leiden. Dit kan resulteren in veranderingen in de samenleving, zoals stigmatisering van bepaalde groepen mensen (Lemeyre *et al.*, 2005; MacFarlane & Norris, 2006). In vorige hoofdstukken is beschreven dat het opzoeken van zoveel mogelijk informatie van bronnen anders dan de overheid gerelateerd is aan een hogere kans op de ontwikkeling van psychosociale klachten na een ramp (Maesele *et al.*, 2008).

In totaal zijn drie scenario's beschreven, waarbij drie verschillende soorten rampen worden aan-gehaald: natuurlijk, opzettelijk door mensen veroorzaakt en onopzettelijk door mensen veroor-

zaakt. Hier is voor gekozen, omdat op basis van de literatuur verwacht wordt dat het gedrag en de impact per soort ramp anders is (Norris *et al.*, 2002).

De eerste drie paragrafen van dit hoofdstuk zullen de resultaten van de drie scenario's beschrijven. Het gaat hier achtereenvolgens om een grieppandemie, een terroristische aanslag en een bruginstorting. Tevens is gevraagd naar de mate waarin men de drie beschreven rampen aangrijpend zou vinden. Dit wordt besproken in 4.5.5. Vervolgens wordt ingegaan op de mogelijkheid van een metaconstruct Impact en Gedrag. Daartoe worden verscheidene exploratieve analyses uitgevoerd, welke in 4.5.6 worden weergegeven en geanalyseerd. Ten slotte wordt in de conclusie uiteengezet of en hoe dit metaconstruct uiteindelijk vorm zal krijgen.

4.5.2 Griep

Scenario

Er is een ernstige, besmettelijke griep uitgebroken in Europa. Vele landen, waaronder Duitsland, België, Frankrijk en Oostenrijk, maken bekend dat een groeiend aantal mensen met de griep besmet is. In die landen is inmiddels ook een aantal mensen aan de griep overleden, voornamelijk volwassenen boven de 65 jaar. De griep is ook in Nederland geconstateerd en heeft in 3 maanden tijd gezorgd voor ruim 350 besmettingen. Hier is nog niemand aan de griep gestorven. Er is nog geen vaccin beschikbaar. De overheid adviseert mensen goed hun handen te wassen en lichamelijk contact met besmette mensen zoveel mogelijk te vermijden om verspreiding van de griep tegen te gaan.

Antwoordverdeling

In verband met het griepscenario zijn drie stellingen voorgelegd met betrekking tot vermijdingsgedrag, het opvolgen van advies van de overheid en het zoeken naar zoveel mogelijk informatie. Respondenten konden antwoorden op een schaal van 1 tot 5, waarbij 1 de laagste en 5 de hoogste waarde had.

Tabel 4.5.1 geeft de reacties op de verschillende stellingen weer. Te zien is dat het treffen van de door de overheid in het scenario geadviseerde maatregelen het hoogst scoort met een gemiddelde van 4,07 (0,83). Ruim 80 procent van de respondenten geeft aan het (helemaal) eens te zijn met deze stelling. Dit komt overeen met de resultaten gevonden in 4.4.1 Vertrouwen in informatie. Daar gaf 84,5 procent aan altijd of meestal wel het advies van de overheid tijdens een ramp op te volgen. Daarnaast gaat een ruime meerderheid van de respondenten (64,9 procent) op zoek naar zoveel mogelijk informatie over de griep. Slechts 10,5 procent van de respondenten zou dit niet doen. Op dit item werd een gemiddelde gescoord van 3,75 (0,96).

Het vermijden van alle contact met mensen die mogelijk de griep hebben, blijkt geen populaire handeling te zijn. Op dit item wordt gemiddeld het laagst gescoord met 3,19 (0,99). Een relatief hoog percentage respondenten is het niet eens of oneens met deze stelling (36 procent). Wellicht dat veel respondenten eraan twijfelen of zij bij een echte grieppandemie mensen zouden vermijden die mogelijk de griep hebben.

Tabel 4.5.1 Gemiddelde score (standaarddeviatie) en antwoordverdeling in percentages over het griep-scenario op een schaal van 1 tot 5 bij N = 1361

Item	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
		Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Niet mee eens, niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
Ik tref de door de overheid geadviseerde voorzorgsmaatregelen om niet ziek te worden	4,07 (0,83)	0,9	4,6	11,7	52,0	30,8
Ik verzamel zoveel mogelijk informatie in verband met deze griep	3,75 (0,96)	1,9	8,6	24,6	42,7	22,2
Ik vermijd alle contact met mensen die mogelijk de griep hebben	3,19 (0,99)	3,5	21,9	36,0	29,2	9,4

Er blijken geen sterke significante verbanden te worden gevonden tussen diverse sociaal economische factoren zoals geslacht, leeftijd en opleiding en de verschillende handelingsmogelijkheden.

4.5.3 Terroristische bomaanslag

Scenario

Op een drukke zaterdagmiddag is in een winkelcentrum in Rotterdam een bomaanslag gepleegd. Wonderbaarlijk genoeg zijn er geen dodelijke slachtoffers gevallen, maar ruim 220 mensen zijn gewond geraakt, van wie velen zeer ernstig. 38 mensen liggen in kritieke toestand in het ziekenhuis. Kort na de aanslag wordt deze opgeëist door de rechts-extremistische groepering "Nederlanders voor Nederland". Zij waarschuwen dat nog meer aanslagen zullen volgen indien de overheid geen harde maatregelen neemt tegen wat zij noemen, "de overstroming van Nederland door allochtonen". De overheid maakt bekend dat zij niet zal toegeven aan druk van terroristen en belooft de daders te vinden en achter tralies te zetten. Zij vraagt de Nederlandse bevolking door te gaan met hun normale dagelijkse leven en extra alert te zijn op verdachte omstandigheden.

Voor het tweede scenario is gekozen voor een terroristische aanslag door een rechts-extremistische groepering. Ook hier is weer gevraagd naar eventueel vermijdingsgedrag, de mate waarin advies van de overheid wordt opgevolgd (in dit geval het extra alert zijn in openbare gelegenheden) en het zoeken naar informatie.

Antwoordverdeling

Respondenten werd wederom drie vragen voorgelegd met betrekking tot het opvolgen van overheidsadvies, vermijdingsgedrag en het verzamelen van informatie. Zij konden antwoorden op een schaal van 1 tot 5, waarbij 1 de laagste en 5 de hoogste waarde was.

Uit tabel 4.5.2 is af te lezen dat ook hier het hoogst wordt gescoord op het opvolgen van advies van de overheid met een gemiddelde van 3,48. Ruim de helft van de respondenten is het (helemaal) eens met deze stelling. Het laagst wordt gescoord op het vermijden van openbare gelegenheden (gemiddelde is 2,83). Opvallend is dat respondenten hier verdeeld reageren. Bijna 40 procent is het (helemaal) niet eens met deze stelling en zou dus geen openbare gelegenheden vermijden vanwege de aanslag. Aan de andere kant is 46,1 procent het (helemaal) eens met deze stelling. Dit betekent dat bijna de helft van de respondenten zijn of haar (geografische) gedrag zou aanpassen.

Met betrekking tot het zoveel mogelijk verzamelen van informatie, geeft 44,4 procent aan dat ze het (helemaal) eens is met deze stelling. Ongeveer een vijfde van de respondenten zegt het (helemaal) niet eens te zijn en zal niet zoveel mogelijk informatie verzamelen. Wanneer dit vergeleken wordt met het Vlaamse onderzoek uit 2005, dan blijkt dat Nederlanders veel meer geneigd zijn om informatie op te zoeken. Van de Vlamingen heeft zeker 57 procent aangegeven geen informatie te zoeken, tegenover 20 procent van de Nederlanders. Daarnaast zou slechts 16,1 procent van de Vlamingen dit (zeker) wel zou doen (persoonlijke communicatie met Prof.dr. G. Verleye), terwijl ruim 40% van de Nederlandse respondenten het (helemaal) eens was met deze stelling.

Dit kan inhouden dat Nederlanders meer behoefte hebben aan informatie en graag zoveel mogelijk op de hoogte willen zijn. Aan de andere kant wordt in het Vlaamse onderzoek gesproken over “een aanslag”, deze hoeft niet in België te hebben plaatsgevonden. Dit kan een wezenlijk verschil uitmaken. Een aanslag in het buitenland kan relatief ver van mensen afstaan, waardoor zij wellicht minder geïnteresseerd zijn dan wanneer het in eigen land zou gebeuren.

Vrouwen lijken over het algemeen meer geneigd te zijn om openbare plekken te vermijden en extra goed op te letten in het openbaar dan mannen. Echter, het verband tussen geslacht en het handelen na een terroristische aanslag is zwak. Voor andere sociaal economische factoren is evenmin een sterk statistisch verband gevonden.

Tabel 4.5.2 Gemiddelde score en antwoordverdeling in percentages over aanslag scenario bij N = 1361

Item	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
		Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Niet mee eens, niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
Ik let extra op verdachte mensen en tassen op straat	3,48 (0,91)	2,5	11,8	30,9	44,8	10,1
Ik verzamel zoveel mogelijk informatie in verband met deze aanslag	3,30 (0,99)	3,9	16,7	35,0	34,0	10,4
Ik vermijd openbare gelegenheden	2,83 (1,02)	8,4	30,9	34,6	21,0	25,1

4.5.4 Instorting Nieuwe IJsselbrug

Scenario

Op de autosnelweg A28 is op een doordeweeksedag voor de middagspits een deel van de Nieuwe IJsselbrug richting Meppel ingestort. De ravage is enorm. Ten tijde van het ongeluk reden ongeveer 50 auto's over deze helft van de brug. Een aantal hiervan is te water geraakt. Al snel wordt duidelijk dat er vele slachtoffers zijn. Acht mensen zijn overleden, 62 mensen zijn gewond geraakt, van wie velen ernstig. Twaalf mensen liggen in kritieke toestand in het ziekenhuis. Hoewel veel onduidelijk is over de oorzaak van de instorting, wordt er al snel gewezen op betonrot. In de twee weken na het ongeluk blijkt uit een eerste inventarisatie van de Onderzoeksraad voor Veiligheid dat het inderdaad betonrot betreft. Het lijkt erop dat nalatig onderhoud van de brug tot betonrot heeft kunnen leiden. Er ontstaat veel onrust in de samenleving naar aanleiding van deze berichten: op welke plaatsen heeft nog meer nalatig onderhoud plaatsgevonden en wat is de kans dat een dergelijke ramp nogmaals gebeurt? De overheid stelt een grootschalig onderzoek in.

Antwoordverdeling

Tabel 4.5.3 laat zien dat een ruime meerderheid (60,4%) geen bruggen, viaducten en tunnels zou vermijden na een dergelijk ongeluk. Minder dan 10 procent zou dit wel doen. Dit laat zien dat mensen hun normale (geografische) gedrag niet zouden aanpassen aan de omstandigheden. Zelfs de eventuele onzekerheid die er is over de kwaliteit van andere bruggen in het land, lijkt geen effect te hebben hierop.

Wel zouden respondenten actief naar informatie zoeken. Maar liefst 41,4 procent geeft aan het (helemaal) eens te zijn met deze stelling. Aan de andere kant zou meer dan een kwart geen extra informatie zoeken.

Tabel 4.5.3 Gemiddelde score en antwoordverdeling in percentages over bruginstortingsscenario bij N = 1361

Item	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
		Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Niet mee eens, niet mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens
Ik verzamel zoveel mogelijk informatie in verband met deze instorting	3,12 (1,04)	5,4	21,5	31,7	32,4	9,0
Ik vermijd zoveel mogelijk bruggen, viaducten en tunnels	2,35 (0,92)	17,0	43,4	29,5	7,9	2,1

Er is gezocht naar een verband tussen geslacht en beide items. Hoewel vrouwen meer geneigd lijken bruggen en andere infrastructurele constructen te vermijden en in grotere mate zoveel mogelijk informatie te verzamelen, ondersteunen de data geen verband tussen geslacht en beide handelingen. Tevens blijft een dergelijk verband uit voor sociaal economische factoren leeftijd en opleiding.

4.5.5 Aangrijpendheid van de drie verschillende scenario's

Uit literatuur komt naar voren dat de soort ramp van invloed is op de mate van psychosociale klachten die men ervaart. Mensen die een gebeurtenis hebben meegemaakt waarbij op grote schaal geweld is toegepast, hebben een grotere kans op het ontwikkelen van klachten dan mensen die een natuurlijke ramp hebben doorstaan (Norris *et al.*, 2002). In dit onderzoek is er daarom voor gekozen respondenten voor elk van de rampen te vragen hoe aangrijpend zij de ramp zouden vinden.

In tabel 4.5.4 is te zien dat de terroristische aanslag het hoogste scoort met een gemiddelde score van 3,64 op een schaal van 1 tot 5. Ruim de helft van de respondenten geeft aan een dergelijke ramp als (heel) aangrijpend te zullen ervaren. In het geval van de griep die het laagst scoort van de drie potentiële rampen, is dit bijna een derde. Per rampsoort geeft een relatief klein percentage van de respondenten aan de ramp (helemaal) niet aangrijpend te vinden: rond 10 procent.

Deze resultaten komen overeen met wat al eerder is gevonden door Norris *et al.* (2002) en lijken de verwachting te staven dat rampen waarin een zekere vorm van menselijk handelen of falen aanwezig is, een grotere negatieve impact hebben.

Tabel 4.5.4 Gemiddelde score en antwoordverdeling in percentages over de aangrijpendheid van de drie scenario's bij N = 1361 op een schaal van 1 – 5

Item	Mean (SD)	Antwoordverdeling in percentages				
		Helemaal niet aangrijpend	Niet aangrijpend	Niet zo aangrijpend	Aangrijpend	Heel aangrijpend
Aanslag	3,64 (0,86)	1,4	5,9	33,5	45,8	13,4
Brug instorting	3,45 (0,74)	2,5	8,7	38,8	41,4	8,6
Griep	3,24 (0,84)	2,0	8,7	56,3	29,5	3,5

Betrouwbaarheidsanalyses

Op basis van betrouwbaarheidsanalyses kan vastgesteld worden of constructen naar soort ramp bestaan. Dit zou in lijn zijn met literatuur (Norris *et al.*, 2002).

Voor elk van de scenario's is een analyse uitgevoerd. De griep- en aanslagsscenario's bestaan elk uit vier items die betrekking hebben op vermijdingsgedrag, het opvolgen van overheidsadvies, het opzoeken van informatie en de mate waarin men de ramp aangrijpend vindt. Het bruginstortings-scenario omvat drie items, waarbij het opvolgen van overheidsadvies is weggefallen.

Uit de bruikbaarheidsanalyses komt naar voren dat de Cronbach's alpha waarden voor alle drie de componenten acceptabel zijn met 0,72 (griep), 0,75 (aanslag) en 0,66 (bruginstorting). Bovendien leveren alle items een bijdrage aan het respectievelijke subconstruct. Op basis van deze gegevens wordt geconcludeerd dat er in lijn met de literatuur componenten naar soort ramp gevormd kan worden.

4.5.6 Exploratieve componentenanalyse

Naar aanleiding van de in de vorige paragrafen beschreven resultaten, wordt er in deze paragraaf een Principale Componenten Analyse uitgevoerd om te onderzoeken of er een metaconstruct bestaat voor Impact en Gedrag naar aanleiding van de scenario's. Hierbij wordt op basis van de eerder uitgevoerde betrouwbaarheidsanalyses verwacht dat componenten naar soort ramp uit de exploratieve analyse naar voren zullen komen.

Tabel 4.5.5 Principale Componenten Analyse met Promax rotatie voor Impact en Gedrag

Item	Component		
	1	2	3
Ik verzamel zoveel mogelijk informatie in verband met deze aanslag	0,95		
Ik verzamel zoveel mogelijk informatie in verband met deze instorting	0,90		
Ik verzamel zoveel mogelijk informatie in verband met deze griep	0,66		
Ik let extra op verdachte mensen en tassen op straat	0,53		
Ik vermijd openbare gelegenheden	0,38		
Hoe aangrijpend wordt de bruginstorting ingeschat		0,90	
Hoe aangrijpend wordt de aanslag ingeschat		0,87	
Ik vermijd zoveel mogelijk bruggen, viaducten en tunnels		0,43	
Ik vermijd alle contact met mensen die mogelijk de griep hebben			0,86
Ik tref de door de overheid geadviseerde voorzorgsmaatregelen om niet ziek te worden			0,83
Hoe aangrijpend wordt de griep ingeschat		0,42	0,54

De resultaten zoals weergegeven in tabel 4.5.5 leveren een diffuus, moeilijk interpreteerbaar beeld op. Zo lijken de informatie-items samen een construct te vormen, maar daar hoort ook het item “Ik let extra op verdachte mensen en tassen op straat” bij. Daarnaast laadt het item “Ik vermijd openbare gelegenheden” op geen enkele component en het item “Hoe aangrijpend wordt de griep ingeschat” juist dubbel.

De analyse laat dus geen constructen langs de verschillende soorten rampen zien. Een mogelijkheid is dat er wel componenten bestaan naar de verschillende handelingsmogelijkheden. Een betrouwbaarheidsanalyse hierover maakt duidelijk dat Cronbach's alpha waarden van respectievelijk 0,66 (vermijding), 0,52 (advies opvolgen), 0,82 (informatie zoeken) en 0,74 (aangrijpend) hoger zijn dan de waarden van de vorige analyses. Uitzondering is het construct Advies opvolgen, deze heeft een alpha van 0,52 wat niet acceptabel is. Ook is de alpha van Vermijding niet erg bevredigend. Een alternatief voor deze twee constructen kan zijn een samenvoeging tot Gedrag Aanpassen. Dit leidt tot een alpha van 0,75.

De data ondersteunen het bestaan van een metaconstruct Impact en Gedrag. Dit bestaat uit 3 constructen (Informatie Zoeken, Gedrag Aanpassen en Aangrijpend) en heeft een betrouwbaarheid van alpha is 0,74.

4.5.7 Conclusie

In dit hoofdstuk is getracht uit te vinden of er een metaconstruct Impact en Gedrag bestaat. Op basis van de literatuur werd verwacht dat er componenten naar soort ramp gevonden zouden worden. Hoewel de betrouwbaarheidsanalyses voor de mogelijke constructen goede alpha waarden opleveren, ontkracht de Principale Componenten Analyse deze verwachting. Een mogelijk alternatief is een verdeling van componenten naar soort gedrag. Nieuwe betrouwbaarheidsanalyses wezen uit dat de betrouwbaarheden van deze constructen hoger zijn dan die gevormd naar soort ramp. Ook een metaconstruct Impact en Gedrag n.a.v. scenario's heeft met deze indeling een hoge alpha van 0,74.

De data ondersteunen het idee van een metaconstruct Impact en Gedrag n.a.v. scenario's.

Tabel 4.5.6 geeft een overzicht van de samenstelling van dit construct.

Tabel 4.5.6 Samenstelling metaconstruct Impact en Gedrag

Component	Aantal items	Alpha
Informatie zoeken	3	0,82
Gedrag aanpassen	5	0,75
Aangrijpend	3	0,74
Impact en Gedrag	11	0,74

4.6 feitelijke kennis

4.6.1 Inleiding

In dit onderdeel worden respondenten getest op hun feitelijke kennis van rampen door middel van meerkeuze vragen. Op basis van een vergelijkbaar onderzoek uitgevoerd in Vlaanderen, België in 2005 wordt verwacht dat naarmate mensen meer feitelijke kennis van rampen hebben, zij grotere veerkracht zullen vertonen (Maesele *et al.*, 2008).

Allereerst zal worden laten zien hoe de respondenten hebben geantwoord, waarna ingegaan zal worden op een mogelijk verband tussen feitelijke kennis, diverse sociaal economische achtergronden en veerkracht kenmerken. Ten slotte zullen een aantal conclusies worden getrokken.

4.6.2 Kennisniveau van respondenten

Antwoordverdeling

In tabel 4.6.1 is per vraag te zien hoeveel respondenten het goede antwoord hebben aangekruist. Te zien is dat vooral vragen met betrekking tot gebeurtenissen in Nederland en gebeurtenissen die veelvuldig het nieuws hebben gehaald en waar nog steeds met enige regelmaat naar wordt verwezen (9/11, Katrina) goed worden beantwoord. Beste beantwoorde vraag is: "Waar vond de Vuurwerkramp plaats?" Maar liefst 99,1% antwoordde met Enschede. Daarentegen zijn het voornamelijk vragen die gaan over gebeurtenissen die relatief lang geleden zijn of naar een specifiek jaartal vragen, die fout beantwoord worden. Slechtst beantwoorde vraag is: "In welk jaar vonden de aanslagen op de metro en een bus in Londen plaats?" Ruim driekwart van de respondenten wist niet dat dit in 2005 was. Het lijkt er daarmee op dat mensen vooral feitelijke kennis over gebeurtenissen in eigen land onthouden en omstandigheden van rampen in binnen- en buitenland. Zodra gevraagd wordt naar cijfermatige informatie, heeft een relatief groot aantal mensen het goede antwoord niet paraat.

Tabel 4.6.1 Goed-fout percentage per vraag

Vraag	Antwoord	Goed of Fout percentages	
		goed	fout
Een griep пандemie komt eens in de 100 jaar voor	Niet waar	47,5	52,5
Een griep пандemie kan alleen in het najaar uitbreken	Niet waar	82,1	17,9
In welk jaar vond de laatste dijkdoorbraak in NL plaats?	2003	23,9	76,1
De Oosterscheldekering staat in Zuid-Holland	Niet waar	73,2	26,8
In welk jaar vond de tsunami in Azië plaats?	2004	30,1	69,9
Welke stad ondervond zeer veel schade door orkaan Katrina?	New Orleans	86,4	13,6
De aardbeving in Haïti in januari 2010 kostte aan meer dan 200.000 mensen het leven	Waar	41,7	58,3
Hoeveel vliegtuigen boorden zich in de Twin Towers op 11 september 2001?	2	94,1	5,9
Hoe heet het gedenkteken waar de aanslag op Koninginnedag 2009 plaatsvond?	De Naald	92,6	7,4
In welk jaar vonden de aanslagen op de metro en een bus in Londen plaats?	2005	20,9	79,1
Waar vond de moord op Pim Fortuyn plaats?	Hilversum	89,6	10,4
De IRA is een protestantse verzetsvleugel	Niet waar	42,0	58,0
Afghanistan werd binnen gevallen om het regime van Bin Laden af te zetten	Niet waar	49,7	50,3
De aanslagen van maart 2004 op de metro in Madrid, Spanje werd opgeëist door de ETA	Niet waar	40,6	59,4
Welk goederenvliegtuig stortte neer in de Bijlmer?	Boeing	30,2	69,8
Waar vond de Vuurwerkkramp plaats?	Enschede	99,1	0,9
Tijdens de stroomuitval in de Bommeler & Tielerwaard zaten meer dan 40.000 huishoudens zonder stroom	Waar	56,4	43,6
Hoeveel energieopwekkende kerncentrales bevinden zich in NL?	1	35,4	64,6
Wanneer was de cafébrand in Volendam?	2001	48,7	51,3
Een chemische ramp kan nog vele jaren daarna tot ernstige lichamelijke klachten leiden	Waar	96,4	3,6
Hoe lang duurt een gemiddelde stroomuitval?	1-2 uur	25,6	74,4

Voor elk goed antwoord kon 1 punt worden gescoord, voor een fout antwoord kreeg men geen punten. Het maximale aantal punten dat behaald kon worden was 21. Over het algemeen beschikt men over een behoorlijk feitelijk kennisniveau. Ruim driekwart van de respondenten (76,3%) had 10 of meer punten gescoord en ruim een kwart (25,5%) behaalde 15 of meer punten. Gemiddeld werd er 12,46 punten gescoord op feitelijke kennis met een standaarddeviatie van 2,89. In het Belgische onderzoek dat ook in de vorige hoofdstukken al even is aangehaald, behaalden de Vlamingen een gemiddelde score van 6,5 (2,33) op een schaal van 0 tot 17. Wanneer beide resultaten worden omgescoord naar een vijfpunt schaal dan scoren Nederlanders hoger op feitelijke kennis met een gemiddelde score van 2,96 dan de Vlamingen die gemiddeld 1,91 scoren. Bij deze vergelijking moet echter wel de kanttekening worden geplaatst dat niet alle gestelde vragen overeenkomen.

Sociaal economische factoren en feitelijke kennis

Voor een aantal sociaal economische factoren is onderzocht of er een verband bestaat met feitelijke kennis. Allereerst blijkt dat mannen gemiddeld hoger scoren dan vrouwen met een gemiddelde score van 13,22 punten (2,78). Vrouwen scoren gemiddeld 11,76 punten (2,82). Een onafhankelijke t-toets wijst uit dat er een significant verschil bestaat tussen mannen en vrouwen bij $p < 0.05$, waarbij mannen over meer feitelijke kennis beschikken dan vrouwen. Het verband is zwak te noemen met een Pearson's r van 0,25.

Uit de data komt naar voren dat hoe ouder men is, hoe meer feitelijke kennis men over rampen bezit. Respondenten in de categorie 56+ jaar scoorden gemiddeld 12,98 punten (2,75). Dit in tegenstelling tot jongeren in de leeftijd 16 – 30 jaar en volwassenen in de categorie 31 – 55 jaar die respectievelijk gemiddelde scores behaalden van 11,32 (3,22) en 12,53 (2,75). Een sterk statistisch verband wordt echter niet gevonden. Een mogelijke verklaring voor het hoger scoren op feitelijke vragen door de oudere leeftijdscategorieën kan zijn dat veel van de vragen te maken hebben gebeurtenissen die tussen de vijf en tien jaar geleden gebeurd zijn. Respondenten die zich nu in de leeftijdscategorie 16 – 30 jaar bevinden, waren ten tijde van de rampen waarschijnlijk nog te jong om bepaalde informatie te onthouden.

Tevens wijzen de data uit dat er een verschil bestaat tussen hoger, middel en lager opgeleiden. Respondenten met een hoger opleidingsniveau scoorden gemiddeld 13,00 punten (2,89), terwijl middel- en lager opgeleiden gemiddeld 11,95 (2,74) en 11,53 (3,01) punten behaalden. Dit geeft een indicatie dat hoe hoger men opgeleid is, hoe meer feitelijke kennis men bezit. Het statistische verband is niet sterk met een Pearson's r van 0,20.

Ten slotte is ook gekeken naar een mogelijk verband tussen de mate van feitelijke kennis en diverse onderdelen van veerkracht, zoals de *RS-NL* en *Sociaal Optimisme*. Voor deze onderdelen blijkt er evenmin een sterk significant verband te bestaan.

4.6.3 Conclusie

Over het algemeen wordt er relatief hoog gescoord op de feitelijke kennis vragen met een gemiddelde van 12,46 (2,89). Er blijken statistisch significante verbanden te bestaan tussen feitelijke kennis en geslacht en feitelijke kennis en opleiding. Mannen en hoger opgeleiden scoren hoger.

Een belangrijk aspect dat nog benoemd moet worden, is dat bij het opstellen van de vragen aandacht moet zijn voor de actualiteit: in hoeverre worden de 'goede' antwoorden betwist? In het huidige onderzoek is in deze valstrik getrapt door de vraag op te nemen met betrekking tot het aantal dodelijke slachtoffers van de aardbeving in Haïti. Ten tijde van de opstelling van de vragenlijst lag het algemeen bekende aantal nog boven de 200.000 en ook volgens OCHA (het VN-bureau voor noodhulpcoördinatie) zijn er meer dan 200.000 doden te betreuren (HaïtiNU, 2010). Op het moment van schrijven, wordt dit aantal echter betwist.

4.7 samenvatting resultaten hoofdstuk 4

In hoofdstuk 4 zijn de resultaten van de enquête op de verschillende onderdelen Psychologische Veerkracht (§4.2), Sociale Context (§4.3), Vertrouwen in Overheid en Informatie (§4.4), Impact en Gedrag (§4.5) en Feitelijke Kennis (§4.6) gepresenteerd. In deze slotparagraaf zullen kort de voornaamste conclusies nog eens worden samengevat.

Allereerst blijkt dat de steekproef op een groot aantal sociaal economische factoren als representatief mag worden beschouwd voor de Nederlandse bevolking. Uitzondering hierop zijn opleiding, inkomen, religiositeit en etniciteit. In de eerste twee gevallen zijn hoger opgeleiden en mensen met een hoger inkomen bovenmatig vertegenwoordigd in de huidige steekproef. Voor religiositeit en etniciteit blijkt er een oververtegenwoordiging van respectievelijk niet-gelovigen en autochtonen in de steekproef te zijn.

Ten tweede blijkt uit de resultaten dat Nederlanders op dit moment tevreden zijn over hun sociale context en dat zij van mening zijn dat zij een ramp of crisis goed te boven zullen komen. Op basis van de resultaten van de exploratieve analyses in 4.2 en 4.3 is op te maken dat het construct Psychologische Veerkracht uit drie subconstructen is op te bouwen: Persoonlijke Competentie, Waarde Zelf en Leven, en Omgaan met Moeilijke Omstandigheden. Deze subconstructen hebben betrekking op verschillende individuele eigenschappen. Daarnaast blijkt dat het construct Sociale Context tevens bestaat uit drie subconstructen: Sociale Steun, Betrokkenheid bij Buren en Plaatsverbondenheid.

Ten derde blijkt dat Nederlanders tevreden zijn over de communicatie van de overheid en bovendien vertrouwen hebben in haar capaciteiten wanneer het aankomt op rampen of crises. In vergelijking met resultaten van het Vlaamse onderzoek uit 2005 scoren de Nederlandse lokale en landelijke overheid hoog. Wel worden klassieke informatiebronnen en operationele diensten meer vertrouwd. Interessant is dat Nederlanders (zeer) weinig vertrouwen stellen in informatie die beschikbaar komt via sociale media. Hierbij lijkt er wel verschil te ontstaan tussen de oudere en jongere generaties. Respondenten tot 36 jaar hebben meer vertrouwen in de volledigheid en duidelijkheid van sociale media dan de overige respondenten. Overigens is het verschil tussen generaties met betrekking tot de betrouwbaarheid van informatie van sociale media klein. Het overkoepelende construct Vertrouwen in Overheid en Informatie is betrouwbaar en bestaat uit twee constructen: Vertrouwen in Informatie, en Vertrouwen in Overheid en Hulpdiensten Voorbereid en In Staat.

Ten vierde wordt uit de resultaten van 4.5 duidelijk dat Nederlanders het advies van de overheid tijdens een ramp zouden opvolgen, maar ook zelf op zoek gaan naar informatie. Dit gedrag verschilt niet per rampsoort, zoals wel uit het literatuuronderzoek werd verwacht.

Een construct voor Impact en Gedrag mag gevormd worden op basis van handelingsmogelijkheden Informatie Zoeken, Gedrag Aanpassen en de mate waarin mensen een ramp Aangrijpend vinden.

Het onderdeel Feitelijke Kennis bestaat uit 21 vragen die zich richten op natuurlijke, technologische en opzettelijk door mensen veroorzaakte rampen in zowel binnen- als buitenland. Over het algemeen had een hoog percentage respondenten deze kennisvragen goed, vooral wat betreft binnenlandse rampen en (internationale) crises waarbij gevraagd werd naar feitelijke omstandigheden.

Ten slotte blijkt dat er tussen sociaal economische factoren als geslacht, leeftijd en opleiding geen verbanden bestaan met de afzonderlijke constructen.

5 toetsen van onderlinge samenhang tussen concepten

5.1 inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de onderlinge samenhang tussen de eerder beschreven constructen. Daarvoor wordt gebruik gemaakt van structurele vergelijkingsmodellen of kortweg SEM; een afkorting voor *structural equation modelling*. Dergelijke modellen stellen in staat te verifiëren of een vooraf bepaald theoretisch model de relaties tussen geobserveerde variabelen kan verklaren. Ook is het mogelijk de aanwezigheid van niet-geobserveerde variabelen vast te stellen.

Op basis van de reeds beschreven variabelen en geverifieerde constructen worden in dit hoofdstuk allereerst twee hypothetische modellen getoetst waarbij onderzocht wordt of er sprake kan zijn van een metaconstruct Psychosociale Veerkracht of slechts twee subconstructen Psychologische Veerkracht en Sociale Context. Deze modellen en de bijbehorende resultaten worden toegelicht in paragraaf 5.2. In paragraaf 5.3 worden deze modellen vervolgens uitgebreid met de drie overige constructen Vertrouwen in Overheid en Informatie, Impact en Gedrag en Feitelijke Kennis. Een vergelijking van de uitkomsten van de SEM-analyses volgt in paragraaf 5.4. Paragraaf 5.5 biedt een overzicht van de voornaamste conclusies.

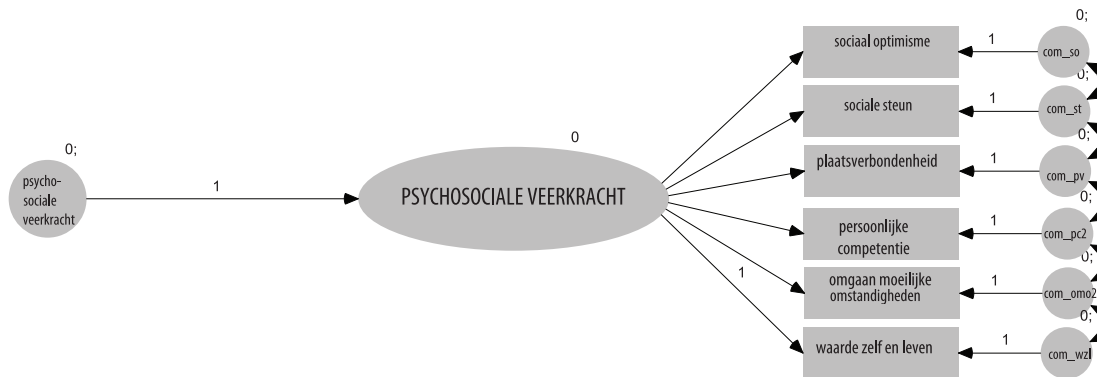
5.2 psychologische veerkracht vs. psychosociale veerkracht

In de inleiding wordt onder andere als doelstelling van dit onderzoek genoemd het komen tot een meetinstrument voor *psychosociale veerkracht*. In hoofdstuk 4 zijn de onderdelen Psychologische Veerkracht en Sociale Context nog van elkaar losgekoppeld. In deze paragraaf wordt beschreven of deze samen Psychosociale Veerkracht kunnen vormen. Daartoe zullen twee hypothetische modellen worden getoetst. In het Model i-a wordt uitgegaan van één metaconstruct Psychosociale Veerkracht. Model ii-a is daarvan de tegenhanger en houdt de twee constructen Psychologische Veerkracht en Sociale Context los van elkaar. Beide modellen zijn een manier om de psychosociale interactie tussen individuele psychologische veerkrachtonderdelen en elementen rondom de sociale context van het individu te verkennen.

Model i-a: psychosociale veerkracht algemeen

Het eerste te toetsen model is Model i-a. In dit model wordt uitsluitend gekeken naar de mate waarin Sociaal Optimisme, Sociale Steun, Plaatsverbondenheid, Persoonlijke Competentie, Omgaan met Moeilijke Omstandigheden, en Waarde Zelf en Leven, deel uitmaken van één metaconstruct (zie het hypothetische model in figuur 5.1). De betrouwbaarheidsanalyse uit 4.2 doet vermoeden dat dit het geval is (Cronbach's alpha is 0,77).

Figuur 5.1 Hypothetisch Model i-a

Tabel 5.1 Resultaten hypothetisch model i-a

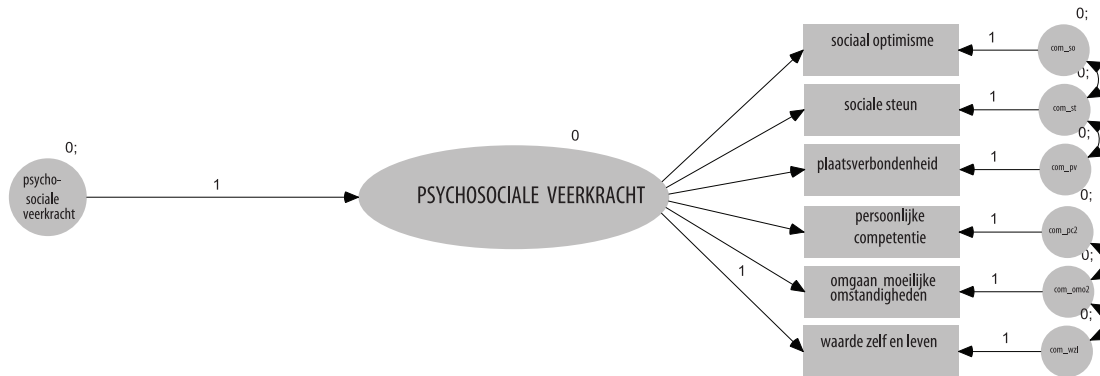
			Schatting	Gestand.	S.E.	P
Regressie						
com_wzl	<---	psychosociale veerkracht	1,000	0,819		
com_pc2	<---	psychosociale veerkracht	0,607	0,652	0,037	****
com_omo2	<---	psychosociale veerkracht	0,610	0,587	0,037	****
com_so	<---	psychosociale veerkracht	0,592	0,568	0,038	****
com_st	<---	psychosociale veerkracht	0,428	0,368	0,039	****
com_pv	<---	psychosociale veerkracht	0,288	0,326	0,030	****
Model-fit						
Chi-kwadraat	53.756 (vrijheidsgraden: 4)					
NFI	0,978					
TLI	0,893					
CFI	0,980					
RMSEA	0,096 (0,074-0,119; PCLOSE 0,000)					

* $P < 0,05$ ** $P < 0,01$ **** $P < 0,001$ S.E.= Standaardfout

In tabel 5.1 zijn de SEM resultaten van dit model weergegeven. Wat opvalt, is dat Plaatsverbondenheid laag laadt op het metaconstruct ($< 0,40$). Het lijkt dus geen onderdeel hiervan te vormen. Tevens is de associatie tussen Plaatsverbondenheid en Persoonlijke Competentie niet significant ($P > 0,05$)⁵ en bovendien zijn de model-fit waarden TLI en de RMSEA te laag ($< 0,95$ respectievelijk $> 0,05$). Deze model fit maten geven aan in hoeverre een theoretisch model door de data wordt ondersteund. Het model wordt nogmaals getoetst zonder de niet-significante relatie tussen Persoonlijke Competentie en Plaatsverbondenheid (zie figuur 5.2).

⁵ Complete SEM-tabellen zijn op te vragen bij de eerste auteur

Figuur 5.2 Model i-a zonder niet-significante relaties

Uit deze aanvullende test blijkt dat de fit-maten TLI en RMSEA zijn verbeterd, maar nog steeds niet voldoen aan de streefwaarden. Het theoretische model met een meta-construct Psychosociale Veerkracht wordt niet door de data ondersteund.

Tabel 5.2 Resultaten model i-a zonder niet-significante relaties

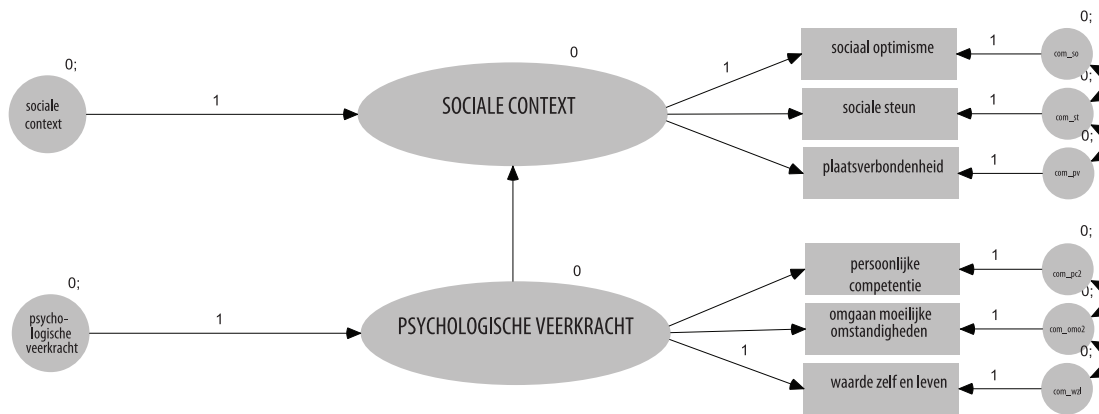
			Schatting	Gestand.	S.E.	P
Regressie						
com_wvl	<---	psychosociale veerkracht	1,000	0,826		
com_pc2	<---	psychosociale veerkracht	0,598	0,647	0,036	***
com_omo2	<---	psychosociale veerkracht	0,611	0,593	0,037	***
com_so	<---	psychosociale veerkracht	0,584	0,565	0,037	***
com_st	<---	psychosociale veerkracht	0,424	0,367	0,039	***
com_pv	<---	psychosociale veerkracht	0,278	0,317	0,028	***
Model-fit						
Chi-kwadraat	54.414 (vrijheidsgraden: 5)					
NFI	0,978					
TLI	0,915					
CFI	0,980					
RMSEA	0,085 (0,066-0,106; PCLOSE 0,002)					

* P<0.05 ** P<0.01 *** P<0.001 S.E.= Standaardfout

Model ii-a: psychologische veerkracht en sociale context algemeen

In het tweede algemene model wordt uitgegaan van twee losse subconstructen Psychologische Veerkracht (omvat Persoonlijke Competentie, Omgaan met Moeilijke Omstandigheden, en Waarde Zelf en Leven; Cronbach's alpha 0,81) en Sociale Context (bestaande uit Sociaal Optimisme, Sociale Steun en Plaatsverbondenheid; Cronbach's alpha 0,66). Verwacht wordt dat deze positief samenhangen (zie figuur 5.3).

Figuur 5.3 Hypothetisch model ii-a⁶

De resultaten van de SEM analyse zijn terug te vinden in tabel 5.3. Alle relaties blijken significant. Zodra Psychosociale Veerkracht met 1 toeneemt, dan gaat dit gepaard met een toename in Sociale Context van 0,53. De correlatie tussen beide constructen is 0,71 ($P < 0,001$). Model-fit waarden zijn hoog. Het hypothetische model past goed bij de data.

Tabel 5.3 Resultaten hypothetisch model ii-a

			Schatting	Gestand.	S.E.	P
Regressie						
Sociale context	<---	psychologische veerkracht	0,534	0,710	0,038	****
com_wzl	<---	psychologische veerkracht	1,000	0,858		
com_pc2	<---	psychologische veerkracht	0,567	0,637	0,038	****
com_omo2	<---	psychologische veerkracht	0,603	0,606	0,039	****
com_so	<---	sociale context	1,000	0,756		
com_st	<---	sociale context	0,726	0,486	0,057	****
com_pv	<---	sociale context	0,439	0,391	0,048	****
Model-fit						
Chi-kwadraat	16.684 (vrijheidsgraden: 4)					
NFI	0,993					
TLI	0,973					
CFI	0,995					
RMSEA	0,048 (0,026-0,073; PCLOSE 0,497)					

* $P < 0,05$ ** $P < 0,01$ *** $P < 0,001$ S.E.=Standaardfout

⁶ N.B. De positieve relatie in deze en andere figuren in dit hoofdstuk suggereert causaliteit. Het toetsen van een richting wil hier slechts zeggen dat een toename van één grootheid samengaat met een toename van een andere grootheid. Dit effect kan evengoed in omgekeerde richting gelden.

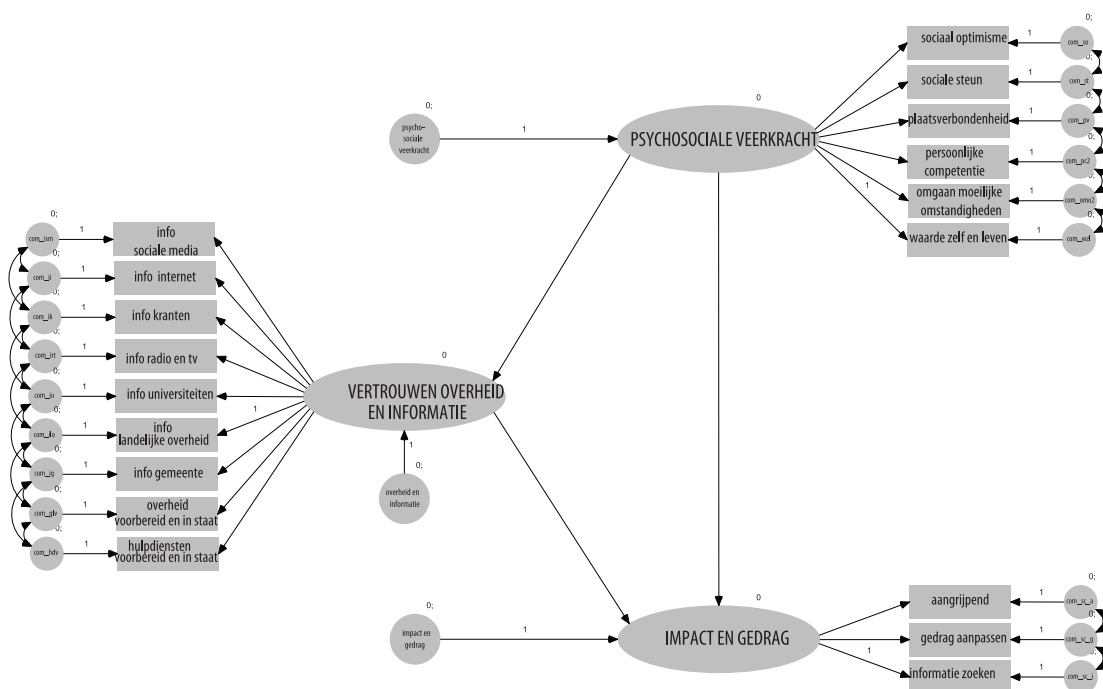
5.3 vertrouwen in overheid en informatie, impact en gedrag, feitelijke kennis

In de vorige paragraaf is de samenhang tussen de twee constructen die betrekking hebben op veerkracht in algemene zin getoetst. In het navolgende wordt verder ingegaan op twee overgebleven constructen die te maken hebben met de rampspecifieke context: Vertrouwen in Overheid en Informatie, en Impact en Gedrag. Hun mogelijke relatie met veerkracht wordt in twee verschillende modellen getoetst. Model i-b gaat daarbij uit van psychosociale veerkracht als één metaconstruct en Model ii-b toetst aan de hand van twee aparte subconstructen Psychologische Veerkracht en Sociale Context. Er is voor gekozen het construct Feitelijke Kennis niet mee te nemen in deze analyses. Uit berekeningen blijkt dat dit construct alleen een zeer zwakke correlatie vertoont met Impact en Gedrag.

Model i-b: psychosociale veerkracht in relatie tot Vertrouwen in Overheid en Informatie, en Impact en Gedrag

Model i-b is een variant op het algemene model waarin psychosociale veerkracht als één metaconstruct wordt beschouwd, maar waar twee ramperelateerde constructen aan zijn toegevoegd: Vertrouwen in Overheid en Informatie en Impact en Gedrag. Aangenomen wordt dat Psychosociale Veerkracht met beide positief samenhangt. Tevens wordt verwacht dat de twee constructen positief met elkaar samenhangen (zie figuur 5.4). Een blik op de resultaten in tabel 5.4 leert dat drie associaties niet significant zijn: de associatie tussen de subconstructen van Impact en Gedrag, en tussen de mate waarin Hulpdiensten Voorbereid en in Staat worden geacht en Informatie gemeente. De TLI-waarde scoort net onder de grenswaarde (<0,95). Het bestaan van dit hypothetische model kan daarmee betwijfeld worden.

Figuur 5.4 Hypothetisch model i-b

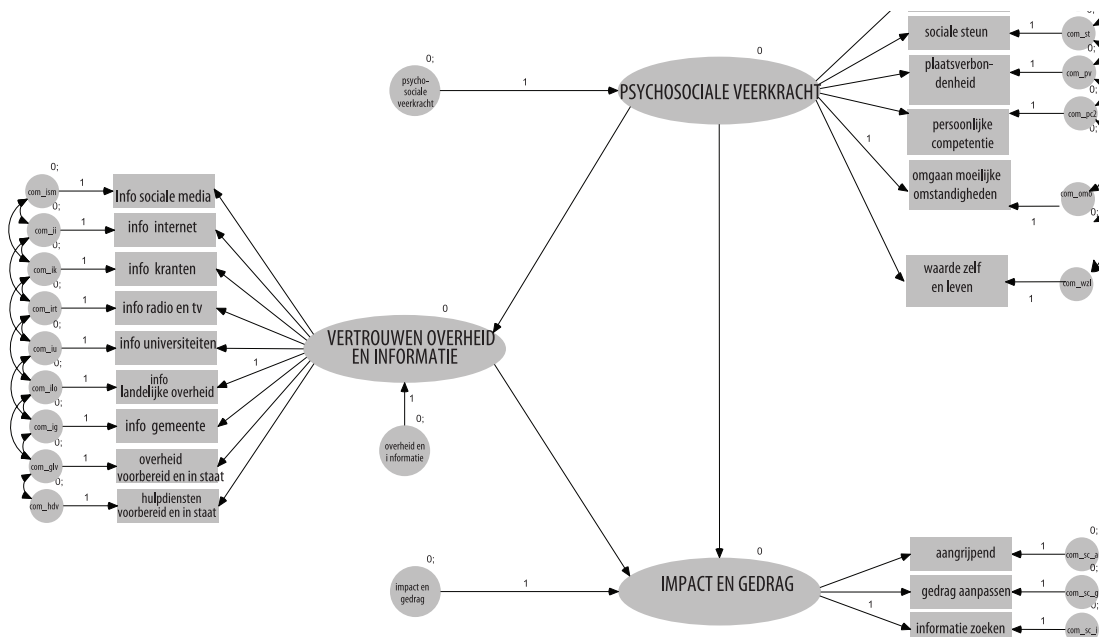

Tabel 5.4 Resultaten hypothetisch model i-b

			Schatting	Gestand.	S.E.	P
Regressie						
overheid en informatie	<---	psychosociale veerkracht	0,284	0,325	0,034	***
impact en gedrag	<---	overheid en informatie	0,462	0,318	0,062	***
impact en gedrag	<---	psychosociale veerkracht	0,141	0,111	0,049	**
Model-fit						
Chi-kwadraat	458.899 (vrijheidsgraden: 110)					
NFI	0,953					
TLI	0,943					
CFI	0,964					
RMSEA	0,048 (0,044-0,053; PCLOSE 0,723)					

In aanvulling op deze test wordt het model opnieuw getoetst waarbij de niet-significante relaties niet worden meegenomen in de berekeningen (figuur 5.5). De gegevens in tabel 5.5 illustreren dat een toename van Psychosociale Veerkracht met 1 leidt tot een toename van Vertrouwen in Overheid en Informatie met 0,41 en een toename van Impact en Gedrag met 0,15. Een toename van Vertrouwen in Overheid en Informatie met 1 leidt tot een toename van Impact en Gedrag met 0,36. De scores op de fit maten blijken in de aanvullende test echter nauwelijks toe te nemen. De TLI blijft beneden de geprefereerde waarde (<0,95). Ook dit model blijkt niet onderbouwd te kunnen worden met de huidige data.

Figuur 5.5 Model i-b zonder niet-significante relaties

Tabel 5.5 Resultaten model i-b zonder niet-significante relaties

			Schatting	Gestand.	S.E.	P
Regressie						
overheid en informatie	<---	psychosociale veerkracht	0,405	0,322	0,047	***
impact en gedrag	<---	overheid en informatie	0,362	0,313	0,046	***
impact en gedrag	<---	psychosociale veerkracht	0,148	0,102	0,054	**
Model-fit						
Chi-kwadraat	461.993 (vrijheidsgraden: 113)					
NFI	0,953					
TLI	0,945					
CFI	0,964					
RMSEA	0,048 (0,043-0,052; PCLOSE 0,797)					

* P<0.05 ** P<0.01 *** P<0.001 S.E.= Standaardfout

Model ii-b: psychologische veerkracht en sociale context in relatie tot Vertrouwen in Overheid en Informatie, en Impact en Gedrag

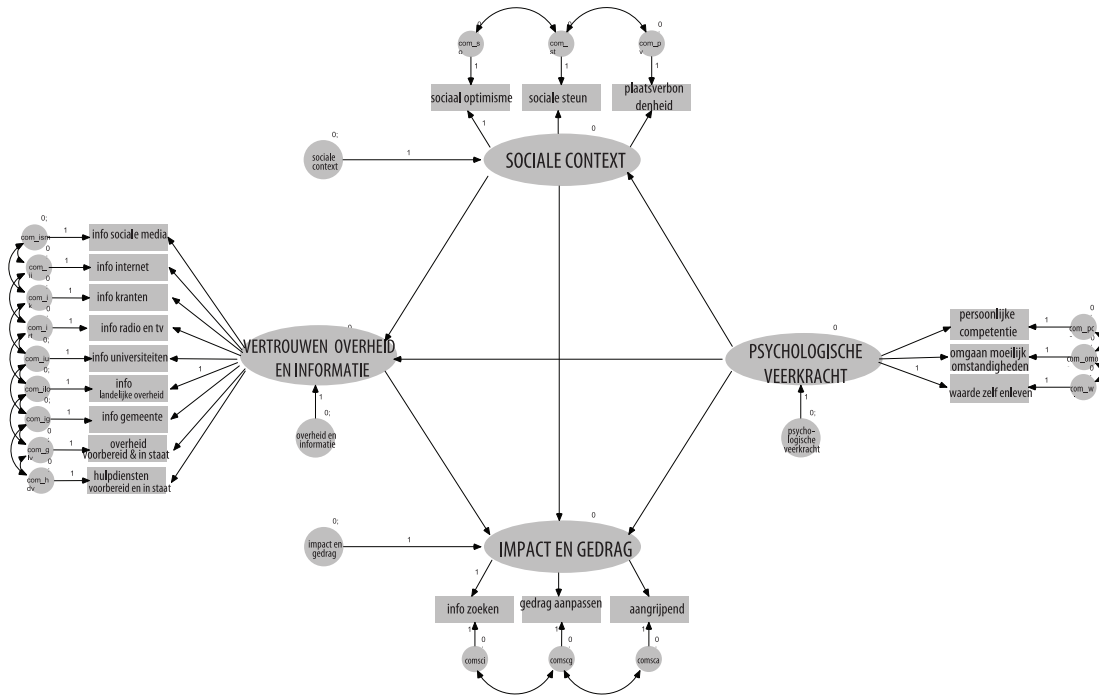
Model ii-b is het laatste te toetsen model. Het is een variant op Model ii-a waarbij de relaties tussen de constructen Psychologische Veerkracht, Sociale Context, Vertrouwen in Overheid en Informatie, en Impact en Gedrag worden getoetst.

Dit model is gebaseerd op de volgende aannames:

- » een toename in Psychologische Veerkracht heeft een positief effect op Sociale Context, Vertrouwen in Overheid, Informatie, Impact en Gedrag;
- » een toename in Sociale Context heeft een positief effect op Vertrouwen in Overheid, Informatie en Impact en Gedrag;
- » een toename in Vertrouwen in Overheid en Informatie heeft een positief effect op Impact en Gedrag.

Figuur 5.6 Hypothetisch model ii-b

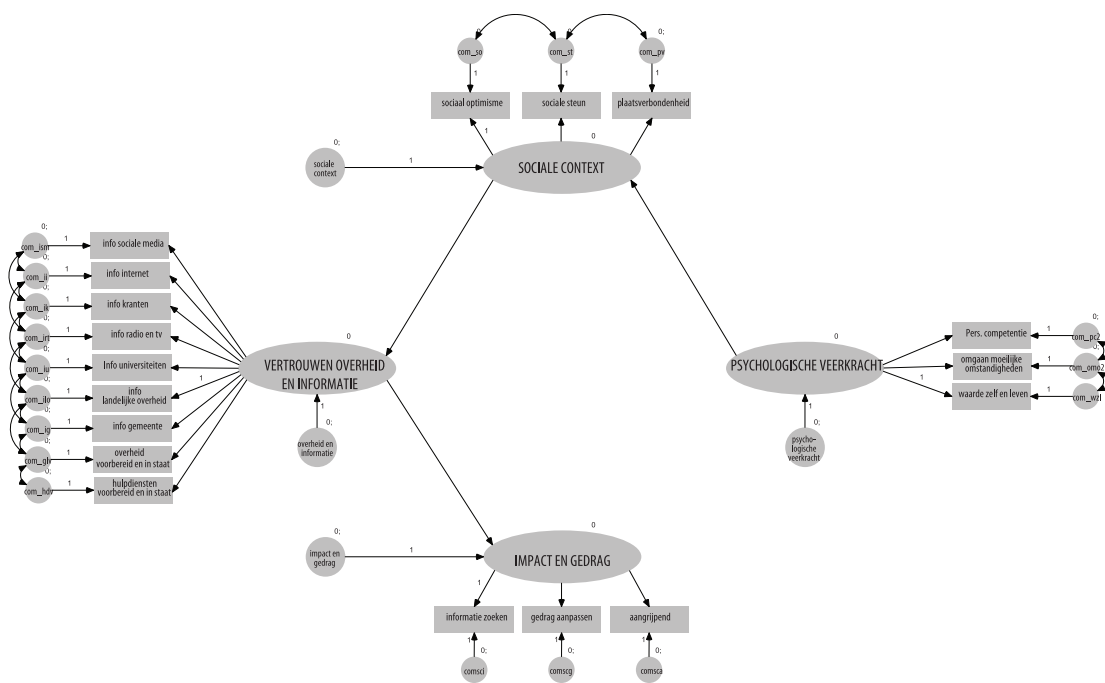
Tabel 5.6 Resultaten hypothetisch model ii-b

			Schatting	Gestand.	S.E.	P
Regressie						
sociale context	<---	psychologische veerkracht	0,493	0,736	0,037	***
overheid en informatie	<---	sociale context	0,997	0,589	0,213	***
overheid en informatie	<---	psychologische veerkracht	-0,205	-0,181	0,114	0,073
impact en gedrag	<---	overheid en informatie	0,334	0,293	0,060	***
impact en gedrag	<---	psychologische veerkracht	-0,089	-0,069	0,105	0,396
impact en gedrag	<---	sociale context	0,376	0,195	0,199	0,059
Model-fit						
Chi-kwadraat	380,657 (vrijheidsgraden: 108)					
NFI	0,961					
TLI	0,955					
CFI	0,972					
RMSEA	0,043 (0,038-0,048; PCLOSE 0,992)					

* P<0.05 ** P<0.01 *** P<0.001 S.E.= Standaardfout

In tabel 5.6 is te zien dat de subconstructen van Sociale Context nu voldoende laden (>0.40). Bovendien voldoet het totale model aan de normen voor model-fit, waardoor de data het bestaan van dit model lijkt te bevestigen. Drie van de geschatte effecten blijken niet significant, hetzelfde geldt voor drie covarianties. Om die reden is een aanvullende analyse uitgevoerd waarbij de rechtstreekse positieve invloed van Psychologische Veerkracht op Vertrouwen in Overheid en Informatie, en Impact en Gedrag buiten beschouwing is gelaten. Hetzelfde geldt voor de positieve invloed van Sociale Context op Impact en Gedrag (zie figuur 5.7).

Figuur 5.7 Model ii-b zonder niet-significante relaties

Uit de analyse komt naar voren dat de hoge model-fit waarden niet veranderen. Een toename in Psychologische Veerkracht met 1 gaat gepaard met een toename in Sociale Context met 0,49. Een toename in Sociale Context gaat gepaard met een toename in Vertrouwen in Overheid en Informatie met 0,66. Een toename met 1 van Vertrouwen in Overheid en Informatie gaat vergezeld van een toename van 0,41 van Impact en Gedrag (zie tabel 5.7).

Deze opeenvolgende keten doet vermoeden dat de rechtstreekse verwachte beïnvloedende verbanden tussen afhankelijk en onafhankelijk, die na de eerste ronde zijn weggehaald, mogelijk via een tussenliggende variabele lopen. Om te controleren of sprake is van mediërende effecten is tweemaal een Sobel Test (Two-Way) uitgevoerd. Daaruit blijkt dat de invloed van Psychologische Veerkracht op Vertrouwen in Overheid en Informatie wordt gemedieerd door Sociale Context (Sobel Test Statistic: 7.70; $P < 0,001$). De invloed van Sociale Context op Impact en Gedrag blijkt eveneens te worden gemedieerd door Vertrouwen in Overheid en Informatie (Sobel Test Statistic: 6.71; $P < 0,001$).

Tabel 5.7 Resultaten model ii-b zonder niet-significante relaties

			Schatting	Gestand.	S.E.	P
Regressie						
sociale context	<---	psychologische veerkracht	0,494	0,695	0,037	***
overheid en informatie	<---	sociale context	0,660	0,414	0,070	***
impact en gedrag	<---	overheid en informatie	0,411	0,356	0,043	***
Model-fit						
Chi-kwadraat	395.871 (vrijheidsgraden: 114)					
NFI	0,959					
TLI	0,956					
CFI	0,971					
RMSEA	0,043 (0,038-0,047; PCLOSE 0,996)					

* P<0.05 ** P<0.01 *** P<0.001 S.E.= Standaardfout

5.4 vergelijking van uitkomsten

In dit hoofdstuk zijn meerdere modellen getoetst. Belangrijke verwachte verbanden zijn direct of indirect (mediërend) aangetoond.

Psychologische veerkracht vs. Psychosociale veerkracht

Model i-a scoort uiteindelijk te laag op belangrijke fit-maten als de TLI en de RMSEA. Plaatsverbondenheid blijft qua factorlading op het metaconstruct Psychosociale Veerkracht achter bij de overige subconstructen. In Model ii-a laadt Plaatsverbondenheid beter op Sociale Context. Dit model heeft goede model-fit scores. De twee subconstructen – die ook als component terug te zien waren na de exploratieve componentenanalyse in het vorige hoofdstuk – blijken sterk geassocieerd.

Relatie met rampspecifieke constructen Vertrouwen in Overheid en Informatie, Impact en Gedrag

Beide modellen laten hoge model-fit waarden zien. Bij Model i-b valt de TLI net onder de grens. De waarden bij Model ii-b laten zien dat de versie met de twee psychosociale constructen een betere fit oplevert. Daarnaast biedt dit tweede model meer inzicht in het samenspel tussen Psychologische Veerkracht, Sociale Context, Vertrouwen in Overheid en Informatie, en Impact en Gedrag. Naast directe effecten spelen indirecte effecten een rol.

5.5 conclusie

Op basis van de analyses kan worden geconcludeerd dat het te verkiezen is psychologische veerkracht en sociale context als afzonderlijke, hetzij geassocieerde concepten te beschouwen in plaats van één concept. Enerzijds omdat dit theoretische model het best past bij het empirische. Anderzijds omdat het inhoudelijk gezien meer inzicht geeft in het onderlinge samenspel en mediërende effecten.

6 samenvatting en conclusies

6.1 inleiding

Doelstelling van het project Veerkracht Monitor is te komen tot een meetinstrument dat herhaaldelijk ingezet kan worden om te achterhalen in welke mate de Nederlandse bevolking in staat is een ramp of schokkende gebeurtenis te boven te komen. Daarvoor is het belangrijk inzage te krijgen in het mechanisme achter psychosociale veerkracht: welke factoren hangen ermee samen en hoe? Voordat antwoord wordt gegeven op deze vragen en het model voor psychosociale veerkracht wordt gepresenteerd in paragraaf 6.4, geeft 6.2 een korte samenvatting van de in dit project doorlopen stappen en de resultaten daarvan en gaat 6.3 in op de beperkingen en bruikbaarheid van de monitor. De implicaties van de resultaten van het onderzoek worden vervolgens in 6.5 behandeld; wat zeggen de resultaten nu en welke (praktische) waarde hebben deze? Ten slotte draagt 6.6 aanbevelingen aan voor verder onderzoek.

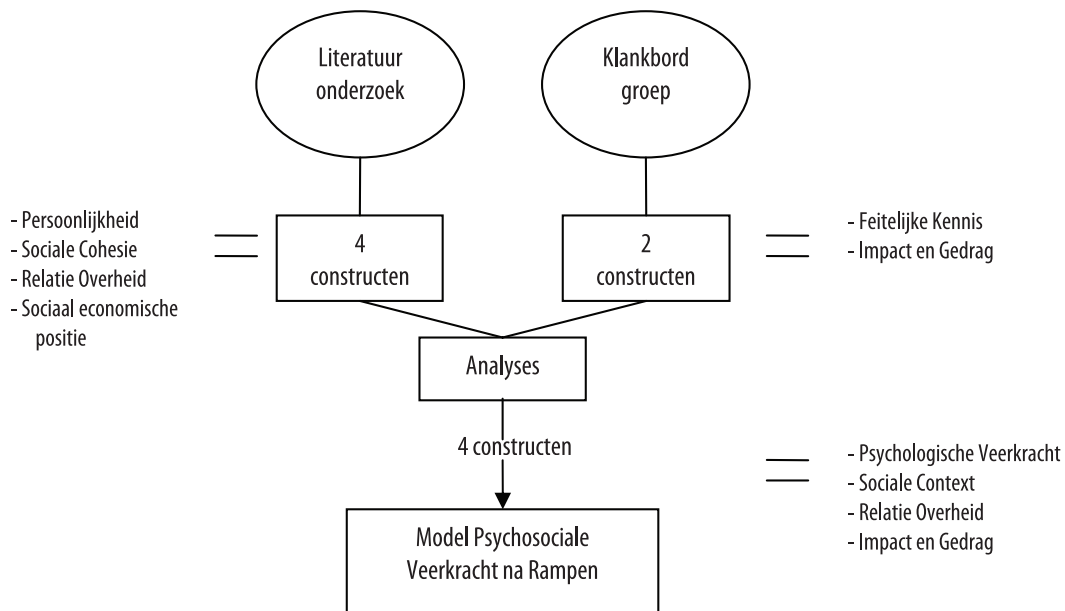
6.2 processtappen in het onderzoek

In deze paragraaf zal een korte samenvatting worden gegeven van het proces dat doorlopen is tijdens het onderzoek. Allereerst is naar aanleiding van het literatuuronderzoek (beschreven in hoofdstuk 2) en in overleg met de klankbordgroep gekomen tot zes te onderzoeken constructen:

- (i) Psychologische Veerkracht;
- (ii) Sociale Context;
- (iii) Relatie met de Overheid;
- (iv) Sociaal economische Positie;
- (v) Impact en Gedrag;
- (vi) Feitelijke Kennis.

Deze constructen zijn in een vragenlijst geoperationaliseerd, die daarna is uitgezet onder een representatieve steekproef van Nederlanders. Met de verkregen data is vervolgens het uiteindelijke model voor psychosociale veerkracht na rampen opgesteld. Op grond van analyses bleven vier van de zes constructen over (zie ook §6.3). Deze inhoudelijke stappen zijn nog eens schematisch weergegeven in afbeelding 6.2.1.

Afbeelding 6.2.1 Inhoudelijke stappen tot model Psychosociale Veerkracht na Rampen

6.3 beperkingen en bruikbaarheid

Beperkingen bij de interpretatie van resultaten

Het huidige onderzoek is een eerste, ambitieuze poging om de psychosociale veerkracht van individuele Nederlanders na een ramp te vangen in een vragenlijst. Een aantal beperkingen moeten in acht genomen worden bij het interpreteren van de resultaten van het huidige onderzoek.

De resultaten zijn gebaseerd op zelfinschattingen van respondenten. Veerkrachtig gedrag openbaart zich pas tijdens en na een incident. Het is maar de vraag of zelfinschattingen voorafgaand aan een incident samenhang vertonen met daadwerkelijk gedrag in een toekomstige situatie: iemand kan onder de veronderstelling zijn een ramp of crisis goed te boven zullen komen en na een daadwerkelijk incident toch (langdurige) psychosociale klachten ontwikkelen. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre (zelf)inschattingen ook voorspellers zijn van veerkrachtig gedrag.

Ook is het belangrijk te beseffen dat het onderzoek is uitgevoerd in een periode waarin er geen tot weinig maatschappelijke onrust was. Het ontbrak respondenten waarschijnlijk aan een referentiekader waarin hun inschattingen (met name met betrekking tot het omgaan met schokkende gebeurtenissen) konden plaatsvinden. Dit kan ertoe leiden dat (te) optimistische uitspraken zijn gedaan door respondenten over de eigen veerkracht. Herhaling van dit onderzoek binnen een meer tumultueuze context of met groepen met een rampervaring kan meer duidelijkheid geven op dit punt.

Hiermee samenhangend is het besef dat de huidige inschattingen gemaakt zijn met de aanname dat bestaande instituties, zoals de overheid of cultureel bepaalde gedragsregels, in geval van een ramp of crisis intact zullen blijven. Deze kunnen deze echter wegvallen, waardoor een geheel andere situatie ontstaat waarin mensen andere vormen van houvast gaan zoeken. De zeggingswaarde van de huidige inschattingen is onder dergelijke omstandigheden beperkt.

Ten slotte moet niet vergeten worden dat het huidige onderzoek gebaseerd is op een enkele steekproef. Hoewel deze representatief is voor de Nederlandse bevolking, is het een momentopname. Mogelijkerwijs komt een vervolgonderzoek op basis van een andere steekproef tot andere inzichten. Dit heeft ook betrekking op de gevonden verbanden tussen de factoren. Om deze te verifiëren is het wenselijk het huidige onderzoek meerdere malen uit te voeren.

Bruikbaarheid van de monitor

Ondanks de hiervoor genoemde beperkingen, heeft de monitor nu al praktische waarde. Het uitzetten in een relatief rampvrije periode geeft een algemene trend weer over hoe Nederlanders denken over veerkracht en de daarbij behorende gevonden factoren. Indien breed uitgezet kunnen zo eventuele zwakke plekken blootgelegd worden die (preventief) meer aandacht behoeven; is er reden om meer aandacht te besteden aan het vergroten van vertrouwen in informatie en capaciteiten; het faciliteren van contact tussen mensen (met name voor mogelijke kwetsbare groepen); om (andere) media te gebruiken voor informatieverspreiding?

Daarnaast heeft het huidige onderzoek inzichtelijk gemaakt welke factoren van belang zijn in het meten van veerkracht, hoe deze factoren meetbaar gemaakt kunnen worden, en hoe deze factoren samenhangen vertonen. Het is een eerste stap om te bepalen hoe het mechanisme achter psychosociale veerkracht werkt. Daarbij is uitgegaan van een conceptueel model waar psychologische aspecten, een steunende sociale context, de relatie tussen de overheid en burger, verwachte impact en gedrag na een ramp, feitelijke kennis van rampen en sociaal economische persoonskenmerken invloed uitoefenen.

Inzicht in deze trends en samenhang helpt bij de beantwoording van een vraag met grote praktische waarde: hoe kan psychosociale veerkracht van Nederlanders beïnvloed worden? De Veerkracht Monitor reikt hiermee de sleutel aan voor het vergroten en stimuleren van veerkracht. Het kan gebruikt worden voor het identificeren van specifieke doelgroepen op basis van achtergrondkenmerken en scores op veerkracht(onderdelen) of het voorspellen van de mate van zelfredzaamheid van individuele of specifieke groepen burgers na crisissituaties. Concreet presenteert de monitor een basis van waaruit verdere stappen ondernomen kunnen worden, zowel onderzoekstechnisch als beleidsmatig.

6.4 conclusies

Meetinstrument Psychosociale Veerkracht

De oorspronkelijke vragenlijst omvatte 84 vragen, verdeeld over zes onderdelen. Op grond van de resultaten van het huidige onderzoek is er reden te twijfelen aan de noodzaak om vragen met betrekking tot Feitelijke Kennis op te nemen. Hierop wordt later in dit hoofdstuk nog verder ingegaan. Als gevolg kan besloten worden deze vragen uit de vragenlijst te halen. Echter, uit de bruikbaarheidstest bleek dat deze vragen respondenten interesseerden (en amuseerden).

Daarnaast kunnen enkele items behorend tot Psychologische Veerkracht en Sociale Context verwijderd worden, omdat de analyses laten zien dat deze niet voldoende toevoegen aan het meten hiervan. Het gaat hierbij om de vragen: “Het is niet erg dat er mensen zijn die mij niet mogen”, “Hoe vaak maakte u in het afgelopen half jaar een praatje met iemand uit uw omgeving?”, “Hoe vaak gaat u naar zulke [feesten of andere activiteiten waarvoor meerdere mensen zijn uitgenodigd] activiteiten?” en “Hoe vaak heeft u in het afgelopen half jaar samengewerkt met mensen uit uw omgeving om iets te organiseren, bijvoorbeeld een feest?”

Indien deze aanpassingen worden doorgevoerd kan de oorspronkelijke vragenlijst worden teruggebracht tot een minimumset van 52 vragen. De noodzaak tot weghalen van items is afhankelijk van het onderzoeksdoel. Praktisch gezien wint een kortere vragenlijst tijd, zowel voor het invullen als voor de analyses. Onderzoekstechnisch is een langere enquête aan te bevelen, zodat vergelijking met andere (internationale) studies mogelijk is. De totale vragenlijst is weergegeven in bijlage 1.

Algemene trends van psychosociale veerkracht onder Nederlanders

Psychologische veerkracht

Nederlanders schatten hun eigen psychologische veerkracht hoog in en denken dat zij na een ramp of crisis in staat zullen zijn deze te boven te komen. 79,1 procent is het (helemaal) eens met de stelling “Ik ben veerkrachtig”.

Daarnaast scoren Nederlanders hoog op de gebruikte RS-nl met een gemiddelde van 3,86 op een schaal van 1 tot 5. Dit komt overeen met resultaten van andere (internationale) onderzoeken met dit zelfde meetinstrument.

Sociale Context

Nederlanders zijn tevreden over hun sociale context. Over het algemeen hebben zij voldoende sociale contacten om op te kunnen terugvallen in moeilijke tijden: ruim 87,6 procent geeft aan bij anderen terecht te kunnen. Tevens zijn Nederlanders tevreden over het eigen functioneren in sociale contacten: ruim 80 procent beschouwt dit als goed.

Met betrekking tot de interactie met de leefomgeving wordt ook hoog gescoord, met name wanneer het gaat om relatief oppervlakkig contact, zoals het letten op elkaars woning bij vakantie of het delen van informatie. In beide gevallen antwoordt ruim 90 procent iemand in de omgeving te hebben die dit doet.

Relatie met de overheid

Ruim de helft van de Nederlanders vindt informatie van de overheid betrouwbaar, duidelijk en volledig. De landelijke overheid scoort hierbij beter dan gemeenten. Het meeste vertrouwen krijgen echter de klassieke informatiebronnen: kranten, radio en tv. Informatie vrijgegeven via sociale media wordt minder vertrouwd: slechts 11 procent van de Nederlanders vindt informatie van sociale media (heel) betrouwbaar. Wel lijkt het er op dat de jongere leeftijdscategorieën tot 36 jaar een positiever beeld hebben van sociale media, met name wat betreft volledigheid en duidelijkheid.

Nederlanders hebben vertrouwen in de capaciteiten van de lokale en nationale overheden om een ramp te voorkomen, dan wel te beheersen. Tussen de 50 en 60 procent denkt dat de overheid redelijk tot volledig is voorbereid en tussen de 45 en 55 procent is van mening dat de overheid (heel) goed in staat is een crisis te beheersen. De operationele diensten zoals ambulance, politie en brandweer krijgen meer vertrouwen. Daarvan denkt over het algemeen driekwart van de respondenten dat deze voorbereid en capabel zijn.

Impact en Gedrag

Nederlanders zullen zij in ruime meerderheid (84 procent) het advies van de overheid op volgen en zoveel mogelijk informatie over de ramp opzoeken (tussen de 40 en 60 procent). Op de vraag hoe aangrijpend een bepaald rampscenario wordt gevonden, antwoordt een derde tot ruim de helft dat zij een ramp (zeer) aangrijpend zouden vinden. In lijn met resultaten uit eerder onderzoek (Norris *et al.*, 2002) worden rampen waarbij opzettelijk menselijk handelen in het spel is aangrijpender gevonden.

Feitelijke kennis

Nederlanders beschikken over een behoorlijk feitelijk kennisniveau van rampen en crises. In vergelijking met resultaten van eerder uitgevoerd Vlaams onderzoek scoren Nederlanders met een gemiddelde score van 2,96 op een schaal van 1 tot 5 relatief hoog (Vlamingen behaalden een score van 1,91). Vooral vragen met betrekking tot binnenlandse gebeurtenissen en buitenlandse gebeurtenissen waaraan relatief vaak wordt gerefereerd (Katrina, 9/11), werden door een hoog percentage respondenten goed beantwoord. Vragen die gingen over omstandigheden werden vaker goed beantwoord dan vragen over cijfermatige informatie als jaartallen of aantallen slachtoffers.

Psychosociale Veerkracht model

Om tot een model voor psychosociale veerkracht te komen, zijn zes factoren in aanmerking genomen. Twee daarvan, Sociaal economische Positie en Feitelijke kennis, zijn niet opgenomen in het uiteindelijke model.

Uit onderzoek blijkt dat sociaal economische kenmerken zoals geslacht, leeftijd en opleiding een rol spelen bij de mate waarin men veerkrachtig zal zijn (Bonanno *et al.*, 2007; Norris & Elrod, 2006). In hoofdstuk vier is in de verschillende paragrafen ingegaan op een mogelijk relatie tussen de score op de diverse onderdelen door respondenten en sociaal economische kenmerken als leeftijd, opleiding, inkomen, geslacht, huishoudsamenstelling en religie. Hoewel directe relaties met de vragen uitbleven, zijn aanvullende stappen nodig om de precieze relatie tussen de diverse constructen en de factoren te ontleden. Confirmatieve analyses indiceren dat zij op de achtergrond het model van psychosociale veerkracht beïnvloeden. Om de modellering van de samenhang niet

nodeloos ingewikkeld te maken, is ervoor gekozen Sociaal economische Positie vooralsnog niet als aparte factor op te nemen.

Feitelijke kennis was opgenomen naar aanleiding van een vergelijkbaar onderzoek van de Universiteit van Gent uit 2005. Daaruit bleek dat hoe meer feitelijke kennis men van rampen heeft, hoe meer veerkracht zij zullen vertonen (Maesele *et al.*, 2008). De huidige data kunnen deze bevinding voor de Nederlandse situatie echter niet bevestigen. De resultaten laten zien dat een construct Feitelijke Kennis alleen met betrekking tot Impact en Gedrag een zeer zwak verband toont. Op grond hiervan kan niet gesteld worden dat het hebben van meer feitelijke kennis over rampen bijdraagt aan psychosociale veerkracht.

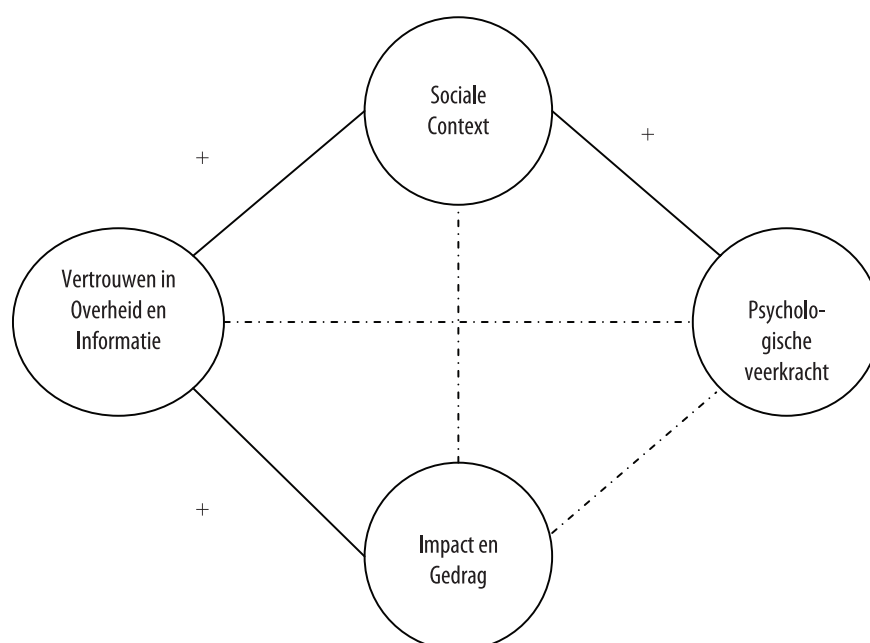
Nu zowel Sociaal economische Positie als Feitelijke Kennis niet opgenomen worden in het model voor Psychosociale Veerkracht, bestaat deze uit vier constructen:

- (i) Psychologische Veerkracht
- (ii) Sociale Context
- (iii) Vertrouwen in Overheid en Informatie
- (iv) Impact & Gedrag

“Knoppen”

Figuur 5.7 uit hoofdstuk vijf liet zien hoe de verschillende constructen invloed op elkaar uitoefenen. Afbeelding 6.3.1 is hier een vereenvoudigde weergave van. Het geeft de constructen weer als knoppen en laat zien welke verbanden (doorgetrokken streep) daartussen door de data bevestigd worden en welke verbanden niet bevestigd zijn (punt-streep).

Afbeelding 6.4.1 “Knoppen” en (niet) bevestigde verbanden

Het meest directe effect op psychologische veerkracht wordt gerealiseerd door de sociale context (bestaand uit sociaal optimisme, sociale steun en plaatsverbondenheid) van mensen te verbeteren. Wanneer de perceptie van mensen over hun sociale contacten en de mate waarin ze daarop kunnen terugvallen positief verandert, neemt hun psychologische veerkracht ook toe.

Het feit dat sociale context zo'n belangrijke rol speelt, komt overeen met wat er in de literatuur gevonden is. Tevreden zijn met het eigen sociale netwerk en het idee daarop te kunnen terugvallen in moeilijke tijden, heeft een positief effect op psychosociale veerkracht na een ingrijpende gebeurtenis (Bonanno *et al.*, 2005; Benight *et al.*, 2006; Maesele *et al.*, 2008; Moscardino *et al.*, 2009). Het beïnvloeden van de manier waarop mensen hun sociale context beoordelen, is voor een externe partij zoals de overheid echter niet gemakkelijk. Wellicht is dit ook niet wenselijk. Het bemiddelen in contacten die mensen met elkaar onderhouden of het individuele functioneren in sociale contacten, lijkt in tegenspraak te zijn met het idee van een terugtrekkende overheid en het "einde aan de betutteling".⁷ Bovendien kan afgevraagd worden hoeveel winst aan veerkracht hier behaald kan worden, aangezien uit de data blijkt dat de meeste mensen al een positief beeld van hun sociale context hebben.

Tevens blijkt uit afbeelding 6.3.1 dat de mate waarin mensen vertrouwen hebben in de overheid en informatie een (indirecte) invloed uitoefent op psychologische veerkracht. Hoewel dit verband loopt via Sociale Context, is dit een factor waarbij externe partijen mogelijkheden hebben om te sturen. Immers, zij hebben zelf de hand in de manier waarop hun informatie wordt gecommuniceerd en hoe zij handelen tijdens een ramp of crisis.

De data laten zien dat Nederlanders op dit moment een positief beeld hebben van de informatie die de overheid in verband met (mogelijke) rampen uitzendt. Het wordt als duidelijk, volledig en betrouwbaar beschouwd. Het is van belang dat de overheid dit vertrouwen vasthoudt, zodat burgers informatie en advies van de overheid tijdens een ramp ter harte zullen nemen en kunnen reageren op een manier die hun veiligheid en welzijn bewerkstelligt (Heldring, 2004; Rogers *et al.*, 2007). Interessant is dat de landelijke overheid beter scoort op zowel duidelijkheid, betrouwbaarheid als volledigheid dan de gemeente. In de literatuur wordt vaak aangenomen dat juist lokale informatiebronnen meer vertrouwd worden, dan bronnen die zich relatief verder weg bevinden (Norris & Stevens, 2007).

Ondanks de relatief hoge scores voor landelijke en gemeentelijke overheid op dit onderdeel, stellen Nederlanders toch meer vertrouwen in andere, traditionele bronnen van informatie zoals radio, kranten en televisie. Dit is een interessant aspect, omdat onderzoek heeft aangetoond dat hoe meer vertrouwen men stelt in informatie van de overheid, hoe minder men geneigd is andere informatiebronnen te raadplegen, hoe minder de kans op het ontwikkelen van psychosociale klachten (Archetti & Taylor, 2004; Maesele *et al.*, 2008).

Hoewel het vertrouwen dat Nederlanders in de capaciteiten van de lokale en nationale overheden hebben om een ramp te voorkomen dan wel te beheersen relatief groot is, wordt vertrouwen vooral gegeven aan operationele diensten als de brandweer, ambulance en politie. Mogelijk komt dit doordat de capaciteiten van deze diensten in het dagelijks leven van mensen wordt gedemonstreerd, terwijl de overheid tijdens calamiteiten voornamelijk achter de schermen werkt en/of een symbolische functie vervult.

⁷ Uitspraak van Minister van Volksgezondheid, Wetenschap en Sport Edith Schippers, geciteerd op 7-12-2010 (http://www.edithschippers.vvd.nl/waar_sta_ik_voor_14959/)

Een laatste mogelijkheid om psychologische veerkracht te beïnvloeden volgens het model in afbeelding 6.3.1 is via het construct Impact en Gedrag (bestaand uit de mate waarin een ramp aangrijpend wordt gevonden, gedrag wordt aangepast en informatie wordt gezocht). Deze invloed wordt echter gemedieërd door zowel Vertrouwen in Overheid en Informatie als Sociale Context. Op dit moment schatten Nederlanders in dat zij hun gedrag na een ramp niet veel zullen aanpassen en zeggen zij bovendien advies van de overheid in deze periode op te volgen. Het komen tot verbeteringen hierin, die uiteindelijk zullen leiden tot verhoogde psychologische veerkracht, lijkt op basis daarvan onwaarschijnlijk.

Ontbrekende verbanden

Wat ook uit afbeelding 6.3.1 naar voren komt is dat een aantal relaties tussen constructen niet ondersteund wordt door de data. Zo ontbreekt er een directe relatie tussen Psychologische Veerkracht en Vertrouwen in Overheid en Informatie. Zoals hierboven al aangegeven, wanneer de overheid psychologische veerkracht wil beïnvloeden, dan kan dit via Sociale Context.

Tevens is er geen directe relatie tussen Impact en Gedrag en Psychologische Veerkracht bevestigd. Het beïnvloeden hoe mensen (denken te) zullen reageren alleen zal, volgens de huidige data, geen directe invloed hebben op psychologische veerkracht.

Ten slotte heeft de data ook geen directe relatie kunnen aantonen tussen Impact en Gedrag en Sociale Context. De perceptie die men heeft van de eigen sociale omgeving lijkt niet te beïnvloeden hoe men denkt te reageren op een ramp of hoe aangrijpend men deze zal vinden.

6.5 implicaties

De vragenlijst verleent op dit moment al inzicht in een aantal belangrijke zaken: hoe denken Nederlanders over hun eigen veerkracht? Hoe denken zij over hun sociale context? Hoe verwachten zij te reageren tijdens/na een ramp? Welke bronnen van informatie vertrouwen zij het meest? Hoeveel vertrouwen plaatsen Nederlanders in de informatie en de capaciteiten van de Nederlandse overheid? Daarmee geeft het een algemene tendens voor psychosociale veerkracht weer, wat beleidsmakers handvatten biedt voor het inrichten van verder beleid:

- (i) Hoewel de lokale en vooral centrale overheden goed scoren, wordt meer vertrouwen gesteld in andere klassieke informatiebronnen (kranten, radio en tv). Sociale media worden als informatiebron veel minder gewaardeerd, ook onder de jongere leeftijdscategorieën. Houdt hier rekening mee bij de keuze voor een communicatiemedium. Het kan van invloed zijn op de effectiviteit van communicatie;
- (ii) Hoewel Nederlanders vertrouwen stellen in de capaciteiten van de overheid om een ramp te voorkomen dan wel te bestrijden, presteren operationele diensten als brandweer, ambulance en politie beter. Dit heeft mogelijk te maken met de zichtbaarheid van de overheid na calamiteiten. Deze spelen zich vaak achter de schermen af of zijn van symbolische betekenis. Om meer vertrouwen te creëren zou aandacht besteed kunnen worden aan het informeren van het publiek over de taken van vooral de lokale, maar ook de centrale overheid en hoe zij zich voorbereiden op een ramp;

- (iii) Het vertrouwen van het publiek in informatie en (crisisbeheersings)capaciteiten lijkt psychologische veerkracht te kunnen beïnvloeden. Effecten worden echter gemedieerd door Sociale Context. Wanneer gestreefd wordt veerkracht te versterken door het vertrouwen te vergroten, dient rekening gehouden te worden met de sociale omgeving;
- (iv) De resultaten geven aan dat effecten van veranderingen in Impact en Gedrag op psychologische veerkracht worden gemedieerd door zowel Vertrouwen in Overheid en Informatie als Sociale Context. Dit impliceert dat beleid gericht op het veranderen van gedrag alleen weinig invloed zal hebben op veerkracht. Nader onderzoek naar deze samenhang en manieren om de daadwerkelijke Impact en Gedrag te beïnvloeden zijn nodig.

6.6 aanbevelingen

Naar aanleiding van het voorgaande, kunnen een aantal aanbevelingen worden geformuleerd om beperkingen van het huidige onderzoek te ondervangen of meer specifieke kennis over psychosociale veerkracht met de monitor naar boven te halen.

Allereerst, is het huidige onderzoek gebaseerd op de eigen inschatting van Nederlanders van hun psychologische veerkracht, hun sociale context, hun relatie met de overheid en het gedrag dat zij zullen vertonen tijdens een ramp. Hoewel op de verschillende onderdelen gemiddeld positief is gescoord, en verwacht kan worden dat Nederlanders veerkrachtig zullen zijn, is aanvullend onderzoek noodzakelijk om aan te tonen in hoeverre de vragenlijst van voorspellende waarde is. In hoeverre zijn inschattingen van veerkracht ook voorspellers van werkelijk gedrag na een ramp en van zelfredzaamheid?

Dit kan verder onderzocht worden door aan de hand van de constructen dieper in te gaan op de specifieke factoren die samenhangen met psychosociale veerkracht. Voor Vertrouwen in Overheid en Informatie kan onderzocht worden welk type informatie na een ramp vooral door de overheid gecommuniceerd moet worden en welke manier van informatievoorziening daarbij optimaal is. Daarbij kan gedacht worden aan verschillende soorten communicatiemiddelen, maar ook aan de koppeling met het construct Sociale Context. Het model 5.7 en afbeelding 6.3.1 tonen aan dat de invloed van Vertrouwen in Overheid en Informatie op psychologische veerkracht gemedieerd wordt door de sociale omgeving. Uitgezocht kan worden of het verstrekken van informatie via sociale netwerken inderdaad leidt tot verbeterde psychologische veerkracht of een hogere waardering voor overheidscommunicatie.

Tevens kan gedacht worden aan het toepassen van de vragenlijst op een bevolkings- of beroepsgroep die in een bepaalde tijdspanne een schokkende gebeurtenis heeft meegemaakt. Mensen kunnen worden gevraagd naar hun feitelijke gedragingen in de daaropvolgende periode. Met de resultaten kan worden vastgesteld of er op onderdelen significante verschillen bestaan met de algemene populatie die in het huidige onderzoek centraal stond. Bovendien kan dit een indicatie zijn of inschattingen van gedrag tijdens een ramp en zelfinschattingen van psychologische veerkracht daadwerkelijk voorspellers van zelfredzaamheid zijn.

Ten slotte, is er voor het eerst een instrument ontwikkeld waarmee psychosociale veerkracht kan worden gemeten. Dit biedt de mogelijkheid om de resultaten uit de vragenlijst te koppelen aan an-

dere onderzoeksvelden binnen de fysieke veiligheid en crisisbeheersing, zoals de scenario's van de Nationale Risicobeoordeling, (sociaal-)geografische locatie, economische en/of politieke ontwikkelingen. Een gebiedsfocus is daarbij interessant om regionale profielen op te kunnen stellen. Idealiter zouden dit longitudinale metingen zijn, om vast te stellen wat de invloed is van maatschappelijke processen en specifieke gebeurtenissen. Aan de hand daarvan kan een totaal beeld worden verkregen van de korte- en lange termijn sociale kwetsbaarheid van de Nederlandse samenleving.

literatuurlijst

- 1 Adger, W.N.; Hughes, T.P.; Folke, C.; Carpenter, S.R., Rockström, J. (2005). *Social-ecological resilience to coastal disasters*. Science, Vol. 309, pp.1036-1039.
- 2 Ahern, N.R.; Kiehl, E.M.; Sole, M-L. & Byers, J. (2006). *A review of instruments measuring resilience*. Issues in Comprehensive Pediatric Nursing, No.9, pp 103-125.
- 3 Ahmed, R.; Seedat, M.; Van Niekerk, A.& Bulbulia, S. (2004). *Discerning Community Resilience in Disadvantaged Communities in the context of violence and injury prevention*. South African Journal of Psychology, Vol. 34, Number 3, pp.386-408.
- 4 Anderson, J.C. & Gerbing, D.W. (1988). *Structural Equation Modelling in Practice: a Review and Recommended Two-step Approach*. Psychological Bulletin, Vol. 103, No. 3, pp. 411-423.
- 5 Appelo, M.T. (2005). *Positieve Uitkomsten Lijst (PUL)*. Cure & Care Publishers, Nijmegen: 2005.
- 6 Archetti, C. & Taylor, P.M.T. (2004) *Managing Terrorism After 9/11: the War On Terror, The Media, and the Imagined Threat* [online], [cited at 27-04-2009], available on the World Wide Web at <<http://www.terrorismresearch.net/finalreports/Taylor/Final%20Report.pdf>>
- 7 Aroian, K.J.; schappler-Morris, N.; Neary, S.; Spitzer, A. & Tran, T.V. (1997). *Psychometric evaluation of the Russian Language version of the Resilience Scale*. Journal of Nursing Measurement, Vol. 5, No. 2, pp. 151-64.
- 8 Benight, C.C.; MacFarlane, A.C. & Norris, F.H. (2006). *Formulating Questions about Postdisaster Mental Health*. Hoofdstuk 4 in: *Methods for Disaster Mental Health Research*, F.H. Norris; S. Galea; M.J. Friedman, P.J. Watson (eds). The Guildford Press: New York, London.
- 9 Bentler, P.M. & Bonett, D.G. (1980). *Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures*. Psychological Bulletin, Vol. 88, pp. 588-606.
- 10 Bielby, W.T. & Hauser, R.M. (1977). *Structural Equation Models*. Annual Review of Sociology, Vol. 3, pp. 137-161.
- 11 Bland, J.M. & Altman, D.G. (1997). *Statistical Notes: Cronbach alpha*. BMJ, Vol. 314, pp.572.
- 12 Block, J. & Kremen, A.M. (1996). *IQ and Ego-resiliency: Conceptual and Empirical Connections and Separateness*. Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 70, No. 2, pp.349-361.
- 13 Bonanno, G. A. (2004). *Loss, Trauma and Human Resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?* American Psychologist, vol. 59, pp 20-28.
- 14 Bonanno, G.A.; Rennie, C. & Dekel, S. (2005). *Self-Enhancement Among High-Exposure Survivors of the September 11th Terrorist Attack: Resilience or Social Maladjustment?* Journal of Personality and Social Psychology, Vol.88, No. 6, pp. 984-998.
- 15 Bonanno, G.A.; Galea, S.; Bucchiarelli, A. & Vlahov, D. (2006). *Psychosocial Resilience After Disaster: New York City in the Aftermath of the September 11th Terrorist Attack?* Psychological Science, Vol. 17, No. 3, pp. 181-186.
- 16 Bonanno, G.A.; Galea, S.; Bucchiarelli, A. & Vlahov, D. (2007). *What predicts psychosocial resilience after disaster? The role of demographics, resources and life stress*. Journal of Consulting and Clinical Psychology, Vol.75, No. 5, pp.671-682.
- 17 Bonanno, G.A. & Mancini, A.D. (2008). *The human capacity to thrive in the face of potential trauma*. Pediatrics, Vol. 121, pp.369-375.
- 18 Browne, M.W. & Cudeck, R. (1993). *Alternative ways of assessing model fit*. In: *Testing structural equation models*, Bollen, K.A. & Long, J.S (eds). Newbury Park, CA: Sage.
- 19 Buckner, J.C. (1988). *The Development of an Instrument to Measure Neighborhood Cohesion*. American Journal of Community Psychology, Vol. 16, No. 6, pp. 771-791.
- 20 Butler, L.D.; Koopman, C.; Azarow, J.; Blasey, C.M; Magdalene, J.C; DiMiceli, S; Seagraves, D.A.; Hastings, T.A.; Chen, X.H.; Garlan, R.W.; Kraemer, H.C.& Spiegel, D. (2007). *Psychosocial Predictors of Resilience After the September 11, 2001 Terrorist Attacks*. Journal of Nervous and Mental Disease, Vol. 197, No. 4, pp. 266-273.

- 21 Byrne, B.M. (2001). *Structural Equation Modelling with AMOS*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum
- 22 Caplan, G. (1990). *Loss, stress, and mental health*. *Community Mental Health Journal*, Vol. 26, pp. 7-48.
- 23 Centraal Bureau voor de Statistiek (2006). *Verhuiscwensen uit het Woononderzoek Nederland 2006* [online], [geciteerd op 02-10-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <<http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/B29463C4-8347-467B-9E38-F379F2591E27/0/2007k3b15p20art.pdf>>
- 24 Centraal Bureau voor de Statistiek (2010). *Religie, naar regio, 2000-2002 of 2003*. [online], [geciteerd op 26-10-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=70794NED&D1=a&D2=0&D3=0&HDR=T&STB=G1,G2&VW=T>>
- 25 Centraal Bureau voor de Statistiek (2010). *Inkomensklassen, personen in particuliere huishoudens, naar kenmerken*. [online], [geciteerd op 26-10-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71510NED&D1=0&D2=1&D3=07&D4=a&D5=a&D6=0&D7=l&HDR=T,G6,G1,G5,G4,G3&STB=G2&VW=T>>
- 26 Centraal Bureau voor de Statistiek (2010). *Toegang tot internet* [statline]. [online], [geciteerd op 27-10-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71098NED&D1=33-34&D2=0&D3=l&VW=T>>
- 27 Clauss-Ehlers, C.S. (2008). *Sociocultural factors, resilience and coping: support for a culturally sensitive measure of resilience*. *Journal of Applied Developmental Psychology*, Vol. 29, pp.197-212.
- 28 Coffmann, D.L. & BeLue, R. (2009). *Disparities in Sense of Community: True race differences or differential item functioning?* *Journal of Community Psychology*, Vol. 37, No.5, pp. 547-558.
- 29 Colten, C.E.; Kates, R.W. & Laska, S.B. (2008). *Community resilience: lessons from New Orleans and Hurricane Katrina* [online]. [geciteerd op 25-04-2009]. Beschikbaar op het World Wide Web op <http://www.resilientus.org/library/FINAL_COLTEN_9-25-08_1223482263.pdf>
30. Connor, K.M. & Davidson, J.R.T. (2003). *The Development of a New Resilience Scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC)*. *Depression and Anxiety*, Vol. 18, pp. 76-82.
- 31 Connor, K.M.; Davidson, J.R.T. & Lee, L.C. (2003). *Spirituality, Resilience, and Anger in Survivors of Violent Trauma: A Community Survey*. *Journal of Traumatic Stress*, Vol. 16, No.5, pp. 487-494.
- 32 Costello, A.B. & Osborne, J.B. (2005). *Best Practices in Exploratory Factor Analysis: Four Recommendations for Getting the Most Out from Your Analysis*. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, Vol. 10, No. 7, pp. 1-9.
- 33 Cureton, E.E. & Mulaik, S.A. (1975). *The weighted varimax rotation and the promax rotation*. *Psychometrika*, Vol. 40, No. 2, pp 183-195.
- 34 Daultrey, S. (1976). *Principal Component Analysis. Concepts and Techniques in Modern Geography*. Geo Abstract Ltd., University of East Anglia: Norwich.
- 35 Dekker, G. (2007). *Het christelijk godsdienstig en kerkelijk leven*. Hoofdstuk 1 in: God in Nederland, Bernts, T.; Dekker, G. & Hart, J. de (eds.). Uitgeverij Ten Have: Kampen.
36. Dückers, M.L.A.; Hoijtink, L.M.; Beerepoot, A.J.M. & Rooze, M.W. (2010). *Signalering nafase: waar de nafase van een ramp of crisis de grenzen van gemeente of regio overschrijdt*. Impact; Amsterdam.
- 37 Earvolino-Ramirez, M. (2007). *Resilience: A Concept Analysis*. *Nursing Forum*, Vol. 42, No. 2, pp. 73 – 82.
- 38 Fischer, P. & Ai, A.L. (2008). *International terrorism and mental health: recent research and future directions*. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 23, No. 3, pp.339-361.
- 39 Folke, C. (2006). *Resilience: the emergence of a perspective for social-ecological systems analyses*. *Global Environmental Change*, Vol. 16., pp. 253-267.
- 40 Friborg, O.; Hjemdal, O.; Rosenvinge, J.H. & Martinussen, M. (2003). *A new rating scale for adult resilience: what are the central protective sources behind healthy adjustment?* *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, Vol. 12, No. 2, pp. 65-76.

- 41 Frieling, M.A. (2008). *Een goede buur: 'Joint production' als motor voor actief burgerschap in de buurt*. Proefschrift: Rijksuniversiteit Groningen.
- 42 Fukuyama, F. (2001). *Social capital, Civil Society and Development*. Third World Quarterly, Vol. 22, No. 1, pp. 7-20.
- 43 Gemeente Apeldoorn (2010). *Veerkracht & Verbinden: bestuursakkoord 2010 – 2014* [online], [geciteerd op 3-12-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <http://www.apeldoorn.nl/data/TER/docs/actueel/nieuws/pdf/2010/04%20april/20100423_bestuursakkoord.pdf>
- 44 Girtler, N.; Casari, E.F., Brugnolo, A., Cutolo, M., Dessi, B; Guasco, S.; Olmi, C. & De Carli, F. (2010). *Italian validation of the Wagnild and Young Resilience Scale: a perspective to rheumatic diseases*. Clinical and experimental rheumatology (E-publication ahead of print).
- 45 Granello, D.H. & Wheaton, J.E. (2004). *Online Data Collection: Strategies for Research*. Journal of Counseling and Development, Vol. 82, No. 4, pp. 387-393.
- 46 Greeff, A.P. & Loubser, K. (2008). *Spirituality as a Resiliency Quality in Xhosa-speaking Families in South-Africa*. Journal of Religious Health, Vol. 87, pp. 288-301.
- 47 HaitiNU (2010). *Over Haiti* [online],[geciteerd op 13-12-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <<http://haitinu.nl/pages/over-haiti/>>
- 48 Heldring, M. (2004). *Talking to the public about terrorism: promoting health and resilience*. Families, Systems and Health, Vol. 22, pp. 67-71.
- 49 Heilemann, M.V.; Lee, K. & Kury, F.S. (2003). *Psychometric Properties of the Spanish Version of the Resilience Scale*. Journal of Nursing Measurement, Vol. 11, No. 1, pp. 61-72.
- 50 Iacobucci, D. & Duhachek, A. (2003). *Advancing Alpha: Measuring Reliability with Confidence*. Society for Consumer Psychology.
- 51 Impact (2010). *Signalering Nafase: waar de nafase van een ramp of crisis de grenzen van gemeente of regio overschrijdt*. Impact: Amsterdam.
- 52 Kimweli, D.M.S. & Stilwell, W.E. (2002). *Community subjective well-being, personality traits and quality of life therapy*. Social Indicators Research, Vol. 60, pp. 193-225.
- 53 Lemyre, L.; Clément, M.; Corneil, W.; Craig, L. ; Boutette, P. ; Tyshenko, M. ; Karyakina, N. ; Clarke, R. & Krewski, D. (2005). *A Psychosocial Risk Assessment and Management Framework to Enhance Response to CBRN Terrorism Threats and Attacks*. Biosecurity and Bioterrorism: Biodefense Strategy, Practice, and Science, Vol. 3, No. 4, pp. 316-330.
- 54 Lundman, B.; Stranberg, G.; Eisemann, M.; Gustafson, Y. & Bruline, C. (2007). *Psychometric properties of the Swedish Version of the Resilience Scale*. Scandinavian Journal of Caring Sciences, No. 21, pp. 229-237.
- 55 Luthar, S.S.; Cicchetti, D. & Becker, B. (2000). *The Construct of Resilience: a critical evaluation and guidelines for future work*. Child Development, Vol. 71, number 3, pp.543-562.
- 56 Maesele, P.A.; Verleye, G.; Stevens, I. & Speckhard, A. (2008). *Psychosocial resilience in the face of a mediated terrorist threat*. Media, War & Conflict, Vol. 1, Number 1, pp. 51-70.
- 57 MacFarlane, A.C. & Norris, F.H. (2006). *Definitions and Concepts in Disaster Research*. Chapter 1 in: Methods for Disaster Mental Health Research, Norris, F.H.; Galea, S.; Friedman, M.J. & Watson, P. (eds). Guilford Press: New York, Londen.
- 58 MarketResponse (2010). *De Onderzoek Groep*. [online], [geciteerd op 26-10-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <<http://www.marketresponse.nl/over-marketresponse/de-onderzoek-groep/>>
- 59 Masten, A.S. (2007). *Resilience in developing systems: progress and promise as the fourth wave rises*. Development and Psychopathology, Vol. 19, pp. 921-930.
- 60 Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Orde en Milieubeheering (2004). *Leefbaarheid van Wijken*. Online beschikbaar via www.vrom.nl
- 61 MOA – Center for Marketing Intelligence and Research (2010). *Gouden Standaard*. [online], [geciteerd op 26-10-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <<http://www.moaweb.nl/>>

- producten-en-diensten/gouden-standaard>
- 62 Moscardino, U.; Scrimin, S.; Capello, F. & Altoè, G. (2009). *Social support, sense of community, collectivistic values and depressive symptoms in adolescent survivors of the 2004 Beslan terrorist attack*. *Social Science and Medicine*, Vol. 70, pp. 27-34.
- 63 Nationaal Crisis Centrum (2010). *Samenwerken aan 'veerkracht van groepen' na crises – workshop community resilience*. [online], [geciteerd op 03-12-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <<http://www.nationaalcrisiscentrum.nl/document/samenwerken-aan-%E2%80%98veerkracht-van-groepen%E2%80%99-na-crisis-workshop-community-resilience>>
- 64 NOPVO (2010). *Uitkomsten van het NOPVO*. [online],[geciteerd op 02-11-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <http://www.nopvo.nl/page0/files/Resultaten_NOPVO_Nederlands.pdf>
- 65 Norris, F.H.; Friedman, M.J.; Watson, P.J.; Byrne, C.M.; Diaz, E. & Kaniasty, K. (2002). *60,000 Disaster Victims Speak: Part I. An Empirical Review of the Empirical Literature, 1981-2001*. *Psychiatry* Vol 65, Number 3, pp. 207-239.
- 66 Norris, F.H. & Elrod, C.L. (2006). *Psychological consequences of disaster: a review of past literature*. Chapter 2 In: Norris, F.H.; Galea, S.; Friedman, M.J.; Watson, P.J. (eds). *Methods for Disaster Mental Health Research*. New York: The Guilford Press.
- 67 Norris, F.H. & Stevens, S.P. (2007). *Community Resilience and the Principles of Mass Trauma Intervention*. *Psychiatry*, Vol. 70, Number 4, pp. 320-328.
- 68 Norris, F.H.; Stevens, S.P.; Pfefferbaum, B.; Wyche, K.F. & Pfefferbaum, R.L. (2008). *Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness*. *American Journal for Psychology*, Vol. 41, pp. 127-150.
- 69 Paton, D.; Millar, M. & Johnston, D. (2001). *Community Resilience to Volcanic Hazard Consequences*. *Natural Hazards*, Vol. 24, pp.157-169.
- 70 Persoonlijke communicatie Prof.dr. G. Verleye.
- 71 Portzky, M. (2008). *RS-nl: Resilience Scale – nederlandse versie handleiding*. Hartcourt Test Publishers, Amsterdam.
- 72 Rijksoverheid (2010). *Wie doet wat bij een crisis of ramp?* [online], [geciteerd op 8-10-2010], beschikbaar op het World Wide Web op <<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/vragen-en-antwoorden/wie-doet-wat-bij-een-crisis-of-ramp.html#anker-het-leger>>
- 73 Rogers, M.B.; Amlôt, R.; Rubin, G.J.; Wessely, S. & Krieger, K. (2007). *Mediating the social and psychological impacts of terrorist attacks: The role of risk perception and risk communication*. *International Review of Psychiatry*, Vol 19, No. 3, pp. 279-288.
- 74 Santos, J.R.A. (1999). *Cronbach's Alpha: A Tool for Assessing the Reliability of Scales*. *Journal of Extension*, Vol. 37, No. 2.
- 75 Sax, L.J.; Gilmartin, S.K. & Bryant, A.N. (2003). *Assessing Response Rates and Nonresponse Bias in Web and Paper Surveys*. *Research in Higher Education*, Vol. 44, No. 4, pp.409-432.
- 76 Stanton, J.M. (1998). *An Empirical Assessment of Data Collection Using the Internet*. *Personnel Psychology*, Vol. 51, pp. 709–725.
- 77 Seplaki, C.L.; Goldman, N.; Weinstein, M. & Lin, Y.H. (2006). *Before and after the 1999 Chi-Chi earthquake: Traumatic events and depressive symptoms in an older population*. *Social Science Medicine*, Vol. 62, pp. 3121-3132.
- 78 Tinsley, H.E.A. & Tinsley, D.J. (1987). *Uses of Factor Analysis in Counseling Psychology Research*. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 34, No. 4, pp. 414-424.
- 79 Tobin, G.A. (1999). *Sustainability and Community Resilience: the holy grail of hazards planning?* *Environmental Hazards*, Vol. 1, pp. 13-25.
- 80 Triebelmaier, H. & Filzmoser, P. (2010). *Exploratory factor analysis revisited: How robust methods support the detection of hidden multivariate data structures in IS research*. *Information & Management*, No. 47, pp. 197-207.

- 81 Tusaie, K. & Dyer, J. (2004). *Resilience: a historical review of the construct*. *Holistic Nursing Practices*, No. 18, pp. 3-8.
- 82 Ursano, R.J.; Fullerton, C.S. & Terhakopian, A. (2008). *Disasters and Health: Distress, Disorders and Disasters Behaviors in Communities, Neighborhoods and Nations*. *Social Research*, Vol. 75, No. 3, pp. 1015-1028.
- 83 Wagnild, G. & Young, H.M. (1993). *Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale*. *Journal of Nursing Measurement*, Vol. 1, No. 2, pp. 165-177.
- 84 Wagnild, G. (2003). *Resilience and Successful Ageing: Comparison among low and high income older adults*. *Journal of Gerontological Nurses*, Vol. 29, No. 12, pp.42-49.
- 85 Walsh, F. (2007). *Traumatic Loss and Major Disasters: Strengthening Family and Community Resilience*. *Family Process*, Vol. 46, No. 2, pp. 207-227.
- 86 Wagnild, G. (2009). *A Review of the Resilience Scale*. *Journal of Nursing Measurement*, Vol. 17, No. 2, pp. 105-113.
- 87 Wright, K.B. (2005). *Researching Internet-Based Populations: Advantages and Disadvantages of Online Survey Research, Online Questionnaire Authoring Software Packages, and Web Survey Services*. *Journal of Computer-Mediated Communication*, Vol. 10, No. 3.
- 88 Zuidgeest, M.; Hendriks, M.; Spreeuwenberg, P. & Rademakers, J. (2008). *Methoden van Data-verzameling bij CQI Onderzoek: Gebruikswaarde van de CQI-index Deelrapport 1*. [online], [geciteerd op 27-10-2010]. Beschikbaar op het World Wide Web op <http://www.nivel.nl/pdf/Rapport_gebruikswaarde_CQ-index_%20deell.pdf>

bijlagen

---

bijlage 1. vragenlijst & uitvoeringsprotocol veerkracht monitor

Persoonlijkheidskenmerken

1. Ik ben veerkrachtig

Uitleg:

Met veerkracht wordt het volgende bedoeld. In staat zijn om na een ramp weer normale, **dagelijkse werkzaamheden** uit te voeren (bijvoorbeeld werken, huishoudelijke taken, voor de kinderen zorgen, etc), te kunnen **ontspannen** (bijvoorbeeld door het lezen van een boek, te sporten, tv te kijken, uitvoeren van een hobby, etc.) en **contact met dierbaren te onderhouden** (bijvoorbeeld door samen dingen te doen, te praten, interesse te tonen in de ander, etc.).

2. Als ik plannen maak, voer ik die uit
3. Ik red het op de een of andere manier wel
4. Ik kan meer op mezelf rekenen, dan dat anderen op zichzelf kunnen rekenen
5. Geïnteresseerd blijven in dingen is belangrijk voor mij
6. Ik kan op mezelf zijn als dat nodig is
7. Ik ben trots op de dingen die ik heb bereikt in mijn leven
8. Ik kan omgaan met onverwachte problemen
9. Ik ben tevreden met mezelf
10. Ik heb het gevoel dat ik veel dingen tegelijkertijd aankan
11. Ik ben vastberaden
12. Ik twijfel aan de zin van het leven
13. Ik pak de problemen aan zoals ze zich voordoen
14. Ik sla me door moeilijke tijden heen, omdat ik al eerder moeilijke moment heb meegemaakt
15. Ik heb zelfdiscipline
16. Ik blijf geïnteresseerd in dingen
17. Ik vind zelfs in moeilijke tijden wel iets om over te lachen
18. Mijn geloof in mezelf helpt me door moeilijke momenten
19. In een noodgeval ben ik iemand waar mensen op kunnen rekenen
20. Ik bekijk een situatie op verschillende manieren
21. Ik kan mezelf dwingen dingen te doen, zelfs als ik daar geen zin in heb
22. Mijn leven heeft zin
23. Ik blijf niet stilstaan bij dingen waar ik niks aan kan doen
24. In een moeilijke situatie vind ik altijd een uitweg
25. Ik heb genoeg energie om te doen wat ik moet doen
26. Het is niet erg dat er mensen zijn die mij niet mogen*¹¹

Sociale cohesie

27. Ik kan bij anderen terecht
28. Ik functioneer goed in sociale contacten
29. Ik ben tevreden over het aantal sociale contacten dat ik heb
30. Hoe vaak maakte u in het afgelopen half jaar een praatje met iemand uit uw omgeving?*
31. Als u wat langer weg bent van huis, is er dan iemand uit uw omgeving die een oogje in het zeil houdt, bijvoorbeeld door op te letten dat er niet ingebroken wordt, door voor uw huisdieren te zorgen of door de planten water te geven?
32. Als er iets belangrijks gebeurt in uw buurt, op het werk of in uw familie- of vriendenkring,

¹¹ Vragen gemarkeerd met een asterisk voegden niet voldoende toe aan het meten van het construct en kunnen in een minimumset worden verwijderd

- is er dan iemand uit uw buurt die u hiervan op de hoogte brengt?
33. Voelt u zich betrokken bij de mensen in uw omgeving?
  34. Als er een droevig moment of een droevige gebeurtenis is in uw leven, is er dan iemand uit uw omgeving die voor u een steun en toeverlaat is?
  35. Zijn er in uw omgeving wel eens feesten of andere activiteiten waarvoor meerdere mensen zijn uitgenodigd?
  36. Hoe vaak gaat u naar deze feesten of activiteiten?*
  37. Hoe vaak heeft u in het afgelopen jaar samengewerkt met anderen uit uw omgeving om iets te organiseren, bijvoorbeeld een feest?*

Uitleg:

Met omgeving bedoelen we hier familie, vrienden, kennissen, collega's en burens.

38. Ik voel me verbonden met de plek waar ik nu woon
39. Ik wil zeker nog een paar jaar in deze buurt blijven wonen

Relatie Publiek-Overheid

40. In hoeverre zou u advies van de overheid tijdens rampen opvolgen?
41. Hoeveel vertrouwen heeft u in de volledigheid van de informatie over rampen van de volgende organisaties?
42. Hoe betrouwbaar vindt u de informatie over rampen van de volgende organisaties?

Organisaties:

Radio en tv;
Kranten;
Internet;
Gemeentelijke overheid;
Landelijke overheid;
Universiteiten

43. Hoe duidelijk vindt u de informatie over rampen van de volgende organisaties?
44. In welke mate acht u de volgende overheden en diensten voorbereid op een ramp?
45. In welke mate acht u de volgende overheden en diensten in staat om de gevolgen van een ramp op te vangen?

Overheden en diensten:

Gemeente;
Landelijke overheid;
Brandweer;
Politie;
Ambulance;
Leger

46. In hoeverre bent u tevreden over de snelheid waarmee de overheid informatie geeft?

Impact en gedrag

Griep

Scenario:

Er is een ernstige, besmettelijke griep uitgebroken in Europa. Vele landen, waaronder Duitsland, België, Frankrijk en Oostenrijk, maken bekend dat een groeiend aantal mensen met de griep besmet is. In die landen is inmiddels ook een aantal mensen aan de griep overleden, voornamelijk volwassenen boven de 65 jaar. De griep is ook in Nederland geconstateerd en heeft in 3 maanden tijd gezorgd voor ruim 350 besmettingen. Hier is nog niemand aan de griep gestorven.

Er is nog geen vaccin beschikbaar. De overheid adviseert mensen goed hun handen te wassen en lichamelijk contact met besmette mensen zoveel mogelijk te vermijden om verspreiding van de griep tegen te gaan.

De respondent en de mensen in zijn/haar omgeving hebben nog geen griep opgelopen.

47. Ik vermijd alle contact met mensen die mogelijk de griep hebben
48. Ik tref de nodige voorzorgsmaatregelen om niet ziek te worden
49. Ik verzamel zoveel mogelijk informatie in verband met deze griep
50. Hoe aangrijpend denkt u dat deze griep voor u zal zijn?

Bomaanslag

Scenario:

Op een drukke zaterdagmiddag is in een winkelcentrum in Rotterdam een bomaanslag gepleegd. Wonderbaarlijk genoeg zijn er geen dodelijke slachtoffers gevallen, maar ruim 220 mensen zijn gewond geraakt, van wie velen zeer ernstig. 38 mensen liggen in kritieke toestand in het ziekenhuis. Kort na de aanslag wordt deze opgeëist door de rechts-extremistische groepering "Nederlanders voor Nederland". Zij waarschuwen dat nog meer aanslagen zullen volgen indien de overheid geen harde maatregelen neemt tegen wat zij noemen, "de overstroming van Nederland door allochtonen". De overheid maakt bekend dat zij niet zal toegeven aan druk van terroristen en belooft de daders te vinden en achter tralies te zetten. Zij vraagt de Nederlandse bevolking door te gaan met hun normale dagelijkse leven en extra alert te zijn op verdachte omstandigheden.

De respondent en de mensen in zijn haar/haar omgeving zijn niet direct door de bomaanslag getroffen.

51. Ik vermijd openbare gelegenheden waar veel mensen aanwezig zijn
52. Op straat en in openbare gelegenheden let ik extra op verdachte mensen en verdachte tassen
53. Ik verzamel zoveel mogelijk informatie in verband met deze bomaanslag
54. Hoe aangrijpend denkt u dat deze bomaanslag voor u zal zijn?

Instorting deel van de Nieuwe IJsselbrug

Scenario:

Op de autosnelweg A28 is op een doordeweeksedag voor de middagspits een deel van de Nieuwe IJsselbrug richting Meppel ingestort. De ravage is enorm. Ten tijde van het ongeluk, reden ongeveer 50 auto's over deze helft van de brug. Een aantal hiervan is te water geraakt. Al snel wordt duidelijk dat er vele slachtoffers zijn. Acht mensen zijn overleden, 62 mensen zijn gewond geraakt, van wie velen ernstig. Twaalf mensen liggen in kritieke toestand in het ziekenhuis. Hoewel veel onduidelijk is over de oorzaak van de instorting, wordt er al snel gewezen op betonrot. In de twee weken na het ongeluk blijkt uit een eerste inventarisatie van de Onderzoeksraad voor Veiligheid dat het inderdaad betonrot betreft. Het lijkt erop dat nalatig onderhoud van de brug tot betonrot heeft kunnen leiden. Er ontstaat veel onrust in de samenleving naar aanleiding van deze berichten: op welke plaatsen heeft nog meer nalatig onderhoud plaatsgevonden en wat is de kans dat een dergelijke ramp nogmaals gebeurt? De overheid stelt een grootschalig onderzoek in.

55. Ik vermijd zoveel mogelijk het rijden over bruggen, viaducten en door tunnels.
56. Ik verzamel zoveel mogelijk informatie met betrekking tot deze instorting.

Feitelijke kennis over rampen

57. Een grippandemie komt eens in de 100 jaar voor*
58. Een grippandemie kan alleen in het najaar uitbreken.*
59. In welk jaar vond de laatste dijkdoorbraak in NL plaats?*
60. De Oosterscheldekering staat in Zuid-Holland.*
61. In welk jaar vond de tsunami in Azië plaats?*
62. Welke stad ondervond zeer veel schade door orkaan Katrina?*
63. De aardbeving in Haïti in januari 2010 kostte aan meer dan 200.000 mensen het leven.*
64. Hoeveel vliegtuigen boorden zich in de Twin Towers op 11 september 2001?*
65. Hoe heet het gedenkteken waar de aanslag op Koninginnedag 2009 plaatsvond? *
66. In welk jaar vonden de aanslagen op de metro en een bus in Londen plaats? *
67. Waar vond de moord op Pim Fortuyn plaats? *
68. De IRA is een protestantse verzetsvleugel. *
69. Afghanistan werd binnen gevallen om het regime van Bin Laden af te zetten. *
70. De aanslagen van maart 2004 op de metro in Madrid, Spanje werd opgeëist door de ETA. *
71. Welk goederenvliegtuig stortte neer in de Bijlmer? *
72. Waar vond de Vuurwerkram্প plaats? *
73. Tijdens de stroomuitval in de Bommeler & Tielerwaard zaten meer dan 40.000 huishoudens zonder stroom. *
74. Hoeveel energieopwekkende kerncentrales bevinden zich in NL? *
75. Wanneer was de cafébrand in Volendam? *
76. Een chemische ramp kan nog vele jaren daarna tot ernstige lichamelijke klachten leiden. *
77. Hoe lang duurt een gemiddelde stroomuitval? *

uitvoeringsprotocol veerkracht monitor

Doelstelling

Doelstelling van de Veerkracht Monitor is te achterhalen in welke mate Nederlanders in staat zijn een ramp of schokkende gebeurtenis te boven te komen. Het meetinstrument wordt individueel afgenomen.

De huidige Veerkracht Monitor kan praktisch worden ingezet om algemene trends in psychosociale veerkracht vast te stellen (al dan niet na rampen of crises, al dan niet voor verschillende bevolkingsgroepen). Vanuit onderzoekstechnisch perspectief kan het dienen als basis voor het achterhalen van het mechanisme achter psychosociale veerkracht.

De monitor kan dus uitgezet worden door zowel wetenschappers als mensen uit de beleidswereld. In dit uitvoeringsprotocol wordt getracht enkele handvatten te bieden voor de keuzes die daarbij gemaakt kunnen worden.

Korte versus lange versie

Het is mogelijk zowel een korte als een lange versie van de Veerkracht Monitor te gebruiken. De lange versie omvat 84 vragen, terwijl de korte versie 52 vragen telt. Deze laatste is gebaseerd op de resultaten van het huidige onderzoek. Hieruit kwam naar voren dat de vragen met betrekking tot Feitelijke Kennis en vier vragen uit Psychologische Veerkracht en Sociale Context geen bijdrage leverden aan het uiteindelijke model voor psychosociale veerkracht.

De keus voor de korte versie is voornamelijk praktisch; een kortere vragenlijst wint tijd, zowel bij het invullen als bij het analyseren. De langere versie is vooral onderzoekstechnisch interessant. Door de volledige vragenlijst te gebruiken kan vergelijking van resultaten plaatsvinden met andere (internationale) studies. Een additioneel argument voor de lange versie is, dat respondenten veel belangstelling toonden voor de Feitelijke Kennis vragen. Deze amuseerden en prikkelden hen om na de enquête antwoorden op te zoeken. Zo zijn respondenten ook na afloop van hun deelname nog met het onderwerp bezig.

Gebruik

De Veerkracht Monitor is eenvoudig toe te passen door de vragenlijst uit te zetten bij personen uit de te onderzoeken groep(en). Er kan dan gekozen worden voor een schriftelijke vragenlijst of online onderzoek. Beide werkwijzen hebben voor- en nadelen.

Bij schriftelijk onderzoek kan onderscheid worden gemaakt tussen een enquête die per post wordt verzonden en afname met behulp van enquêteurs (deur-tot-deur). Beide methodes zullen een relatief hoog responspercentage opleveren, maar zijn zeer arbeid-, kost- en tijdsintensief. Bovendien kunnen de vragen uit de veerkracht monitor als (zeer) persoonlijk worden ervaren – de aanwezigheid van een enquêteur kan dan belemmerend zijn.

Het online uitzetten van vragenlijsten geeft respondenten de kans in hun eigen tijd en op hun gemak de vragenlijst in te vullen. Tevens is het relatief goedkoop en snel uit te voeren. Een bijkomend voordeel van online onderzoek is dat ingeleverde vragenlijsten in principe volledig zijn. Immers, respondenten kunnen niet door naar de volgende vraag zonder de vorige te hebben beantwoord. Een nadeel van online onderzoek is dat het komen tot een (voor Nederland) volledig representatieve steekproef lastig is. Onderzoekspanels hebben vaak een oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden, ouderen en autochtone Nederlanders. Hierdoor zal hoogstwaarschijnlijk op

enkele sociaal economische factoren geen representativiteit worden behaald. Oplossingen hiervoor kunnen zijn (i) het open en eerlijk hierover rapporteren of (ii) het wege van de data op deze factoren.

Een derde mogelijkheid is de vragenlijst duaal uit te zetten. Dit geeft respondenten de optie de vragenlijst of online of schriftelijk in te vullen. Daarmee worden de nadelen van uitsluitend schriftelijk of online onderzoek tegen elkaar weggestreept. Deze werkwijze is echter wel kost- en tijdsintensief.

Keus voor een onderzoeksbureau

In het huidige onderzoek is er gekozen voor een online vragenlijst. Er zijn diverse onderzoeksbureaus die hierbij kunnen helpen. Vaak maken zij gebruik van eigen onderzoekspanels, panels bestaand uit personen of huishoudens waaruit het onderzoeksbureau steekproeven trekt voor deelname aan een onderzoek. Bij de keus voor een onderzoeksbureau is het goed op een aantal punten te letten:

- » Grootte van het onderzoekspanel. Een groter panel is niet altijd kwalitatief beter, maar biedt wel meer mogelijkheden om te komen tot een representatieve steekproef;
- » Wijze waarop het onderzoekspanel wordt samengesteld. Een belangrijk punt hier is of het mogelijk is voor mensen om zichzelf aan te melden of dat potentiële leden uitgenodigd moeten worden door het onderzoeksbureau. De laatste methode voorkomt grotendeels dubbele lidmaatschappen en deelname van ‘beroepsrespondenten’ in het panel: respondenten die zich voor een groot aantal panels en onderzoeken opgeven om op die manier geld te verdienen. Zij vullen over het algemeen vragenlijsten minder serieus in;
- » Voldoet het onderzoeksbureau/onderzoekspanel aan kwaliteitskeurmerken, zoals de internationale ISO 252:2006 certificering? Er kan hierbij tevens gelet worden op vergelijkend onderzoek zoals dat door het NOPVO wordt uitgevoerd;
- » Hoe wordt de steekproef getrokken? Dit is van belang voor de generaliseerbaarheid van de resultaten.

Testen van de vragenlijst

Wanneer besloten wordt af te wijken van de huidige vragenlijst zoals in deze bijlage weergegeven, dan is het aan te bevelen deze aangepaste lijst te testen onder potentiële respondenten. Een dergelijke test maakt inzichtelijk of respondenten de vragen (en de antwoordcategorieën) begrijpen, wat zij van (het onderwerp van) de vragenlijst vinden (interessant, vaag, moeilijk, leuk, origineel) en hoe zij zich tijdens het invullen voelen (ongemakkelijk, geïnteresseerd).

Het is mogelijk deze test op een kwalitatieve, kwantitatieve of duale manier uit te voeren. In het huidige onderzoek is gekozen voor een kwalitatieve test. Daarmee kan met een kleine groep respondenten dieper ingegaan worden op de vragenlijst en eventuele problemen, hoewel deze niet representatief hoeven te zijn voor de gehele groep. Om het probleem van representativiteit op te lossen, kan er gekozen worden voor een duale test, waarbij een relatief groot aantal mensen de vragenlijst online test en daarnaast nog een klein aantal respondenten wordt geïnterviewd.

Respondenten zien graag een “weet ik niet”-categorie toegevoegd. Dit is echter niet altijd raadzaam. Allereerst, omdat dergelijke categorieën uiteindelijk vaak missing values zullen worden in de data-analyse. Ten tweede, wanneer gewerkt wordt met (internationaal) gevalideerde instru-

menten zorgt het toevoegen van categorieën ervoor dat vergelijkingen met eerder onderzoek moeilijker worden.

In het verlengde hiervan: op grond van een testafname kan overwogen worden een andere formulering voor een vraag te gebruiken. Ook hierbij geldt dat, wanneer gewerkt wordt met (internationaal) gevalideerde instrumenten, vergelijking van resultaten met eerder onderzoek moeilijk of onmogelijk wordt indien vragen anders worden opgesteld. Door een vraag anders te formuleren, kan deze ook anders worden geïnterpreteerd of een andere betekenis krijgen.

Per saldo moet worden afgewogen of het aanpassen van de vragen en/of de antwoordcategorieën opweegt tegen het verlies aan vergelijkingsmogelijkheden met data van andere onderzoeken.

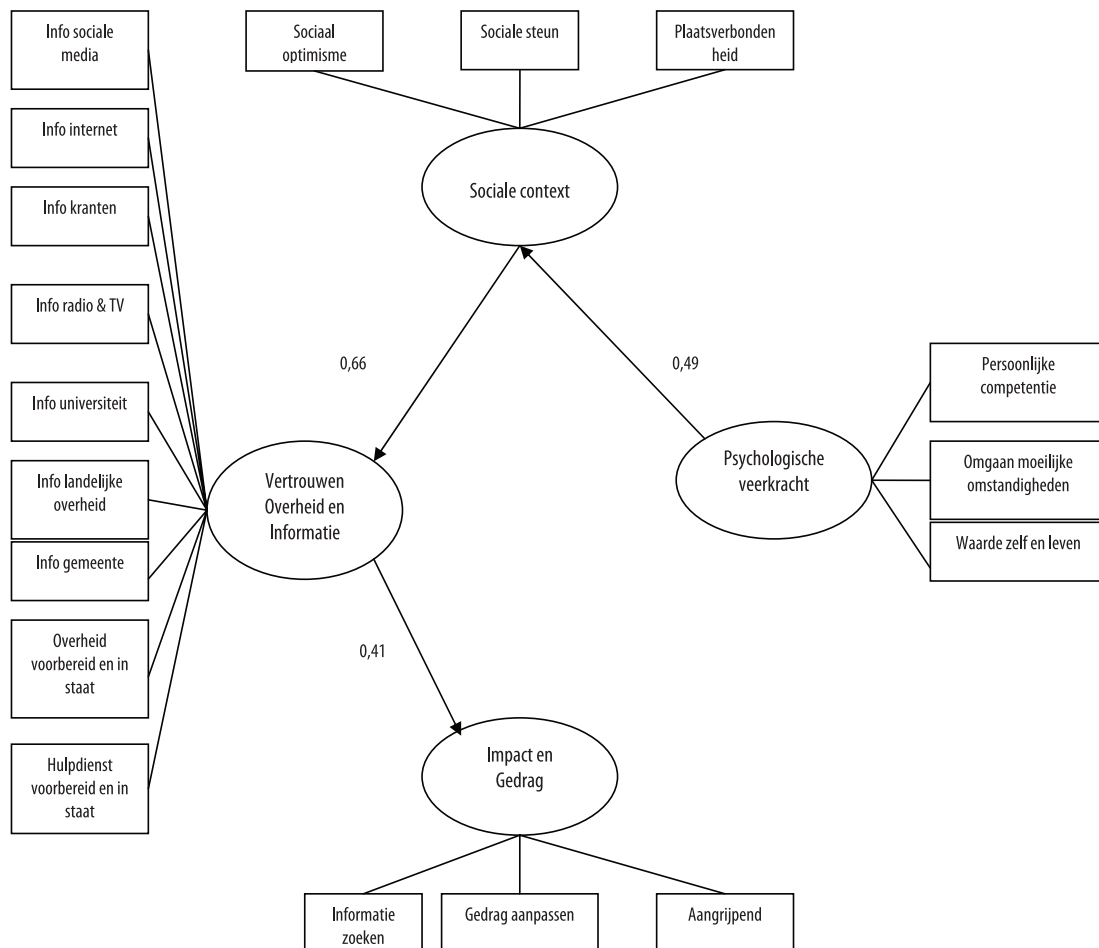
Overwegingen bij de vragen naar feitelijke kennis

Met betrekking tot de scenario's en de vragen over feitelijke kennis is het essentieel bij de praktische actualiteit te blijven. Heeft er een ramp of schokkende gebeurtenis plaatsgevonden, dat door respondenten als referentiekader kan worden gebruikt? Hierbij moet wel worden opgelet dat de vragen geen negatieve uitwerking hebben op de respondent of eventueel zijn/haar verwerking schaden. Gebruik geen ingrijpende gebeurtenissen die relatief recent zijn gebeurd (bv < 1 jaar geleden). Een andere oplossing kan zijn, aan het begin van de vragenlijst expliciet te refereren aan het feit dat er vragen over de gebeurtenis worden gesteld. Dit geeft de respondent de mogelijkheid zich hier op voor te bereiden of te stoppen met deelname.

Voor de antwoordcategorieën bij de feitelijke kennis vragen is het van belang dat het waarheidsgehalte hiervan niet, of zo weinig mogelijk betwist wordt. Dit is soms lastig in te schatten, vooral bij recente gebeurtenissen waarbij de feiten pas laat duidelijk worden. Zo is in de pilotafname van de huidige vragenlijst een vraag opgenomen over het aantal slachtoffers van de aardbeving in Haïti, begin 2010. Op het moment dat de vragenlijst werd samengesteld, was het officiële dodenaantal vastgesteld op meer dan 200.000. Echter, op het moment van publiceren van dit onderzoek, wordt dit aantal betwist en liggen de schattingen aanzienlijk lager.

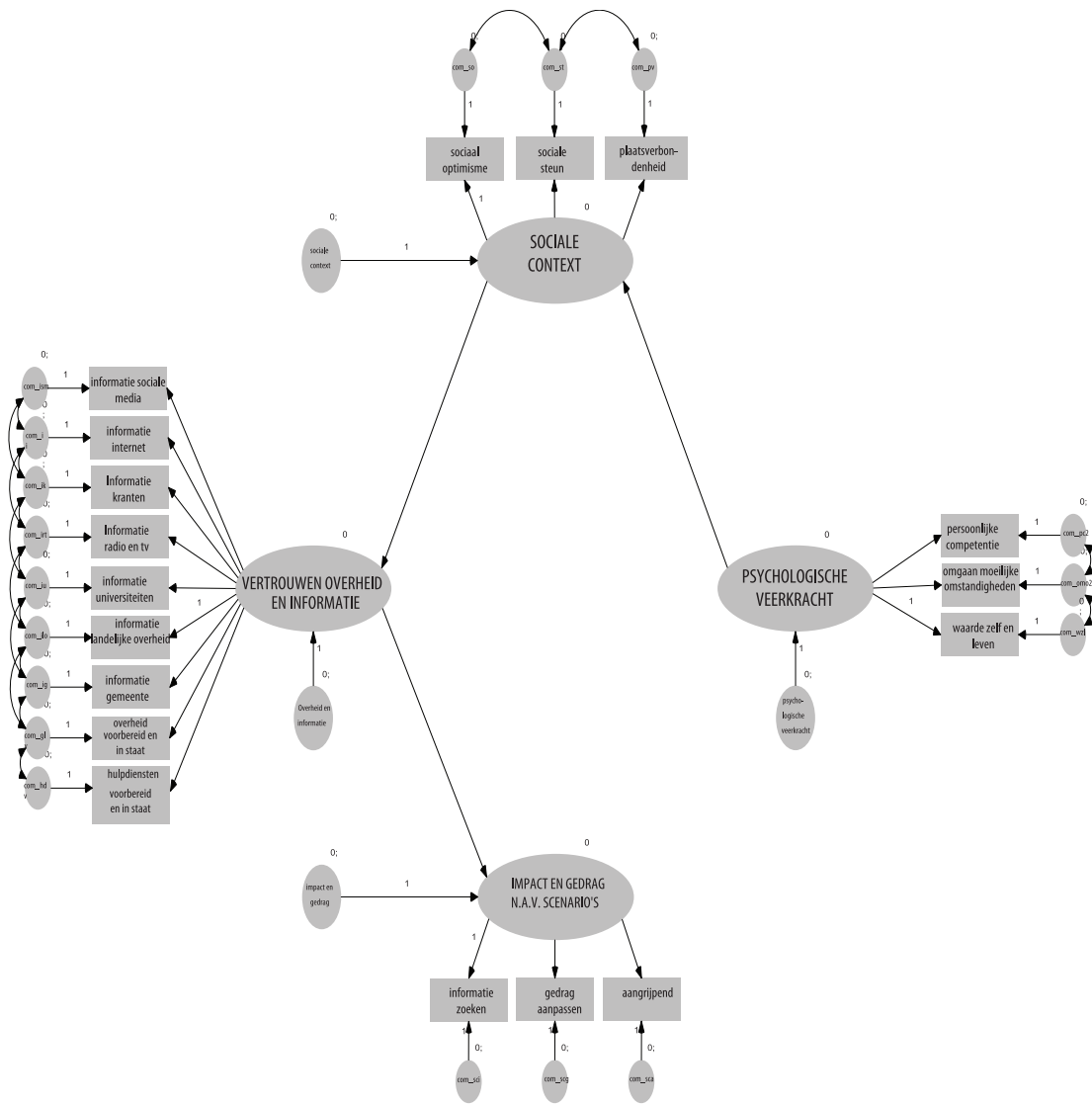
bijlage 2. model psychosociale veerkracht na rampen

Figuur 2a Vereenvoudigd model van psychosociale veerkracht na rampen

N.B.: de pijlen in figuur 2a. en 2b. geven GEEN causaliteit weer, maar slechts dat een toename van 1 van een construct leidt tot x toename van het andere construct. Verondersteld mag worden dat relaties ook andersom lopen.

Figuur 2b SEM-model van psychosociale veerkracht na rampen

bijlage 3. methoden literatuuronderzoek

In de periode april – september 2009 is er een literatuuronderzoek uitgevoerd in de zoekmachines Pubmed, Embase en Picarta. Daarnaast zijn ook de referenties van sleutelpublicaties nagekeken op relevante bronnen.

Publicaties werden geïnccludeerd wanneer zij: een definitie van veerkracht bevatten, een theoretische beschouwing van veerkracht weergaven en/of inzicht gaven in de factoren die geassocieerd worden met veerkracht.

Er zijn drie verschillende, Engelstalige, searches uitgezet. De eerste is uitgevoerd met de combinatie van termen “resilience”, “definition”, “concept” en/of “theory”. Dit resulteerde in 1097 hits, waarvan 723 artikelen op titel zijn bekeken nadat overlap tussen de databases werden verwijderd. Artikelen met een medische, ecologische of biologische achtergrond werden buiten de scope van dit onderzoek bevonden. Tevens werden boekrecenties niet meegenomen. Dit resulteerde in 108 potentiële publicaties, welke op basis van abstract werden beoordeeld voor inclusie.

Een tweede search is uitgevoerd waarbij de term “resilience” werd gekoppeld aan “factors”, “aspects”, “scale” en “measurement”, resulterend in 1836 hits. Doublerende publicaties tussen de databases en met de eerste zoektocht, leidde tot 607 artikelen die nader bekeken werden. Hiervan bleek een meerderheid betrekking te hebben op medische, ecologische of biologische vakgebieden of boekrecenties te zijn. 158 artikelen zijn op abstract beoordeeld. Om geïnccludeerd te worden, moest informatie worden geboden over factoren die samenhangen met veerkracht, bij voorkeur door middel van veldonderzoek of door het valideren van een meetinstrument.

Een laatste search richtte zich op de rol van de overheid en informatie. Deze zal voornamelijk in de rampencontext van belang zijn. Gebruikte zoektermen in relatie met “resilience” zijn dan ook geweest: “community”, “disaster”, “government” and “communication”. Dit leverde 1122 hits op. Na het verwijderen van artikelen die doubleerden of betrekking hadden op medische, ecologische of biologische vakgebieden of een boekrecentie waren, zijn 93 publicaties beoordeeld op abstract. Artikelen werden geïnccludeerd wanneer zij een definitie van “resilience” gaven in een specifieke context of wanneer zij (veld)onderzoek omvatten van de invloed van sociale systemen op individuele psychosociale veerkracht.

Van de in totaal 313 aangetroffen relevante publicaties, zijn er uiteindelijk 55 gebruikt voor dit onderzoek. Deze literatuur is gepubliceerd tussen 1989 en 2009, maar meer dan de helft van de publicaties (40) is afkomstig uit de periode 2005-2009. Er is grotendeels geput uit Engelstalige literatuur, hoewel ook enkele Nederlandse artikelen zijn opgenomen.

bijlage 4. overzicht definities

	Auteur	Analyse niveau	Definitie
1	Adger, 2000	Gemeenschap	The ability of groups or communities to cope with external stresses and disturbances as a result of social, political and environmental change.
2	Adger <i>et al.</i> , 2005		The capacity of linked social-ecological systems to absorb recurrent disturbances such as hurricanes or floods so as to retain essential structures, processes, and feedbacks.
3	Ahmed <i>et al.</i> , 2004	Individu	The observation that some individuals, in spite of adverse circumstances, do not develop negative outcomes but overcome life's hazards.
4	Ahmed <i>et al.</i> , 2004	Gemeenschap	Those features of a community that in general promote the safety of its residents and serve as a specific buffer against injury and violence risks and, more generally, adversity.
5	APA, 2005	Individu	Process of adapting well in the face of adversity, trauma, tragedy, threats or even significant sources of stress – such as family and relationship problems, serious health problems or workplace and financial stressors. It is bouncing back from difficult experiences.
6	Berke & Campenella, 2007	Gemeenschap	The ability to survive future natural disasters with minimum loss of life and property, as well as the ability to create a greater sense of place among residents; a stronger, more diverse economy; and a more economically integrated and diverse population.
7	Block & Kre- men (1996)	Individu	The capacity to modulate effectively and monitor an ever-changing complex of desires and reality constraints
8	Bonanno, 2004	Individu	The ability to maintain a stable equilibrium.
9	Bonanno <i>et al.</i> , 2007	Individu	Having either no PTSD symptoms or one symptom
10	Bonanno & Mancini, 2008	Individu	The ability of adults in otherwise normal circumstances who are exposed to an isolated and potentially highly disruptive event such as the death of a close relation or a violent or life-threatening situation to maintain relatively stable, healthy levels of psychological and physical functioning, as well as the capacity for generative experiences and positive emotions.
11	Butler <i>et al.</i> , 2009	Individu	Maintenance or achievement of a relatively low level of distress and/or a high level of psychological well-being.

	Auteur	Analyse niveau	Definitie
12	Conner <i>et al.</i> , 2003	Individu	The possession of selective strengths or assets to help an individual survive adversity
13	Connor & Davidson, 2003	Individu	A measure of stress coping ability
14	Colten <i>et al.</i> , 2008	Gemeenschap	A community or region's capability to prepare for, respond to and recover from significant multihazard threats with minimum damage to public safety and health, the economy and national security.
15	Cutter & Emrich, 2006	Individu	The ability to adequately recover from hazards
16	Egeland <i>et al.</i> , 1993 in: Sonn & Fisher, 1998	Individu	The capacity for successful adaptation, positive functioning or competence [...] despite high-risk status, chronic stress, or following prolonged or severe trauma.
17	Fischer & Ai, 2008	Individu	The ability to bounce back from adversity
18	Friborg <i>et al.</i> , 2003	Individu	A relatively good outcome despite experiencing situations that have been shown to carry significant risk for developing psychopathology
19	Ganor & Ben-Lavy, 2003	Individu/ gemeenschap	The ability of individuals and communities to deal with a state of continuous, long-term stress, which causes gaps between environment stimuli and their functional coping behaviour.
20	Greeff & Loubser, 2008	Individu/ gemeenschap	The ability to withstand disruptive life challenges and bounce back from adversity
21	Holling, 1973 in: Folke, 2006	Individu/ gemeenschap	The persistence of relationships within a system; a measure of the ability of these systems to absorb changes of state variables, driving variables, and parameters, and still persist.
22	Keim, 2008	Individu	The capacity to cope with or recover from the consequences of disasters.

	Auteur	Analyse niveau	Definitie
23	Masten <i>et al.</i> , 1990	Individu	The process of, capacity for, or outcome of successful adaptation despite challenging or threatening circumstances.
24	Masten, 2007	Gemeenschap	a broad systems construct, referring to the capacity of dynamic systems to withstand or recover from significant disturbances.
25	Moser, 2008	Individu/ge-meenschap	The capacity to withstand change for some time, but also, past a certain point, to transform while continuing or regaining the ability to provide essential functions, services, amenities or qualities.
26	Lemeyre <i>et al.</i> , 2005	Individu/ge-meenschap	A process or the attainment of positive outcomes at the individual, family, and community levels despite adversity (e.g., natural disaster, terrorist attack)
27	Lundman <i>et al.</i> , 2007	Individu	A personality characteristic that moderates negative effects of stress and promotes adaptation.
28	Luthar <i>et al.</i> , 2000	Individu	A dynamic process encompassing positive adaptation within the context of significant adversity.
29	Norris & Stevens, 2007	Individu/ge-meenschap	A positive trajectory of adaptation after a disturbance, stress, or adversity
30	Norris <i>et al.</i> , 2008	Gemeenschap	A process linking a network of adaptive capacities (resources with dynamic attributes) to adaptation after a disturbance or adversity.
31	O'Brien <i>et al.</i> , 2006	Gemeenschap	The capacity of a system, community or society to resist or to change in order that it may obtain an acceptable level in functioning and structure. This is determined by the degree to which the social system is capable of organizing itself and the ability to increase its capacity for learning and adaptation, including the capacity to recover from a disaster
32	Paton <i>et al.</i> , 2001	Gemeenschap	The personal and community characteristics and processes that promote a capability to 'bounce back' and to use physical and economic resources effectively to aid recovery following exposure to hazard activity.
33	Pfefferbaum, 2005 in: Norris <i>et al.</i> , 2008	Gemeenschap	The ability of community member to take meaningful, deliberate, collective action to remedy the impact of a problem, including the ability to interpret the environment, intervene and move on.

	Auteur	Analyse niveau	Definitie
34	Rutter, 2007	Individu	The phenomenon that some individuals have a relatively good outcome despite suffering risk experiences that would be expected to bring about serious sequelae
35	Tobin, 1999	Gemeenschap	Societies which are structurally organized to minimize the effects of disasters, and, at the same time, have the ability to recover quickly by restoring the socio-economic vitality of the community.
36	Smith <i>et al.</i> , 2008	Individu	Returning to the previous level of functioning (e.g., bouncing back or recovery)
37	Walker, 2004 in: Berkes, 2007	Gemeenschap	Capacity of a system to absorb disturbance and reorganize while undergoing change so as to still retain essentially the same function, structure, identity and feedbacks.
38	Wagnild, 2003	Individu	A positive personality characteristic enhancing individual adaptation
39	Wildavsky, 1991 in: Maryena, 2006	Individu/ge-meenschap	The capacity to cope with unanticipated dangers after they have become manifest, learning to bounce back.

